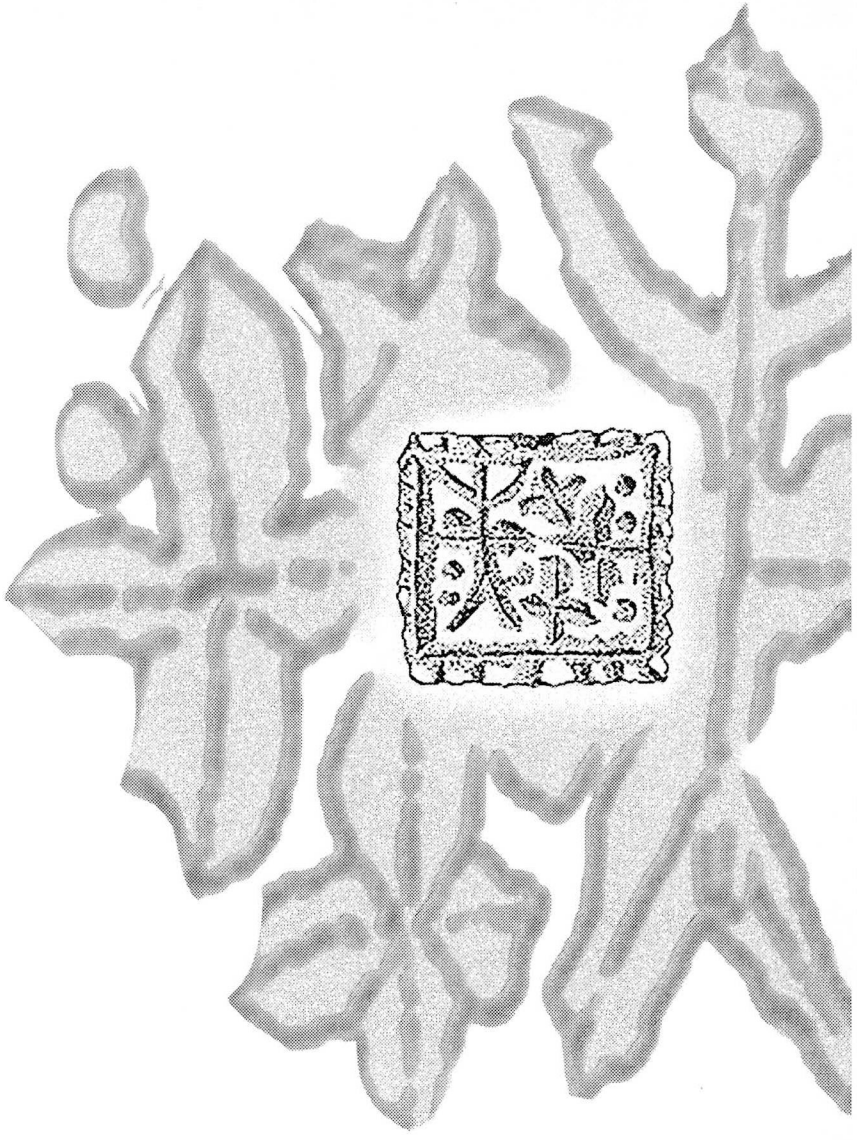
SKAS

4/2004

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirjojen ja muiden julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla (liitetiedostoina) WP, Open Office tai Microsoft Word -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat ilman kehyksiä) lähetetään joko alkuperäisinä tai digitaalisina korpulla tai CD-levyllä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen. Vain poikkeustapauksina sähköpostilla liitetiedostoina. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa (10-laatu). Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi). Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@jippii.fi .

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Seuraavan lehden ilmestymispäivä on 15.4. 2005.

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
osoite: SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Päätoimittaja: Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
040-771 5640
georg.haggren@jippii.fi

Taitto: Martti Lampila
Vanhanpappilantie 70, 13300 Hämeenlinna
050-320 1326
vanha.pappila@mail.htk.fi

Toimituskunta: Hannele Lehtonen
0400-537670, hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Marianna Niukkanen
040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
050-576 6187, justaa@utu.fi
Hanna-Leena Salminen
050-5845222, hanna-leena.salminen@utu.fi
Terhi Mikkola
050-5822526, terhi.mikkola@dnainternet.net
Tanja Ratilainen
040-579 9974, tratilainen@yahoo.com

Kannen logo: Sarvesta tehty leimasin 1300-luvun lopulta. Åbo Akademin päärakennuksen kaivaukset. Turun maakuntamuseo. Piirros:Anu Lavonen/Turun maakuntamuseo.
Kannen suunnittelu: Mikko Reuna

Sisällys:

Saulo Kepsu
Hävinneen asutuksen jäljillä
Sivu 4

Kirsi Majantie
Kaakeleiden kutistuvat kuva-aiheet?
Sivu 17

Georg Haggrén
Liikistö – Ulvilan linna?
Sivu 24

Terttu Lempiäinen
Kasvijäännetutkimus Hämeen linnan kellareissa
Sivu 34

Henrik Jansson
Historiallisen ajan alun arkeologiaa Suomen eteläkärjessä
Sivu 38

Terhi Mikkola & Hannele Lehtonen
Virtuaalisia elämyksiä, tietokantoja ja verkko-opetusta keskiajasta
Sivu 44

Tiina Jäkärä, Tanja Ratilainen & Jouni Taivainen
Nordisk kirkesymposium – esitelmiä, ekskursioita ja upeita maisemia
Sivu 49

Georg Haggrén
Kasikirja Suomen maatalouden historiasta
Sivu 56

SKYLLAN JA KHARYBDIKSEN VÄLISTÄ?

Uuden vuosituhannen alussa yliopistot ovat vaikean haasteen edessä. Valtiovalta ja erityisesti valtiovarainministeriö odottavat, että ne tuottaisivat voittoa. Resursseja leikataan eikä rahoitus arkeologian laitoksillakaan riitä enää kunnolla edes henkilökunnan palkkoihin. Opetuksen ja tutkimuksen perinteiset tavoitteet eivät riitä vaan yliopistojen pitäisi olla voittoa tuottavia liikelaitoksia. Nämä vaateet ovat vaarallisia. Tutkimuksen objektiivisuus ja riippumattomuus ovat uhattuina. Toisaalta, jos uusiin vaatimuksiin ei vastata, voi edessä olla virkojen ja laitosten lakkautuksia. Odysseuksen tapaan on pakko purjehtia Skyllan ja Kharybdiksen välistä.

Kasvava osa rahoituksesta pitäisi saada julkisen sektorin ulkopuolelta. Tässä arkeologien ja muiden humanistien on vaikea kilpailla luonnontieteiden kanssa. Uusia ratkaisuja on pakko löytää, haasteet on kohdattava ja ennakoitava ennen kuin niihin vastaaminen on myöhäistä. Yhteistyötä muun yhteiskunnan kanssa sen tarpeet ja toiveet huomioon ottaen on kehitettävä. Humanistit eivät voi olla vain saajapuolella, sillä pyyteettömät tukijat ovat harvassa. Hyötyä täytyy olla molemmille osapuolille.

Ongelma ei ole pelkästään kotimainen. Saksassa ollaan ratkaisuna tuomassa lukukausimaksuja. Ruotsissa yliopistojen taloudellinen tulos on viime vuosina jäänyt pakkaselle. Asiaa korjataan paniikkiliikkein, joista yksi kohdistuu pohjoismaalaisittain tärkeään keskiajan arkeologian oppituoliin Lundissa. Näyttää siltä, että äskettäin vapautunut professuuri jätetään täyttämättä. Lundissa yliopisto tuotti tavanomaistakin enemmän tappiota ja sen saavat laitokset tuta. Opetuksen ja tutkimuksen korkeat tulokset eivät tässä paljon paina. Vain raha ratkaisee.

Suomessa nykyinen ahdinko on osin keinotekoista. Vain vuosikymmen sitten yliopistot omistivat kiinteistönsä ja vastasivat ylläpitokuluista. Nyt rakennukset on hallinnollisesti siirretty valtion Senaatti-kiinteistöjen haltuun. Vahvemman oikeudella "isoveli" on vienyt yliopistojen tilat ja vaatii kaiken kukkuraksi entisiltä omistajilta tästä korvaukseksi vuokraa. Moraalisesti tämä on varkautta, mutta liiketaloudellisesti se kaunistaa valtion tasetta. Siis moraalista viis. Odottaa sopii, koska laitosten oma tutkimus- ja opetusvälineistö pakkolunastetaan valtion "Instrumentti"-yksikölle, jonka jälkeen valtio voi myös niistä periä vuokraa!

Georg Haggrén

HÄVINNEEN ASUTUKSEN JÄLJILLÄ

Saulo Kepsu

Kalle Kepsu, isäni kuokittiin Markkolan saunan lauteiden alta v. 1908. Silloin seisoi Valkealan Kepsun Markkolan talo Haaranmäen vierussa hyväkuntoisena paikalla, jonne se oli rakennettu 1800-luvulla Kallen vaarin Kepsun Markon aikana. Markkola oli Kepsunkylän reunimmainen talo koillisessa. Nykyään paikka on tyhjä, sillä talo on purettu. Sen maat osti naapuritalo Mikkola, joka on nykyään ainoa talo Kepsunkylän vanhalla tonttimaalla. Markkolasta ovat muistona nykyään pellonnimet Markkolanvieru ja Markkolanperä.[1] Isonjaon aikaan Markkolan ja Mikkolan välissä oli kaksi muuta taloa Kirkonmies ja Autio. Niiden paikalla on ollut pelkkää peltoa jo yli 100 vuotta. Ne muuttivat syrjään Vanhastakylästä, joksi vanhaa tonttimaata vieläkin kutsutaan, mutta niiden vanhat talonsijat voi tänäkin päivänä melko tarkkaan tavoittaa.

Kun mennään ajassa taaksepäin, Kepsunkylässä oli vuoden 1783 kartan mukaan kaksi taloa ja isonvihan päättyessä vain yksi. Kuitenkin kylä on keskiaikainen ja siellä on 1500-luvulla ollut 2 – 5 taloa. Kepsunkylä on tavallinen esimerkki siitä, kuinka taloja on autioitunut monessa eri vaiheessa vuosisatojen varrella.

Vanhojen talonpaikkojen jäljittäminen ei kuitenkaan ole helppoa. Suoranainen suullinen muistitieto ulottuu yleensä taaksepäin 1800-luvun puolelle, kansan muistissa säilyneet paikannimet tosin paljon pitempien aikojen päähän.

SUURVALTA-AJAN MAANMITTAUSAINEISTO TUTKIMUKSEN APUNA

Talojen paikan selvittämisessä tärkein lähde on maanmittausaineisto karttoine ja asiakirjoineen. Sen vanhin osa on peräisin 1600-luvun puolivälistä. Muutoin tilojen autioitumisesta on runsaasti tietoa 1500- ja 1600-luvun maakirjoissa, autioluetteloissa ym. verotusasiakirjoissa sekä tuomiokirjoissa. Nämä lähteet eivät kuitenkaan tuo tarkkaa topografista tietoa hävinneiden asutusten sijainnista, mutta jos niiden antama informaatio yhdistetään kartoista ja paikannimistä saatavaan tietoon, voidaan päästä tarkempiin tuloksiin.

Olen käynyt läpi Kansallisarkistossa säilytettävän vanhan karttakirjakokoelman (n. v. 1640-1710) mikrofilmeiltä valikoiden ynnä lisäksi pistokokein maanmittausaineistoa 1700- ja 1800-luvuilta lähinnä Etelä-Suomesta.

1600-luvun kartat selityksineen on vanhin lähde, joka valaisee autioituneiden asutusten tarkkaa sijaintia ja niiden nimiä. Useimmiten näissä kartoissa on tietoa myös siitä, kuinka kauan talot ja kylät ovat olleet autioina sekä millainen autioitumisen aste on ollut. Annettujen tietojen avulla voi päätellä, koska asutus on paikalta hävinnyt. Useat näistä autiotiloista on asutettu uudelleen, mikä voidaan todeta myöhemmiltä kartoilta. Ne talot, jotka puolestaan on merkitty asutuiksi 1600-luvun karttoihin, ovat tieten-

kin voineet autioitua myöhemmin, jolloin niiden varsin tarkat paikat ovat selvillä hävinneen asutuksen tutkijoille.

1600-luvun karttakirjoissa on tietoa koko maasta, mutta varsin epätasaisesti. Ahvenanmaan Sundin hallintopitäjän kartoitti Hans Hansson vuonna 1650. Tiedot hävinneiden talojen tonteista (Inlagde hemmanets tomt; merkitty pelkällä numerolla) ovat niukkoja (neljä tapausta) kuten talonnimistökin.

Varsinais-Suomessa työskenteli 1600-luvun lopussa (v. 1687-1695) useita maanmittareita (Magnus Bergman, Olof Mört, Johan Wetterwijk). Autioitumista oli niukasti mantereella, mutta enemmän saaristossa, esimerkiksi Nauvossa ja Särkisalossa. Karttamerkinnät ovat moninaisia ja kuvaavat hiipuneen asutuksen eri vaiheita. Kun viljelyksessä olevien tilojen sijainti on merkitty yleensä väritetyllä talonkuvalla, äskettäin autioitunut asumus on voitu merkitä harmaaksi väritetyllä talolla. Kun talon tontti on vielä tiedossa, se on kuvattu erilaisilla pistemerkinnöillä, pelkällä numerolla, nelikulmiolla tai pellon kuvalla. Joskus ei ole ollenkaan tietoa tontin paikasta. Hävinneen asumuksen nimi on harvemmin ilmoitettu, esim. "Böhle Hemmanetz Tompt Ställe Alldeles obebygdt" (Paimio; 1690 MMH 2 B: 25), useammin käytetään kuvaavia ilmauksia, esim. ödes hemmanets hustomt, inlagde hemmanets tomt, frälsehemmanets hustomt. Tiedot autioitumisen tarkasta kestosta puuttuvat. Tosin voidaan ilmoittaa, että talo on ollut ikiajat autiona, esim. "Ödes hemmanet, hwilket i Vhrminnes tijder Öde hafr legat" (Parainen, Koikulla; 1691 MMH A 2 B: 44).

Uudeltamaalta 1600-luvun karttoja on niukalti. Hans Hansson kartoitti vuonna 1647 Tenholan ja Bromarvin sekä vuonna 1652 Inkoon ja Degerbyn (ks. Brenner 1936: 385-426 ja karttaliite). Antoisimmat ovat tiedot Tenholan hallintopitäjän autioista. Hansson on järjestelmällisesti merkinnyt talonkuvalla autioituneen tilan sekä ilmoittanut jokseenkin aina 10 vuoden tarkkuudella, kuinka kauan talo on ollut autiona. Joukossa on runsaasti taloja, joiden todetaan olleen yli 50 vuotta autioina, mutta jotka kuitenkin saattoivat olla asuttuja, sillä pellot olivat viljelyksessä. Talot on numeroitu, mutta nimet puuttuvat.

Satakunnasta on runsaasti Jonas Strengin v. 1644 tekemiä karttoja, joihin autioituneet talot on merkitty rakennuksen kuvalla, tontin merkillä, ristillä, pisteellä tai aidatulla pellolla. Joskus kerrotaan erikseen, että paikalla ei ole rakennuksia. Talot on numeroitu, isännän nimi (etunimi + patronyymi) ja autioitumisen kesto on ilmoitettu varsin tarkkaan. Yksi talo, Kiikan Hykkelä (Hykkerlä 1644 MMH A 1: 120) oli Strengin mukaan ollut autiona 100 vuotta. Joskus mainitaan kokonaisia kyliä autioiksi, kuten Vammalan Komerolan Kässälä (Kesolaby 1644 MMH A 1: 49), jonka kaksi taloa olivat olleet autioina 90 vuotta.

Hämeestä on säilynyt Lorenz Schröderin eli Lars Schroderuksen karttoja vuosilta 1640-1651, lähinnä Sääksmäen kihlakunnasta. Niissä on kylänpaikat merkitty karttaan, muttei kaikkien talojen tarkkaa sijaintia. Isännistä mainitaan etunimet ja patronyymit. Autioitumisesta ei ole suoranaisia tietoja, mutta vertaamalla myöhempiin karttoihin pääsee hävinneitten asutusten jäljille.

Savon karttakirjoissa (Kerimäki, Puumala, Sulkava, Sääminki) vuosilta 1644-1646 on suuri määrä Lars Röösin piirtämiä kauniita karttoja, joiden selityksiin liittyy poikkeuksellisen runsaasti informaatiota. Autioituminen oli tähän aikaan yleistä ja se on tarkkaan kuvattu. Nuorimmat autiot on merkitty värillisellä talonkuvalla ja vanhemmat värittämättö-

mällä rakennuksella, tonttia kuvaavalla nelikulmiolla, pelkällä peltokuviolla taikka pelkällä kirjaimen merkillä. Joskus on vain tieto autioitumisesta, mutta ei aution sijainnista. Tarkkaan kerrotaan, milloin aution kohdalla on enää vain pelto, heinämaa tai metsä. Aution tai sen entisen asukkaan nimi mainitaan samoin kuin usein sijainti paikannimen avulla, esim. "detta hafwer warit Larss Pakuninss gamble boställe, men för odugelighett skuld ... ödelagt och ähr nu intet annat än en sandhåås och heter Kifui hariu" (Sulkava, Sairalanmäki; 1644 MMH C 1: 122). Autioitumiset ovat tapahtuneet 1600-luvulla ja osittain 1500-luvun puolella.

Karjalan kannaksella toimi vuosina 1643-1644 maanmittari Erik Nilsson Aspegreen, joka kartoitti Uudenkirkon, Muolaan ja Kivennavan vanhat hallintopitäjät. Täällä autiotiloja oli valtava määrä, noin puolet kaikista asutuksista. Ne merkitään talon värikuvalla, ympyröidyllä pisteellä, tontin kuvalla tai suurehkolla aluetta tarkoittavalla nelikulmiolla. Suurin osa autioituneista asutuksista on sijainniltaan epätarkkoja aluemerkintöjä. Autioiden nimet, esim. Anola öde (Uusikirkko; 1643 MMH G 1: 6) on aina mainittu. Samoin on aina kerrottu, kuinka kauan asutus on ollut autiona. Ikätietoihin on kuitenkin suhtauduttava osin kriittisesti, sillä Aspegreenilla on runsaasti merkintöjä yli 100 vuotta autioina olleista tiloista. Tällöin autioituminen olisi tapahtunut 1500-luvun alussa. Vanhin tapaus on yli 200 vuotta autiona ollut Kanneljärven Lipakkala ("Lippakälä öde ... finz inthz i Jordeboken haffwer ofr 200 åhr öde legat ... är skog woxit ... ingen weet referera orsaken hwarföre thz är öde bliffwit; 1643 MMH G 1: 48).

Pohjois-Suomessa Vaasan läänin karttakirja vuosilta 1689-1695 on Jonas Giäddan tekoa. Hänen kartoillaan ei juuri autioita käsitellä. Oulun läänissä kartoittajana oli vuonna 1648 Clas Claesson, joka teki kartat samaan tapaan kuin Lars Röös Savossa. Autioitunutta asumusta hän merkitsi väritetyllä tai värittämättömällä talonkuvalla tai ympyrällä. Aution asukas on nimeltä mainittu ja viljelyn aste tai metsittyminen kerrottu. Tarkat tiedot autioitumisen kestosta puuttuvat.

Vanhimpien karttojemme autioitumistietoja on verrattava myöhempien karttojen merkintöihin, jolloin monissa tapauksissa 1600-luvun hävinneet asutukset voidaan paikantaa nykyisille kartoille. Odotettavaa on, että samalla paikalla on nykyäänkin rakennuksia, sillä useimmiten autiot otettiin uudestaan viljelykseen. Kun 1600-luvun autioita seurataan ajassa taaksepäin, voidaan maakirjojen, autioluetteloiden ym. lähteiden avulla saada tietoa niistä keskiajan lopulta lähtien. Vanhat verotuslähteet kertovat tietenkin myös kylistä ja taloista, joiden voi päätellä hävinneen uudenajan alussa tai keskiajan puolella, mutta niiden paikantamisessa tarkka sijainti jää usein arvoitukseksi. Paikannimien ja henkilönnimien avulla tosin ainakin summittainen sijainti voi selvitä. Yleensäkin tiedot hävinneestä asutuksesta ovat harvoin niin täydellisiä, että sekä asutuksen nimi että sen tarkka paikka ilmoitetaan. Joskus paikka on osoitettu, mutta sen nimeä ei mainita. Toisinaan paikan nimi on säilynyt, mutta tarkkaa sijaintia ei kerrota.

KADONNEITA KYLÄTONTTEJA

Hävinneitä asutuksia jäljitettäessä on muistettava, että talojen keskinäisessä sijainnissa rekisterikylän tasolla on suuriakin paikallisia eroja. Länsi-Suomen väkirikkaissa maakunnissa on enemmän ryhmäkyliä, joissa talot sijaitsevat vieri vieressä samalla tonttimaalla. Savossa ja Karjalan kannaksella on taas paljon kyliä, joissa talot ovat kauempana toisistaan. Yksinäistaloja eli erillisiä asutuksia

on sekä idässä että lännessä (esim. Varsinais-Suomessa, Länsi-Uudellamaalla ja Karjalan kannaksella).

Tarkastelen erikseen hävinneitten kylien (vähintään kaksitaloisia ryhmäkyliä), hävinneitten yksinäistalojen ja hävinneitten ryhmäkylien talojen paikkoja. Lähteinäni tässä tarkastelussa ovat aiemmin mainitut 1600-luvun karttakirjat sekä valikoima myöhempää maanmittausaineistoa, lähinnä isonjaon karttoja ja asiakirjoja.

Ryhmäkylien tonttimaat ovat autioituneet varsin harvoin. Sekä kartoilla että muissa asiakirjoissa on suoria tietoja tästä. Olen aiemmin käsitellyt ryhmäkylien vanhoja tonttimaita Museoviraston hallussa olevassa käsikirjoituksessani "Vanhat kylänpaikat ja nimistö", enkä sen vuoksi syvenny asiaan nimistön kannalta tarkemmin. Yleensä kylän nimi ei muutu, vaikka koko kylä siirtyy vanhalta tonttimaalta uuteen paikkaan. Esimerkiksi Hauhon Okerola on sijainnut aiemmin Hauhonselkään kuuluneen nykyisen Vuorenselän rannalla. Vuonna 1706 täällä oli vielä viisi ryhmäkylän kantataloa vieri vieressä. Kaksi taloa oli muuttanut lounaaseen n. kilometrin päähän kylänpeltojen länsireunalle. Vuoden 1750 pitäjänkartassa näkyy, että jo koko kylä oli siirtynyt kahden ensiksi muuttaneen viereen, ja alkuperäinen tonttimaa oli jäänyt tyhjäksi. Myöhempi paikannimistökin kertoo, että täällä on ollut vanha tonttimaa. Sen kohdalla oleva niemi on Kontuniemi (Condoniemi 1766 MMH H 13 5/11), jossa nimessä kontu merkitsee 'taloa'. Hävinneen kylänpaikan länsi- ja etelänpuoleisella pellolla oli lisäksi v. 1766 kuvaava nimi Kylänrinda. (Hauho vanhoissa kartoissa s. 29, 40). Näitä koko kylän siirtymisestä johtuvia vanhoja tonttimaita pystyy jäljittämään etenkin Kylä-, Vanhakylä-, Gammelby-, Tomt-paikannimien avulla ja karttoihin suoraan kirjoitettujen vanhasta tonttimaasta kertovien tekstien (esim. gammalt tomtställe) avulla. Tietenkin selvät kylännimet (silloin kun itse kylää ei enää ole) joko sellaisinaan tai viljelysnimen osina antavat tietoa vanhoista tonttimaista. Etenkin silloin kun koko kylä on joutunut kartanon alle, sen alkuperäinen paikka on autioitunut. Helsingin seudulla tästä ovat esimerkkejä Espoon Mankby, Esboby, Dystby ja Konungsböle sekä Helsingin Heikby, Rökisby ja Tomtbacka.

Heikbystä, joka joutui Munkkiniemen kartanon alle on muistona maininta: "Heick by åker aldeles öde, Ståår nu fortijden Stoora skogen på" (1701 MMH B 1 A: 130). Kuninkaan kartastossa (kartta 36 vuodelta 1784) on Talin kylänpaikan eteläpuolella merkittynä kaksi asutusta ilmaisevaa punaista pistettä, jotka voisivat tarkoittaa Heikbyn vanhaa tonttimaata. Vuonna 1837 on näille nurkille sijoitettu Hetbacka-niminen torppa (Hetbacka Torps åkers; MMA Helsinki B 7 19/6-7, 10). Torpan paikka oli myös Lokalahden Hermansaaren kartanon alle joutuneen Suomenkylän vanha tonttimaa ("Suomen kylä Torp, uthj det stället, som byn tilförende varit" 1694 MMH A 2 C: 9; nykyään tässä on mäki suamenkylämmäki). Varsinais-Suomen maakirjassa vuodelta 1540 Suomenkylään on merkitty 5 isäntää samoin kuin Hermansaaren kylään, joka niinikään tyhjeni. Viime mainitun muistona on kartanon tontin lounaispuolella pelto Wanha kylä Wainio (1694). Vrt. Lopmeri 1947: 159-161.

Pelkkä nykyinen kylännimi voi viedä vanhan kyläntontin jäljille. Jos kylän nykyinen paikka ei vastaa kylännimen antamaa informaatiota, nykyistä kylänpaikkaa voi epäillä myöhemmäksi. Esimerkiksi Iitin Vuolenkosken kylä ei ole ollenkaan kosken rannalla, vaan siitä noin 3 km länteen. Vuolenkoskinimisen kosken rannalla on sen sijaan Koskenniska-niminen kylä. Nimien perusteella voi päätellä, että Vuolenkos-

ken alkuperäinen kylä on sijainnut Vuolenkoski-nimisen kosken niskalla. Kun taloista suurin osa oli muuttanut kylän laajemmille peltomaille länteen, uudelta kylänpaikalta käsin vanhan tonttimaan luona oleva asutus sai uuden nimen Koskenniska. Toisin sanoen vain nimi on muuttunut, mutta vanha kyläntontti on edelleen asuttu.

Karjalohjan Ilmoniemi (nykyinen Kirkonkylä) ei sijaitse nykyään niemessä, jolloin on otettava selvää, millaista nimistöä läheisessä niemessä on. Niemi on nimeltään Vanhankylännokka ja siellä oleva pelto Vanhakylä. Tällöin on selvää, että niemen vanha nimi on Ilmoniemi ja että Ilmoniemen kylä on alkuaan ollut täällä. Ilmoniemi on tuulinen niemi Lohjanselän rannalla ja sen nimeen sisältyy ilmeisesti sana ilma merkityksessä 'tuuli'.

Kokonaisen ryhmäkylän autioituminen on harvinaista. Yksinäistalojen häviämisestä on sen sijaan tietoja paljon runsaammin. Tietyssä asuttamisen myöhemmässä vaiheessa parhaat paikat on otettu jo viljelykseen, ja väestön lisääntyessä on ryhdyttävä raivaamaan vähemmän houkuttelevia paikkoja. Aivan ilmeisesti nämä viljely-yritykset ovat usein epäonnistuneet ja paikat ovat autioituneet. Erillisten yksinäistalojen hiipumisen ja häviämisen syyt ovat vaihtelevia enkä puutu niihin lähemmin.

Etenkin Savon ja Karjalan kannaksen 1600-luvun kartat ovat täynnään tällaisia autioita, joista melkoinen osa voidaan edelleenkin paikantaa. Uudenmaan ja Varsinais-Suomen ruotsalaislähtöisessä nimistössä elementti böle, jonka päämerkitys on 'uudistalo', on sekä elävän että kuolleen asutusnimistön tärkeä tuntomerkki. Varsinais-Suomen maakirjassa vuodelta 1540 autioituneesta asutuksesta, lähinnä juuri yksinäistalosta käytetään termiä "ödis böle". Tällaisia "autiopyölejä" on maakirjassa 32, mutta kuten Eljas Orrman on osoittanut (1990: 235-238, vrt. myös HTF 71: 97-113, 72: 91-99, 73: 120-132) aiemmin asuttuja paikkoja ovat olleet myös maakirjaan merkityt niityt, pellot ja metsämaat, joille on yhteistä se, että ulkokylänmies ne omistaa. Autioituneista yksinäistaloista mainittakoon Bromarvin Kårbölen luoteispuolella sijainnut Gullböle (Gulbölet, Guldbölet, Guulböletz åkeren, Gulböletz ängen 1647 MMH B 1 A: 21), joka Nikulan (1938: 52) mukaan on autioitunut ennen 1500-luvun puoliväliä, ja Espoon Westendissä sijainnut Hirböle (Hijrböle 1545 KA 2948: 149v, Hijr böhls Tompt ställe, Hijrböhlss Engen 1692 MMH B 8a 6/1-2), joka voidaan paikantaa aika tarkasti ja joka oli autioitunut jo ennen vuotta 1540 (Orrman 1996: 18). Monet muutkin –böle-loppuiset paikannimet viittaavat vanhoihin hävinneisiin yksinäistaloihin. Esimerkiksi Åke Granlund (1956: 287-342) luettelee Itä-Uudeltamaalta 16 –böle-nimeä, jotka ovat mahdollisesti alkuaan tarkoittaneet yksinäistaloa. Puolet paikannimistä on viljelyksenniminä säilynyt ja puolet hävinneitten talojen tai torppien niminä. Böle tai Böle- paikannimiä, etenkin niittyjen nimiä on niinikään runsaasti. Esimerkiksi Tenholan hallintopitäjässä niitä oli v. 1647 (MMH B 1 A: 13-66) ainakin kuudessa eri kylässä. Nämäkin nimet voivat olla hävinneitten uudistalojen muistoja.

Satakunnasta 1600-luvun karttakirjoihin on piirretty useita autioituneita yksinäistaloja, jotka on mainittu kyliksi, mutta joita ei enää rekisterikylinä esiinny, esim. Männistö (Mennistö by 1644 MMH A 1:26; Karkku, Karimäki) ja Ruohauta (Rohautaby 1644 MMH A 1: 38; Tyrvää, Hätilä). Perimätieto muistaa vielä ruahauta-nimisen kylän ja talon sekä ruahauta-nimisen pellon Kuuttilan talon kaakkoispuolella. Vanhin tieto siitä on vuodelta 1469 (oleff rohavta BFH I: 368).

Koska talonnimet ovat maassamme

useimmiten –la-loppuisia, on luonnollista, että kaikki ne –la-paikannimet, jotka eivät ole vanhan ryhmäkylän keskustassa, saattavat olla jälkiä hävinneistä erillään olleista yksinäistaloista. Mainitsen muutaman tällaisen tapauksen Varsinais-Suomesta: Langila Nijttu 1689 MMH A 2 A: 19, myöhemmin pelto ja kulmakunta lankila (Lieto, Raukkala), Jufwela Ödeshemman och gamble Huustompt 1692 MMH A 2 A: 35 (Perniö, Metsäkylä; aluksi täällä oli yksinäistalo Juffuola 1540 KA 485a: 201, sitten KK: n kartan 43 mukaan "Torp" ja nykyään juvelam pelt -niminen pelto), Mulldalla eller andra Åckeren, Mulldala eller andra Engen 1692 MMH A 2 A: 44 (Perniö, Näsegård; paikkaa kutsutaan nykyään nimellä muntola, ehkä talonnimestä, johon sisältyy skandinaavisen etunimen Gudmund rahvaanasu). Lähellä on sopivia mäkiä talonpaikaksi, mm. Kalkkipuodinmäki. Ks. Haggrén 1997: 37. Vrt., että lähistöllä Halikossa on rautakautinen kylä Muntola.

Parhaita nimistöllisiä todisteita autioituneista yksinäistaloista ovat –autioloppuiset paikannimet. Erittäin tavallisissa Autio-alkuisissa paikannimissä on tietenkin myös muistoja hävinneistä asumuksista, mutta usein ei voi selvittää, onko kyseessä ollut asutus vai viljelys, esim. autioitunut pelto. Jos autio-loppuisen paikannimen määritteenä on etu- tai lisänimi, vastaava henkilö voi olla löydettävissä asiakirjoista, ellei kyseessä ole keskiaikainen asutus. Esimerkkejä 1600-luvulla kirjaan pannuista autioista ovat Jalasjärven Hålan autio ja Kurhetin autio (uudistaloja, joiden pohjoispuolella suo Autio Näfva; 1689 MMH E 1: 17) sekä Kauhajoen Jorren autio (1689 MMH E 1: 22; nykyään lähellä ovat Jorrinluhta ja Jorrinniitty). Lemin Ruomin isonjaon asiakirjoissa mainitaan mm. Sepänauteinpeldo ja Suvenautionmaa (1850 MMH G 73 7/1-), mutta nimien pohjana olevat autiot lienevät suhteellisen nuoria.

Hyvän kuvan autioituneista hajataloista antaa Suomenniemen Suomenniemen kylän kartta vuodelta 1694 (MMH G 57 3/1). Kylän kolmestakymmenestä asutuksesta puolet oli autiona. Näistä 6 oli täysin viljelemättä (för fäfoth). Nykyisten 20 kantatalon nimistä 13 esiintyy tällä kartalla. 17 kartan asutusnimeä on sellaisia, jotka eivät enää ole kantatalon niminä. Erääät nimet puuttuvat NA: n kokoelmista. Joidenkin asutusten nimet ovat säilyneet muussa paikannimistössä, esim. Matz Hinderssons Risus öde (vrt. nykyään risumäk), Påhl Larsson Läskijs Öde (nykyään läisky, läiskymmäk), Jöns Kiärian ... för fäfoth (vrt. nykyään kiäriöpelto).

Erityisen kiintoisia ovat –la-nimet, joihin sisältyy vanhaa (?pakanallista) henkilönnimistöä, esim. Jhala nitu 1644 MMH A 1: 80-81 (Tyrvää, Kaukola), Tåiwåla Nijttu 1644 MMH A 1: 96 (Kiikka, Jaanula), Illmola mäki 1780 MMH B 32 1/6-7 (Nurmijärvi, Perttula; nykyään ilmolammäki), Hyfvölänpeldo 1767 MMH B 49[1] 6/7 (Tuusula, Paijala; nykyään hyvälä), jordstycket Hijfwäkälä 1733, Hyväckälä Åkrarne 1831, paikalla asui Simo Hyuäkä v. 1612 (Valkeala, Selänpää; nykyään Hyökkälä, Hyväkkälän pelto; Kepsu 1990: 360), Ihackala åckren 1692 MMH B 33[1] 5/1-2 (Nurmijärvi, Kirkonkylä), Paricala 1764 MMH H 74 3/6 (Sääksmäki, Vuorentaka; nykyään parikkala metsäpelto), Surikala 1800 MMH H 73 22/5, niitty; jo 1432 Surikalan Valkemalax (FMU III: 43, kopiosta)(Sääksmäki, Tyrisevä/Akaa, Toijala; nykyään suurikkalankorpi; Alanen 2003: 65). Edellä mainituissa tapauksissa lienee lähinnä kysymys joidenkin lähiseudulla sijainneitten yksinäistalojen nimistä. Vaihtoehtona on otettava huomioon, että talo, jonka muistona paikannimi on, on sijainnut kauempana varhemmin asutetulla seudulla, ja paikka on ollut talon vanha nautintamaa. Nimityypin perusteella alkuperäinen –la-asutus on joko rautakautinen tai keskiaikainen.

Erikseen käsittelen vielä Lohjan Harvakkalan ja Ikaalisten Toivakkalan. Harvakkala (Harffuakala engh 1557 NO: 451, Harfwakala Engh, Lilla Harfwakala 1682 MMH B 1 A: 111-112, niittyjä, nykyään harvakkala alue) on laaja niitty- ja peltoalue Lohjan Laakspohjan vanhan kylän mailla n. 2 km pohjoiseen nykyisestä Laakspohjan kartanosta. Paikka on Hiidenvedeltä tulevan tärkeän vesiväylän suussa Lohjanjärven koillisnurkassa, jota v. 1780 (MMH B 26 13/2-3) kutsuttiin nimellä Harwakala Iärwi. Aivan lähellä on Lohjan mahdollinen rautakautinen asutus, jota todistavat mm. kylännimet Hiittinen ja Moisio. Harvakkala on ollut viimeistään keskiaikainen asutus, jonka tarkempaa paikkaa voisi etsiä järven tuntumasta ylävämpien peltojen luota.

Toivakkala (Toivackala, Toiwackala Täppan 1693 MMH A 1 A: 4) on laaja peltoalue Ikaalisten Kartun kylässä vanhan tonttimaan luoteispuolella melko lähellä Kyrösjärven rantaa. Nykynimistössä Toivakkalaa ei sellaisenaan esiinny, mutta sen heijastuma lienee entisen torpan nimi Toiva. Torppa kerrotaan siirretyksi Toivankarilta. Lisäksi Ikaalisten Riitialan kylässä on ollut tila nimeltä Toivakkala. Ikaalisten Karttua pidetään rautakautisena kylänä (Papunen 1996: 220). Toivakkalanpelloissa oli jokaisella Kartun kantatalolla osuutensa ja näyttää siltä, että paikalla olisi ollut asutus, joka on autioitunut keskiajan puolella. Tonttia voisi etsiä peltojen keskeltä tai peltojen ja järvenrannan välistä.

Ryhmäkylien autioituneiden tai muualle siirtyneiden talojen paikkoja jäljitettäessä tietoa löytyy niinikään vanhoilta kartoilta, joihin on suoraan sijoitettu erilaisin merkein (värillinen tai värittämätön talonkuva, ympyrä, ympyröity piste, pelkkä numero, nelikulmio) talon tarkka paikka. Tonttialueen karttakuvasta näkyvät myös talojen välissä olevat aukkopaikat, jotka saattavat olla vanhoja talonsijoja. Esimerkiksi Kangasalan Kaukolassa oli kahden kantatalon lisäksi talon n:o 1 alle piirretty ympyröity piste, johon liittyy teksti: "Nils Michillsson $1^{1}/_{4}$ öresland ähr aldeles ödhe och inga huus" (1635 MMH A 1: 343). Tavallista oli, että merkkien ja tonttikuvioiden seuraksi karttaan oli kirjoitettu teksti "Ödes hemmanet" tai "Ödes hemmanets huustomt", mutta ei talon nimeä (esim. Köyliö, Kokemäki, Mietoinen, Nauvo), harvoin myös talon nimi selityksineen, esim. "Erssgårds Tompten emellan Nårr och Millangården" (1693 MMH A 2 A: 21; Dragsfjärd, Söderlångvik). Paraisten Sunnanbergin kylän neljästä talontontista n:o 2 ("Ödes Huus Tomptz Ställä") esitetään pisteellä ja todetaan, että tontti on yhdistetty talon n:o 4 maihin. Tontista n:o 3 on pelkästään tieto "Vhrminnes Ödes hemmanetz Huustompt" (1691 MMH A 2 B: 44). Joskus tyhjän tontin paikkaan liittyy kartassa olevan tekstin lisäksi tuomiokirjan tieto paikalta pois siirtyneestä talosta, kuten Sipoon Gästerbyssä (1758 MMH B 42 3/1-2). Tonttimaan länsipäässä sijaitsi Norrkullan säterin edeltäjän tontti ("Nårkulla är Vthflydt ifrån Giästerby, så att sielfwa Tompten der sammastädes ännu skall wara tillfinnandes" 1672 KA bb 9: 69). Tälle ryhmäkylän pohjoispuolelle siirtyneelle talolle annettiin viimeistään v. 1570 (NO: 633) uusi nimi Norrkulla. Sen edeltäjä ryhmäkylän tonttimaalla autioitui 1500-luvulla, eikä sen nimestä ole tietoa.

NIMISTÖN PALJASTAMAA

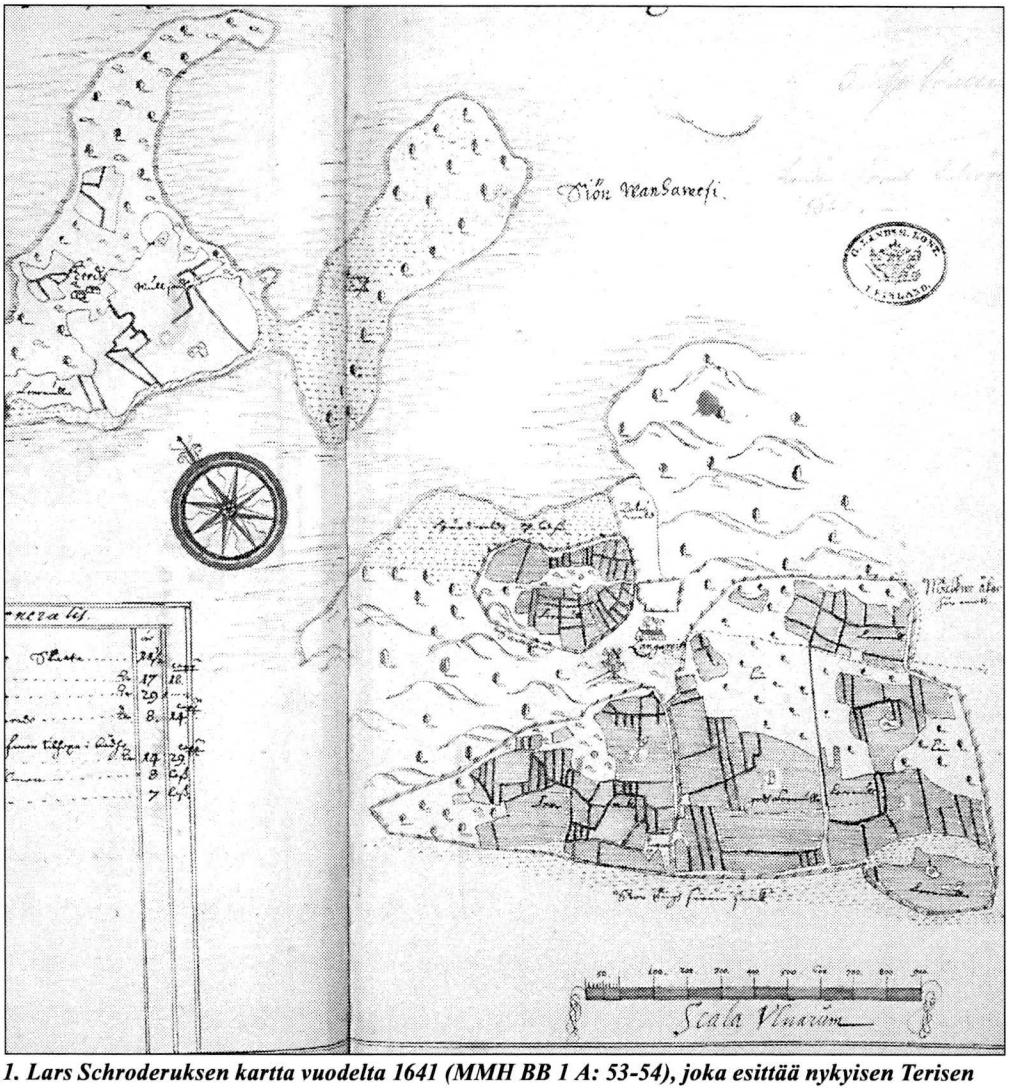
Karttojen ohella muusta vanhasta asiakirja-aineistosta (mm. maakirjat, henkikirjat, rippikirjat, tuomiokirjat) löytyy lisäksi paljon hävinneiden talojen nimiä, mutta asutusten tarkempi sijainti jää enimmäkseen auki, ellei nimi itse tai muut tiedot anna siitä viitteitä, esim. Kujanpää, Kulmala, Niinistö.

Välillisiä tietoja hävinneistä ryhmäkylän taloista antavat lähinnä viljelysnimet ja torpannimet, mutta myös muut paikannimet. Jotta talonnimiaineksen voisi paikannimestä tunnistaa, on tiedettävä, millaisia ryhmäkylän talojen nimet ovat. Selvästi taloa tarkoittavia ovat –la-nimet, esim. Anttila, Hirvelä, Ollila, Uotila. Ryhmäkylän taloja tarkoittavat erityisesti etunimi + -la –talonnimet. Niitä ei juuri yksinäistaloille anneta, vaan ne otetaan kylässä käyttöön vasta sen jälkeen kun alkutalo on jakaantunut. Jos tämäntyyppinen talonnimi löytyy erillisenä kaukana vanhalta tonttimaalta, on useimmiten kyse siitä, että talo on siirtynyt uudelle paikalle ryhmäkylästä. Nämä talonnimet eivät kuulu talonnimien vanhimpaan kerrostumaan, vaan ovat yleensä syntyneet vasta 1500- ja 1600-luvulla. Erikoisesti Länsi-Suomen suurissa ryhmäkylissä etunimi + -la-tyyppi on tavallisin. Varmimpia ovat tämän talonnimityypin jäljet aivan kylän keskustassa olevien peltojen nimissä. Ne ovat syntyneet useimmiten siten, että autioituneen talon entinen pelto jouduttuaan uudelle omistajalle saa nimensä entisen omistajatalon mukaan. Esimerkiksi kun Valkealan Selänpäästä mainitaan v. 1837 Sippola peldo (MMH G 25 11/7), on todennäköistä, että kylässä pellon lähellä on ollut Sippola-niminen talo. Uusi omistaja ja naapurit ovat nimittäneet luonnollisesti sen entistä peltoa Sippolanpelloksi. Tutkimiltani 1600-luvun kartoilta, joissa muutenkin kylänsisäistä paikannimistöä on niukalti, etunimi + -la-tyypin viljelysnimet puuttuvat, mutta etenkin isoajakoa edeltävissä peltojen jaoissa ja isonjaon jakokirjoissa, joihin viljelysnimet on tarkkaan kirjattu, niitä esiintyy siellä täällä, etenkin suurissa ryhmäkylissä. Esimerkiksi Elimäen Ratulassa oli v. 1764 Pafvolapeldo (MMH G 139 11/6-7), joka nimi kertoo, että lähellä on ollut joskus Paavola-niminen talo.

Muista –la-nimistä on mainittava nuorempaan kerrostumaan kuuluvat ammatinnimityksen sisältävät talonnimet, esim. Seppälä, ja sijaintia kylässä ilmaisevat nimet kuten Perälä. Vanhimpaan kerrostumaan kuuluvat ne nimet, joissa on vanha lisänimi. Sopiva esimerkki on Virolahden Ravijoen Hasulanpelto (Hassula peldo 1732 MMH G 21 3/1). Pelto sijaitsee ryhmäkylän tonttimaan jatkeella lännessä. Paikalla lienee ollut Hasula-niminen talo.

Kaikki paikannimet, joihin sisältyy –la-loppuinen talonnimeltä näyttävä aines, eivät kuitenkaan ole todisteita hävinneistä läheisen ryhmäkylän taloista. Nimessä saattaa olla pitäjän toisen kylän tai talon nimi, etenkin jos paikka on kylänrajan tuntumassa. Esimerkiksi Maskun Mäksmäen pellonnimet Såppåla wainio ja Willilä wainio (1693 MMH A 2 B: 3) eivät kerro Mäksmäen hävinneistä taloista, vaan vain siitä, että pellot sijaitsevat lähellä naapurikylien Sopolan ja Villilän rajoja. Myöskään kaikki –la-loppuisilta näyttävät nimielementit eivät ole entisiä asutusnimiä, vaan alkuperäisiä luonto- tai viljelysnimiä. Esimerkiksi Suojalanniitty Valkealan Rämälässä ei ole Suojala-nimisen talon niitty, vaan takana on viljelysnimi Suojalka.

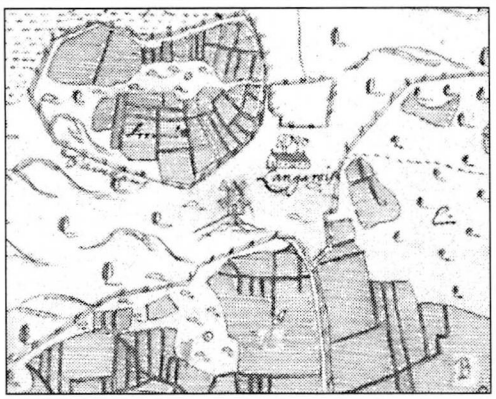
Ryhmäkylän talojen nimissä on –la-nimien lisäksi myös muita tavallisia nimiryhmiä, kuten pelkän ammatinnimityksen (Seppä, Räätäli), pelkän etunimen (Heikari, Pekka, Tapani) tai pelkän lisänimen (Hirvi, Leikas, Kohopää) sisältävät talonnimet. Kun tällaisia aineksia esiintyy keskikylän nimistössä, ne on katsottava useimmissa tapauksissa talonnimiksi, vaikka vastaavan niminen henkilökin on voinut olla nimen aihe. Näin on lähinnä silloin kun pelkkä etunimi on aineksena, varsinkin kun vastaavaa talonnimityyppiä ei seudulla esiinny. Matinpelto kylässä, jossa talonnimet ovat Mattila-tyyppiä, on lähinnä 'Matti-nimisen miehen pelto'. Yleensä

1. Lars Schroderuksen kartta vuodelta 1641 (MMH BB 1 A: 53-54), joka esittää nykyisen Terisen kylän aluetta Sääksmäellä. (http://www.funet.fi/pub/sci/geo/carto/vanhatkartat/maakirjakartat)

jos kylän ydinalueella esiintyy paikannimiä, joihin sisältyy henkilönnimiainesta, on tärkeänä vaihtoehtona otettava huomioon, että takana voi olla hävinneen talon nimi. Kylissä talonnimien häviäminen on ollut etenkin ennen kirjallisen talonnimikäytännön vakiintumista 1700-luvulla erittäin tavallista. Keskimäärin puolet ennen vuotta 1600 perustettujen talojen nimistä on talonniminä kadonnut. Siksi on oletettava, että niitä on relikteinä säilynyt muussa nimistössä. Lähemmin ks. Alanen 2004: 283-285, 290. Timo Alasen (2003: 48-59) tutkimuksessa Sääksmäen kirkonseudun viiden kylän vanhasta talonnimistöstä on 30 mahdollista hävinneen talon nimeä, joista 11 esiintyy pellonnimissä, esim. Ilkas, Ilkos 1695, Kutastenpelto, Kutanen, Soljala, Soljalanvainio (Rapolan kylä; Alanen 2003: 49-50).

Lopuksi esittelen kaksi karttaa, jotka antavat monipuolisen kuvan hävinneen asutuksen jäljittämisestä.

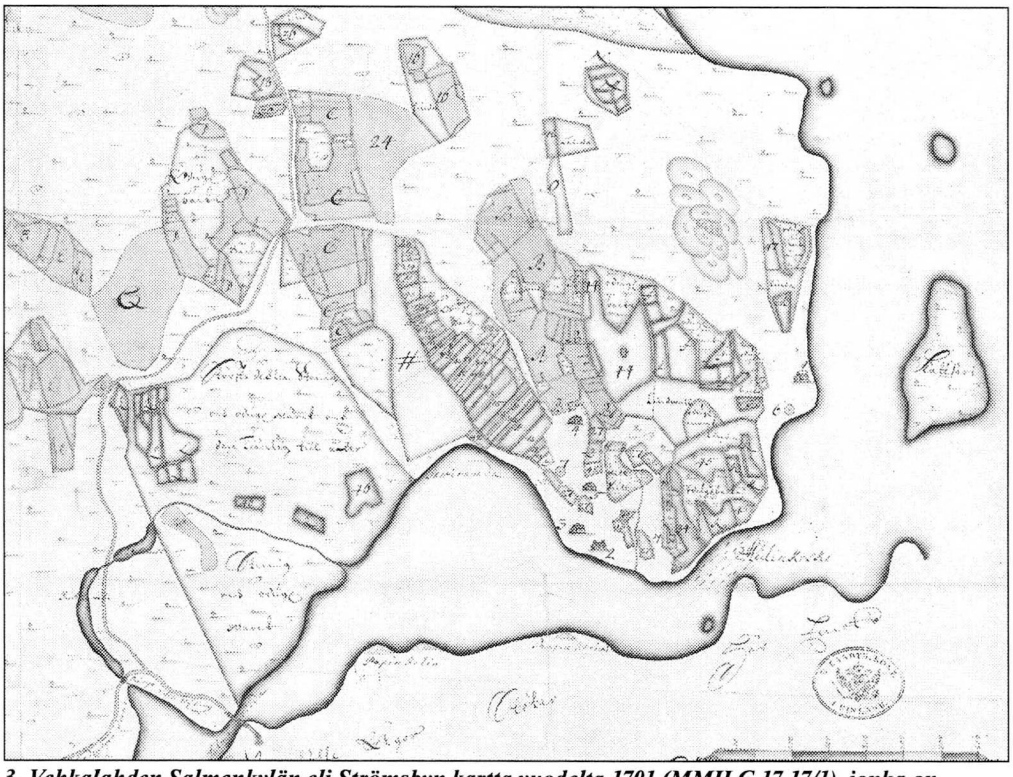
2. Yksityiskohta Sampauksen ja Kankaroisten vanhoista tonttimaista Lars Schroderuksen kartassa.

SÄÄKSMÄEN TERINEN

Vanhempi näistä on Lars Schroderuksen kartta vuodelta 1641 (MMH BB 1 A: 53-54), joka esittää nykyisen Terisen kylän aluetta Sääksmäellä, jossa oli n. 400 vuotta sitten kolme kylännimiotsikolla varustettua asutusta: Cangarois, Sambaus ja Terdis eli Terdis Sarj (Kuva 1, 2). Saarelle merkitty kaksitaloinen vanha Teristen kylä (< *Terrisaari) todetaan autioituneeksi 1600-luvun alussa. Vanha kylänpaikka on selvästi nykykarttoihin vertaamalla löydettävissä. Mantereella Vanajaveden rannassa on aidattu alue savimultapeltoineen, jonka nimi on Sambaus (sanasta sammas 'maakivi'). Tässä on ollut 1500-luvulla kylä, jonka nimi vuoden 1539 maakirjassa oli Sambas. Nykyään paikalla on pelto nimeltä sampaus. (Alanen 2003: 45). Hävinneen asutuksen paikka on ilmeisesti peltojen keskellä olevalla kivisellä mäellä pienen ympyröidyn pisteen kohdalla. Eino Jutikkala kirjoittaa (1934: 263-264), että Sampauksenvainiolla on rakennuksenpohjia liedensijoineen, jotka lienevät peräisin muinaisesta Sampauksen kylästä. Sampauden itäpuolella on Kankaroisten kartano (Cangarois) tuulimyllyineen. Kartano on ilmeisesti tehty sivuun alkuperäisestä kylänpaikasta, sillä Kankaroisten kylän (sanasta kankare, kankaro 'kangas, nummi') tonttimaa on todennäköisesti ollut kartassa olevan tuulimyllyn eteläpuolelle piirretyn ympyröidyn pisteen kohdalla. Kaikki edellä mainitut kylät jäivät Kankaroisten eli Teristen kartanon alle. Edellisten selvästi jäljitettävien asutusten lisäksi Kankaroisista on tieto hävinneestä Keto-nimisestä (kedolta 1506) talosta, jonka tarkka sijainti jää tuntemattomaksi. (Alanen 2003: 44-46).

VEHKALAHDEN STRÖMSBY

Toinen esimerkki on Vehkalahden Salmenkylän eli Strömsbyn kartta vuodelta 1701 (MMH G 17 17/1), jonka on laatinut E. A. Bergström (Kuva 3, 4). Kylää on pidetty vanhana markkinapaikkana ja sen länsipuolella kartan vasemmassa alanurkassa ("Stenig och odugl Marck") on noin 10 metriä ympäristöään korkeampi mäki linnammäki.(Rosén 1936: 93, 135, 273-275). Kyläntontille on merkitty viisi asuttua kantataloa: Leutnantz Boställe (1), jonka itäpuolella on nykyään puustellinsalmi, Matthias Possas rusthåll (2), Erich Carlson Huusgafwels hem^{n} (3), Bärtil Wilkes hem^{n} (4), Jacob Mulli el^{r} Sigfrid Staffanssons hem^{n} (5), jonka itäpuolella on nykyään mullinkoski. Lisäksi mainitaan karttaselityksessä, että Mullin tontilla on ollut myös Thomas Staffanssons hem^{n} . Hävinneitten talojen tontit on osoitettu ympyröidyllä pisteellä. Luutnantin puustellin n:o 1 vieressä on asumaton tontti (6), jossa olleen talon maat ovat kuuluneet naapurikylälle Husulalle. Vilkin n:o 4 ja Mullin n:o 5 välissä kerrotaan olleen vanhan Brandin kantatalon (Brandis hem^{n}) tontti (7). Talo oli joutunut puustellin alle, eikä sitä mainita enää edes kruunun maakirjoissa. Martti Korhosen (1981: 168) mukaan talo, jossa oli asunut Olavi Eerikinpoika Brandh (1546-1551), autioitui ennen vuotta 1643. Tämän yhden kartan avulla voi siis paikantaa tarkkaan kolmen hävinneen talon

3. Vehkalahden Salmenkylän eli Strömsbyn kartta vuodelta 1701 (MMH G 17 17/1), jonka on laatinut E. A. Bergström. Foto Kansallisarkisto.

sijat. Muuten kartta ja kylännimet kertovat, että vanha kyläntontti on ollut virtaavan salmen rannalla talojen n:o 2 ja n:o 4 ympäristössä.

Voiko sitten kylän muussa paikannimistössä havaita hävinneen asutuksen jälkiä? Kylän tonttimaalta luoteeseen sijaitsee Martinpäldo (D), jonka nimeen sisältyy ehkä mieluummin etunimi kuin talonnimi. Sen itäpuolella kylään johtavan kujan suussa on Kausilanpäldo (C) (nykyään: kaussila) kahtena kappaleena. Nimen määritteenä voi olla hävinneen talon nimi Kaussila (Pitkänen 1967: 236), mutta toinen vaihtoehto on, että pellonnimeen sisältyy sillan nimi *Kau(s)silta. Pellon kohdalla on nimittäin kylänkujassa Hakaojan ylittävä silta (numerosta 24 etelään). Kaussilanpellon luoteispuolella (aivan kartan vasemmassa ylänurkassa) oli Timmerin päldo (v. 1774: Timberin Peldo; MMH 120 Vehkalahti 40[1a-2]), joka saattaa olla muistona Timperi-nimisestä hävinneestä talosta. Lähikylissä Summassa ja Kannusjärvellä Timperi tavataan kantatalon nimenä (Pitkänen 1967: 230). Salmenkylän maiden pohjoisosassa oli v. 1701 vielä niitty Säpäläisten nijty, jonka lähellä v. 1774 oli Seppen Lehton autio. Nykyään paikalla on pelto sepällehto, jonka luona kerrotaan olleen kyläsepän mökin rauniot (Pitkänen 1967: 215). Tässä on ilmeisesti kysymys hävinneestä yksinäisasumuksesta eli autiosta, jonka nimi on ollut *Seppäläisenautio tai *Sepänlehdonautio. Lopuksi mainittakoon vielä, että em. vuoden 1774 revisiokartassa esiintyy Kaussilan (C) eteläpuolella Pirckulan peldo, johon liittyy nykyinen lahdennimi pirkkulampohja (lahdeke aivan kartan vasemmassa alanurkassa). Koko aluetta Linnanmäen sekä koillis- että lounaispuolella lienee

4. Yksityiskohta Strömsbyn kylätontilta. Foto Kansallisarkisto.

kutsuttu Pirkkulaksi. Nimi voi sisältää talonnimen, jossa on ruotsalaisen Birger-etunimen kansanomainen suomalainen asu. Vaihtoehtoisesti kyseessä voi kuitenkin olla alkuaan ruotsalainen paikannimi *Birkkulla ('Koivumäki'), joka on mahdollisesti tarkoittanut juuri Linnanmäkeä.

LOPUKSI

Vaikka edellä luetelluissa paikannimissä olisikin takana hävinneen talon nimi, itse tarkka paikantaminen karttojen ja muiden lähteiden avulla ei onnistu. Muutenkin tapauksissa, jolloin nimiin liittyvät paikat ovat laajempia tai ahtaampia alueita, hävinneiden asutusten jäljittämisessä ja kartalle panossa tarvitaan vanhan kirjoitetun ja piirretyn aineiston lisäksi arkeologista paikan päällä tapahtuvaa maaston tarkastelua ja maanmöyrintää.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA), Helsinki.

Maanmittaushallituksen maanmittausarkisto (MMH)

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimiarkisto (NA), Helsinki.

KIRJALLISUUS

ALANEN, TIMO 2003: Sääksmäen vanhaa paikannimistöä nykyisellä Valkeakoskella. Rapola-tutkimuksia 5. Helsinki.

ALANEN, TIMO 2004: Someron ja Tammelan vanhin asutusnimistö. Jyväskylä.

Bidrag till Finlands historia (BFH) I. Helsingfors 1881-1883.

BRENNER, ALF 1936: Ingå, Fagervik, Degerby. Andra delen. Ekenäs.

Finlands medeltidsurkunder (FMU) III. Helsingfors 1921.

GRANLUND, ÅKE 1956: Studier över östnyländska ortnamn. Helsingfors.

HAGGREN, GEORG 1997: Pyhäjoki ja Näse – Perniön kaksi kuninkaankartanoa. Perniö – Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä. Toim. Marianna Niukkanen. Helsinki.

Hauho vanhoissa kartoissa. Jyväskylä 2003.

JUTIKKALA, EINO 1934: Sääksmäen pitäjän historia. Jyväskylä.

KORHONEN, MARTTI 1981: Vehkalahden pitäjän historia II. Hamina.

LOPMERI, J.A. 1947: Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet II. Helsinki.

NIKULA, OSCAR 1938: Tenala och Bromarf socknars historia I. Helsingfors.

Nylands ortnamn (NO) I-III. Helsingfors 1920-1924.

ORRMAN, ELJAS 1971: De senmedeltida ödesmålen i sydvästra Finland. Historisk tidskrift för Finland 56. Helsingfors.

ORRMAN, ELJAS 1972: Några synpunkter på utbysjordarna i Raseborgs län. Historisk tidskrift för Finland 57. Helsingfors.

ORRMAN, ELJAS 1973: Utbysjordar – ödegårdar?. Historisk tidskrift för Finland 58. Helsingfors.

ORRMAN, ELJAS 1990: Den svenska bebyggelsens historia. "Finska skären". Red. Kurt Zilliacus. Lovisa.

ORRMAN, ELJAS 1996: Saaristoasutuksen vaiheet. Saaristo-Espoo. Toim. Sirkka Paikkala. Hyvinkää.

PAPUNEN, PENTTI 1996: Ikaalinen eräalueena ja kappeliseurakuntana keskiajalta noin vuoteen 1640. Ikaalisten entisen emäpitäjän historia I. Vammala.

PITKÄNEN, RITVA LIISA 1967: Vehkalahden eteläisten kylien viljelysten nimet. Pro-gradu. NA.

ROSÉN, RAGNAR 1936: Vehkalahden pitäjän historia I. Helsinki.

Varsinais-Suomen maakirja w:lta 1540. Helsinki 1930.

FT Saulo Kepsu
Veräjäkallionkatu 10
02650 Espoo

[1] Paikannimien nykyiset kansanomaiset asut (kursiivilla ja pienellä alkukirjaimella) ovat NA:n kokoelmista.

KAAKELEIDEN KUTISTUVAT KUVA-AIHEET?

3D-MITTAUKSEN KÄYTTÖ KAAKELEIDEN PAIKALLISEN VALMISTUKSEN TUTKIMUKSESSA

Kirsi Majantie

SAKSALAISET SAVENVALAJAT KAAKELEIDEN VALMISTAJINA

Kaakeliuuni otettiin käyttöön Suomessa 1400-luvun loppupuolella. Sen kehitys sai alkunsa Saksan, Itävallan ja Sveitsin Alppialueilla ja se levisi 1300-luvulta lähtien lähes koko Itämeren alueelle. Sen omaksuminen liittyi saksalaisten hansakauppiaiden vaikutukseen Itämeren alueen kaupankäynnissä. Myös saksalaisten käsityöläisten värvääminen työskentelemään linnojen rakennus- ja korjaustöissä, erityisesti Kustaa Vaasan aikana, levitti kaakeliuunin käyttöä Suomessa. Ylimystön omat yhteydet ja matkat ulkomaille saattoivat myös johtaa kaakeliuunin hankintaan. (Kuva 1.)

Kuva 1. Puupiirros vuodelta 1488, jossa kuvattu interiööri kaakeliuuneineen.

Koska kaakeliuuni oli Suomeen Saksasta omaksuttu uutuus, olivat myös kaakeleiden valmistajat pitkään saksalaisia käsityöläisiä, jotka toivat osaamisensa ja työvälineensä mukanaan kotiseuduiltaan. Varhaisten ruukkukaakeleiden valmistus oli vielä suhteellisen yksinkertaista ja vaati vain savenvalupyörän eli dreijan käytön osaamista ja lasitukseen tarvittavan lyijyseoksen valmistuksen taitamista. Reliefikoristeisten levykaakeleiden myötä kaakeleiden valmistus monimutkaistui ja eriytyi useiden käsityöläisten työksi. Levykaakelit valmistettiin muoteilla, ja niiden kuva-aiheet otettiin aikakauden puu- ja kuparipiirroksista. Muottien valmistus tapahtui leikkaamalla ensin kuva-aihe kohokuviona eli reliefinä puuhun. Näin aikaansaatu positiivimuotti painettiin kosteaan saveen, jolloin tuloksena oli negatiivimuotti, jolla voitiin edelleen valmistaa reliefikuvioisia kaakeleita. Savenvalajat eivät valmistaneet itse käyttämiään muotteja, vaan ostivat ne tavallisesti niiden valmistukseen erikoistuneilta käsityöläisiltä. Myös uunien pystyttä-

minen ja niihin liittyvien rakenteiden muuraaminen vaati erityisosaamista, jonka vain kaakeleiden valmistukseen erikoistuneet savenvalajat hallitsivat. (mm. Franz 1969; Majantie 2005)

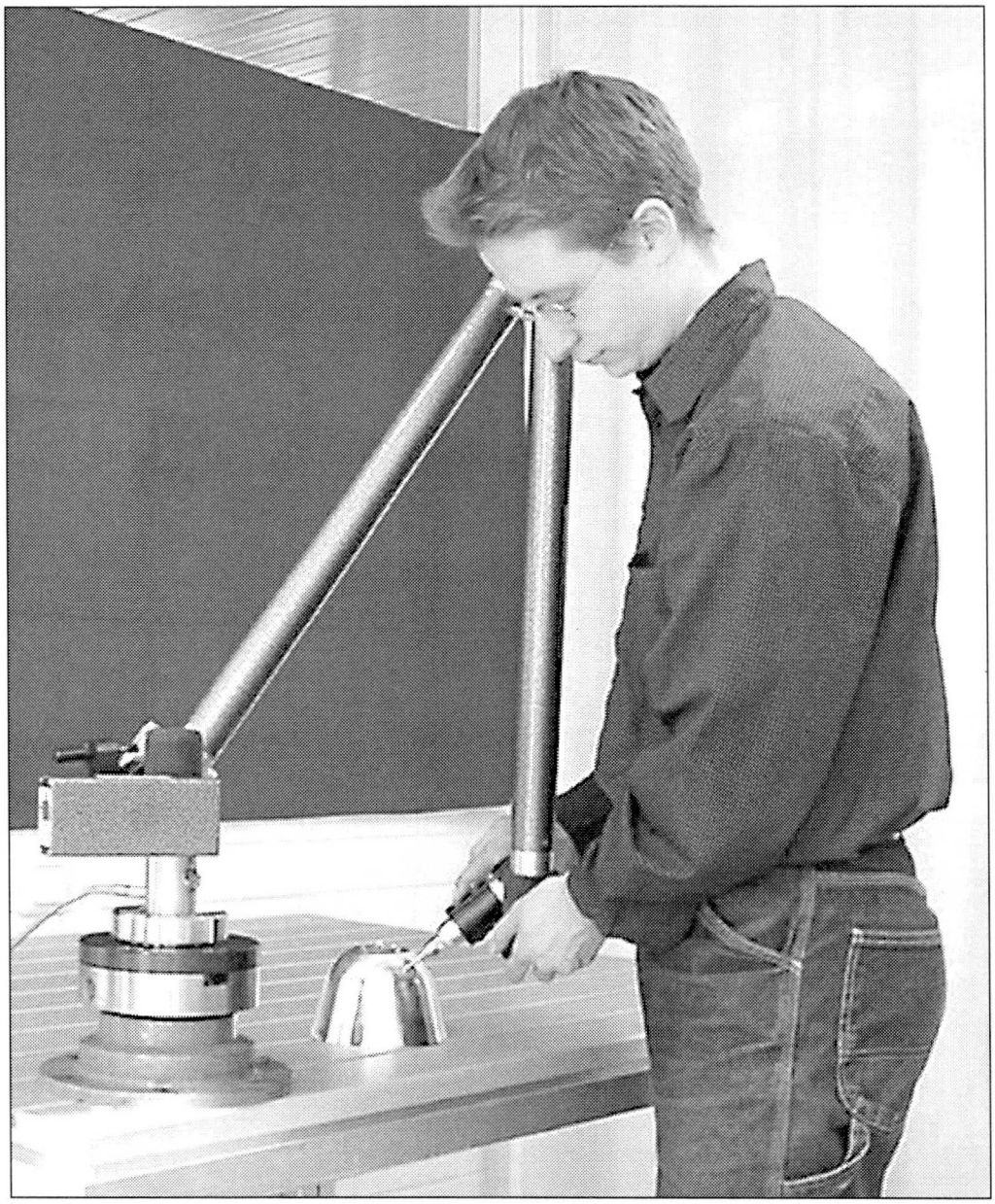
KEINOJA KAAKELEIDEN PAIKALLISEN VALMISTUKSEN TUTKIMISEEN

Ensimmäiset kirjalliset maininnat kaakeleiden valmistuksesta Suomessa ajoittuvat 1540-luvulle. Ne ovat säilyneet Turun linnan tilikirjoissa, joissa mainitaan Hans-nimisen savenvalajan valmistaneen kaakeleita Turun linnassa vuosina 1543-44. Samainen Hans lähetettiin vuonna 1546 valmistamaan kaakeliuuni myös Hämeen linnaan. (Gardberg 1959, 164) Arkeologiset kaivaukset ovat kuitenkin osoittaneet, että kaakeliuuni oli käytössä Suomessa jo 1400-luvun toisella puoliskolla. (Majantie 2003, 183) Varhaisimmat Suomeen saapuneet kaakelit saattoivat olla tänne valmiina tuotuja, mutta koska niiden kuljetus kokonaisina oli hankalaa ja niiden valmistukseen tarvittavaa punasavea on helposti saatavilla, ryhdyttiin niitä todennäköisesti pian valmistamaan myös paikallisesta savesta. Niiden valmistukseen käytetyt muotit tuotiin kuitenkin Saksasta.

Yksi keino kaakeleiden paikallisen valmistuksen selvittämisessä on niiden valmistukseen käytetyn saven alkuainepitoisuuksien mittaus. Arkeologien käyttöön tällaisia alkuaineanalyysejä on tehty NAA, PIXE ja ICP -menetelmien avulla. Näistä NAA ja ICP -menetelmiä on käytetty esimerkiksi Englannissa, jossa niillä on tutkittu muun muassa majolika-astioiden ja kaakeleiden saven maantieteellistä alkuperää (Hughes & Gaimster 1999, 57-89). PIXE menetelmää on puolestaan kokeiltu Suomessa (Wahlberg 2000, 121-129). Alkuaineanalyysien ongelmana on kuitenkin löytää tarpeeksi hyvää vertailumateriaalia saven alkuaineiden vertailua varten. Vertailumateriaalina käytetyn saven tulisi olla samalta alueelta peräisin olevaa savea, kuin tutkitun kaakelin savi, ja vielä suurin piirtein samanaikaista. Vaikka alkuainepitoisuuksien mittausta ei ole hylätty kaakeleiden paikallisen valmistuksen tutkimuksessa, on sen tilalle toistaiseksi otettu kaakeleiden kuva-aiheiden kokoa ja tarkkuutta mittaava 3D-skannaus.

Ruukkukaakeleiden kohdalla, jotka valmistettiin savenvalupyörän avulla ja muotoiltiin lopulliseen muotoonsa käsin, 3D-mittauksesta on kuitenkin hyötyä vain, jos halutaan rekonstruoida pienistä paloista kokonainen kaakeli. Ruukkukaakeleiden yksityiskohdat kertovat enemmän savenvalajien henkilökohtaisesta kädenjäljestä, kuin valmistukseen liittyvistä ajallisista muutoksista. Muoteilla valmistettujen reliefikuvioisten levykaakeleiden kohdalla 3D-mittauksesta on kuitenkin hyötyä myös kaakeleiden paikallisen valmistuksen alkua, luonnetta ja kestoa tutkittaessa. (Kuva 2.) Koska sama muotti toisti kuva-aiheen kaakelin pinnalle samankokoisena ja samannäköisenä, siihen asti kunnes muotti kului tai rikkoontui käyttökelvottomaksi, voidaan kuva-aiheen koon ja tarkkuuden perusteella tehdä päätelmiä kaakeleiden paikallisesta valmistuksesta.

Kuten edellä kuvattiin, tapahtui kaakelimuottien valmistus leikkaamalla kuva-aihe ensin kohokuviona puuhun, jonka jälkeen puinen muotti painettiin saveen, jolloin saatiin aikaiseksi negatiivikuvioinen savimuotti. Kaakeleiden syntyalueilla Saksassa, jossa myös muotit valmistettiin, savenvalaja saattoi painattaa lisää negatiivimuotteja alkuperäisestä puumuotista, mutta Suomeen tullut savenvalaja toi todennäköisesti mukanaan vain saviset negatiivimuotit. Niiden kuva-aiheiden kuluttua tai koko muotin rikkoonnuttua,

Kuva 2. Esa Laine mittaamassa 3D-skannerilla Turun teknillisessä ammattikorkeakoulussa.

täytyi savenvalajan saada kopioitua kuva-aihe jostain muualta.

Jos muottien valmistustekniikkaa ei osattu, oli helpoin tapa kopioida kaakelin kuva-aihe uudeksi negatiivimuotiksi painaa sen pinnalle kostea savilaatta. Kaakeleiden pinnalle poltettu lasite tasoitti kuitenkin alkuperäisen kuva-aiheen yksityiskohtia, joita oli enää vaikea jälkikäteen korjata. Useissa Suomesta löydetyissä reliefikuvioisissa levykaakeleissa on heikko ja epätarkka reliefi, mutta samoilla kuva-aiheilla varustettuja

kaakeleita löytyy myös hyvillä reliefikuvioilla. Tämä osoittaa, että muotit ovat alun perin olleet hyväkuntoisia ja ne ovat kuluneet tai rikkoontuneet vasta myöhemmin. Kaakeleiden kuva-aiheet saattoivat heikentyä joko muottien kulumisen tuloksena tai siten, että kuva-aiheita kopioitiin alkuperäisen muotin rikkoonnuttua vanhoista kaakeleista. Molemmissa tapauksissa kuva-aiheiden laatu huononi, mutta jos kuva-aiheet kopioitiin vanhoista kaakeleista, täytyi niiden myös kutistua 10–15 prosenttia alkuperäisistä, koska savi kutistuu poltettaessa tämän verran (Hoffmann & Hülsemann 1995, 12-13).

Yksi tapa tutkia kaakeleiden paikallisen valmistuksen alkamista ja sen luonnetta, onkin mitata kaakeleissa esiintyvien kuva-aiheiden kokoa ja niiden reliefien korkeutta ja tarkkuutta. Jos kuva-aihe on kutistunut hyvänlaatuisella reliefikuvalla varustettuun kaakeliin nähden, on todennäköistä, että se on valmistettu paikallisen kopioinnin avulla. Jos taas kuva-aihe ei ole kutistunut, mutta kaakelin reliefikuvion korkeus ja tarkkuus on vähentynyt, on kyse alkuperäisen muotin kulumisesta. Molemmissa tapauksissa voidaan kuitenkin pitää varmana, että kaakelit ovat paikallisen valmistuksen tuotteita ja samalla kuva-aiheella varustettuja kaakeleita on valmistettu pitkän ajan kuluessa.

On siis todennäköistä, että Suomesta löydetyt kaakelit, joiden kuva-aihe on kutistunut tai heikentynyt, ovat paikallisen valmistuksen tuotteita. Hyvillä kuva-aiheilla varustetut kaakelit saattavat olla joko Suomeen kokonaisina tuotuja tai niitä on valmistettu täällä vain niin vähän, että muotit eivät ole ehtineet kulua tai rikkoontua. Ne kaakelit, joissa on hyvä ja tarkka reliefikuvio, mutta joista on myös huonompilaatuisia versioita, ovat todennäköisesti ensimmäisiä kaakeleita, joita muoteilla on Suomessa valmistettu.

JOHANN FRIEDRICHIN KUTISTUVA PÄÄ

Tyypillisimmät Suomesta löydetyt reliefikoristeisten levykaakeleiden kuva-aiheet esittävät Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichin ja hänen puolisonsa Sibilla Kleveläisen muotokuvia. Johann Friedrich oli yksi uskonpuhdistuksen johtohahmoista, ja hänen muotokuvansa olivat suosittuja kuva-aiheita uskonpuhdistusajan Euroopassa. Ne toimivat pyhimysten korvikkeina uuden uskon esikuvina, ja osoittivat kannatusta uskonpuhdistusta ja sen aatteita kohtaan. (Christensen 1992, 26, 38-45, 124-129) Suomesta Johann Friedrichin ja hänen puolisonsa muotokuvia on löydetty Turun linnasta, Turun kaupunkialueelta ja Siuntion Suitian kartanosta. Niiden esiintyminen kertoo uskonpuhdistuksen kannatuksesta myös Suomessa, mutta koska osa Turun kaupunkialueelta löydetyistä kaakeleista ajoittuu todennäköisesti lähes 50 vuotta Johann Friedrichin kuoleman jälkeiseen aikaan, voi niiden pitkään jatkuneella käytöllä olla myös muita syitä, kuten toimiminen muodikkaina renessanssityylisinä sisustuselementteinä. (Majantie 2003, 184-188)

Turun linnasta löydetyt Johann Friedrichin muotokuvilla varustetut kaakelit olivat todennäköisesti siellä 1560-luvulla työskennelleen savenvalaja Abraham von Wittenbergin tekemiä. Hänet mainitaan kirjallisissa lähteissä vuosina 1560-1563 eli Juhana-herttuan aikana. (Gardberg 1959, 291-294) Myös arkeologinen lähdeaineisto ja muut kirjalliset lähteet viittaavat Johann Friedrichin ja Sibilla Kleveläisen muotokuvilla varustettujen kaakeleiden olleen Abrahamin tekemiä. (Gardberg 1958, 57-61; Majantie 2003, 182-191) Linnasta tai muualta Turusta ei ole kuitenkaan löytynyt yhtään tämän aikaista muottia. Arkeologinen lähdeaineisto osoittaa niiden käytön kuitenkin jatkuneen Turun kaupunkialueella

vielä noin 20-50 vuotta Turun linnan kaakeliuunien pystyttämisen jälkeen eli 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkuun asti. Osassa näistä kaakeleista on heikko reliefi ja myös yksi positiivimuotti on löytynyt tuomiokirkon takaisen alueen kaivauksilta. (Majantie 2003, 188-191) Koska negatiivikuvioisen muotin kuva-aihetta oli vaikea enää jälkikäteen korjata, saattoi positiivimuotin valmistuksen takana olla ajatus kuluneen reliefikuvan parantamisesta. Koska positiivimuotin kuva-aihe oli kohokuvio, voitiin sen rajoja vielä muokata ja vahvistaa ennen muotin polttoa. Positiivimuotti valmistettiin samoin kuin kaakeli, ja edestäpäin positiivimuotti muistuttaakin tavallista kaakelia. Sen taakse muotoiltiin kuitenkin sen käyttöä helpottanut tappi, joka löytyy myös Turun positiivimuotin takaa.

Kuva 3. Kaakeleiden mittausta 3D-skannerilla.

Vaikka kaakeleiden reliefikuvioiden heikentyminen ja jossain määrin myös kuvioiden kutistuminen on nähtävissä silmämääräisesti ja mitattavissa manuaalisesti, mahdollistaa niiden 3D-mittaus huomattavasti tarkemman ja varmemman pohjan kuva-aiheiden koon välisten vertailujen tekemiseen ja etenkin reliefikuvien tarkkuuden ja syvyyden mittaamiseen. Yhteistyö Turun teknillisen ammattikorkeakoulun insinöörien Esa Laineen ja Mika Seppäsen kanssa ja koulun kalustoon kuuluvan 3D-skannerin käyttö mahdollistivat kokeilun kaakeleiden kuva-aiheiden mittaamiseen. (Kuva 3.) Kokeilua varten valittiin mahdollisimman monta samalla kuva-aiheella varustettua kaakelia Turusta, joissa oli silmämääräisesti eritasoinen reliefikuva. Mittausten vertailumateriaaliksi valittiin mahdollisimman hyvällä reliefillä varustettuja kaakeleita Saksasta, jotka saatiin lainattua tarkoitusta varten Aboa Vetus –museossa Turussa näytteillä olleesta Itämeren alueen kaakeleita esittelevästä näyttelystä. Kokeiluun valittiin yhteensä 6 kappaletta Johann Friedrichin muotokuvalla varustettua kaakelia ja 5 kappaletta naisen muotokuvalla varustettua kaakelia.

Kokeiluun käytetyn 3D-skannerin toimintaperiaate on robottikäden (FAROArm) päässä olevan terävän kärjen kuljettaminen mitattavan esineen pinnalla, jolloin kone mittaa kosketetun pisteen koordinaatit suhteessa omaan sijaintiinsa. Näin saadut mittaukset ovat 0,1 mm tarkkoja. Koska saatu mittatulos antaa pisteelle kolme mittaa, antaa se mahdollisuuden sekä pisteiden etäisyyksien että niiden korkeuksien välisten erojen tarkasteluun, ja näin saatujen käyrien siirtämiseen kolmiulotteiseen muotoon. Kaakeleista valittiin näin ollen tietyt pisteet, joiden avulla sekä kaakeleissa esiintyvien kuva-aiheiden koon muutokset, että niiden tarkkuuden ja syvyyden muutokset kävisivät selville. Parhaat kuva-aiheiden koon muuttumista kuvaavat pisteet olivat Johann Friedrichin pään koko ja kaulan paksuus ja reliefien syvyyttä kuvaavat

Kuva 4. Yksi mitatuista kaakeleista, jossa mitatut kohteet olivat kuva-aiheena esiintyvän Johann Friedrichin kaulan paksuus, pään koko ja reliefikuvion korkeimman kohdan suhde matalimpaan kohtaan.

kohdat Johann Friedrichin parran korkein kohta ja sen viereinen kaakelilevyn matalin kohta. (Kuva 4)

Mittausten tuloksena kävi ilmi, että vain Johann Friedrichin muotokuvalla varustetun positiivimuotin kuva-aihe oli kutistunut kontrollikaakeliksi valitun saksalaisen kaakelin kuva-aiheesta odotetut 10 prosenttia, eli se oli varmasti yhden kopioinnin tulos ja poltettu kerran kopioinnin jälkeen. Muissa kaakeleissa vain niiden reliefikuvio oli heikentynyt, mutta itse kuva-aiheen koko oli pysynyt samana, jolloin ne kertovat muotin kulumisesta, eivätkä kuva-aiheen kopioinnista vanhasta kaakelista. Koska kuva-aihe näyttää heikentyneen ja epätarkentuneen jopa siinä määrin, että Johann Friedrichin pään yläpuolella kulkevaa tekstikenttää on lähes mahdotonta lukea, on uusien positiivimuottien tuottamiselle todennäköisesti ollut tarvetta. Kuten edellä todettiin, voitiin positiivimuotin reliefikuvaa vielä parannella ennen muotin polttoa. Näin näyttää tapahtuneen myös Turusta löydetyn positiivimuotin kohdalla. Kuitenkin vain Johann Friedrichin pään piirteitä on korjailtu, ei tekstikenttää hänen pään yläpuolellaan. (ks. kuvat Majantie 2003, 181-191)

KUVA-AIHEIDEN PITKÄAIKAINEN SUOSIO KOPIOINNIN TAKANA?

Sekä uusien muottien kopiointi vanhoista kaakeleista, että kaakelimuottien kuluminen kertovat Johann Friedrichin ja hänen puolisonsa Sibilla Kleveläisen muotokuvilla varustettujen kaakeleiden pitkäaikaisesta käytöstä Suomessa. Kuva-aiheiden käyttö ja kaakelimuottien tuottaminen jatkui arkeologisen lähdeaineiston perusteella jopa 50 vuotta. Tänä aikana oli niissä esiintyneiden kuva-aiheiden ajankohtaisuus vähentynyt ja muotokuvien henkilöiden vaatetus vanhanaikaistunut, ainakin kaakeleiden alkuperäisillä tuotantoalueilla Saksassa. Suomessa niiden käytön pitkäaikaisuuteen oli todennäköisesti syynä se, että sekä uskonpuhdistuksen vakiintuminen että renessanssimuodin omaksuminen tapahtuivat hitaasti. Kamppailu katolisuuden ja luterilaisuuden kesken jatkui aina 1600-luvun alkuun asti (Joutsivuo 2002, 323) ja renessanssimuoti omaksuttiin yleisemmin vasta 1600-luvun puoliväliin mennessä (Alm 1996, 43-55).

On näin ollen ymmärrettävää, että uskonpuhdistusta kannattaneiden renessanssiruhtinaiden muotokuvilla varustetut kaakelit pysyivät pitkään suosittuina Suomessa. On kuitenkin vaikea arvioida, kumpi oli määräävämpi tekijä niiden käytön jatkumisessa: uskonnollinen kannanotto vai renessanssimuoti. Ne kertovat joka tapauksessa paikallisesti valmistetuista kaakeleista Turussa ja keinoista niiden valmistuksen jatkamiseen, vaikka itse alkuperäiset muotit olivat ajan myötä kuluneet tai jopa rikkoontuneet.

LÄHTEET

Alm 1996, 43-55 Alm, Göran 1996. Arkitekturen. Renässansens konst. Signums svenska konst. Toim. Göran Alm et al. Kristianstad. (s.43-113)

Christensen, Carl C. 1992. Princes and propaganda. Electoral Saxon art of the Reformation. Sixteenth Century Journal Publishers. Kirksville.

Franz, Rosemarie 1969. Der Kachelofen. Granz.

Gardberg, Carl Jacob 1958. Hertig Johans kakelugnar på Åbo slott. Böcker och människor. Historiska samfundet i Åbo VI. (s. 56-63)

Gardberg, Carl Jakob 1959. Åbo slott under den äldre vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 60. Helsingfors.

Hughes, Michael & Gaimster, David 1999. Neutron activation analysis of maiolica from London, Norwich, the Low Countries and Italy. Maiolica in the North. The archaeology of tin-glazed earthenware in North-West Europe c. 1500-1600. Toim. David Gaimster. British Museum Occasional Paper number 122. (s. 57-89)

Hoffmann, Kerstin & Hülsemann, Matthias 1995. Vom Kachelfund zum Ofen. Rekonstruktion eines Kachelofens der Renaissancezeit aus Bremervörde. Archäologische Berichte des Landkreises Rotenburg (Wümme) 5. Oldenburg.

Joutsivuo, Timo 2002. Puhtaan luterilaisuuden viljelijät. Suomen kulttuurihistoria. 1. Taivas ja maa. Toim. Tuomas M.S. Lehtonen & Timo Joutsivuo. Helsinki. (s. 323-329)

Majantie, Kirsi 2003. Muotia, mukavuutta ja mielipiteitä – syitä kaakeliuunin käyttöönottoon. Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan. Toim. Liisa Seppänen. AMAF IX. Turku. (s. 181-194)

Majantie, Kirsi 2005. Savutonta lämpöä ja kantaaottavia kuvia. Rukkuja ja ruhtinaita –näyttely Aboa Vetus museossa. Näyttelykatalogi. (ilmestyy vuonna 2005)

Wahlberg, Jan 2000. keraamisen materiaalin PIXE-analyysi. Laukon kartanon, Kuusiston linnan ja Aboa vetus –museon näytteet. Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti. Toim. Kari Uotila. AMAF IV. Kaarina.

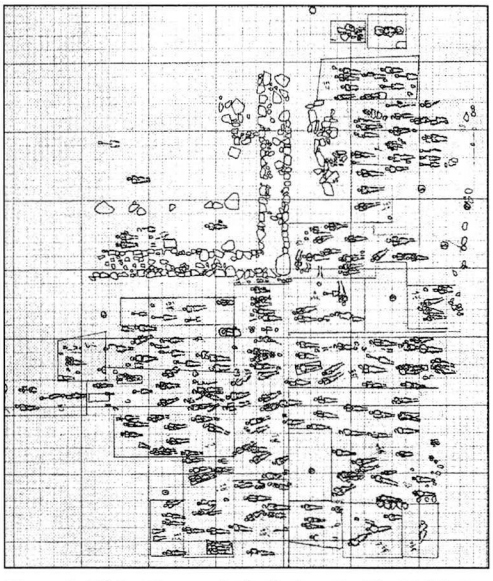
Kirsi Majantie
kirsimajantie@yahoo.co.uk
Kirjoittaja työskentelee SuVi –projektissa

LIIKISTÖ – ULVILAN LINNA?[1]

Georg Haggrén

Kruunun linnat kuuluvat massiivisimpiin keskiaikaisiin muinaisjäännöksiimme. Niinpä esimerkiksi Turun, Hämeen, Raaseporin ja Viipurin linnat kuten myös Olavinlinna ovat keskiaikaa käsittelevässä kirjallisuudessa usein käytettyä kuvitusta. Monista linnoista on myös useita historiallisia lähdemainintoja. Aina ei näin kuitenkaan ole, ei ainakaan, kun puhutaan 1400-lukua vanhemmista linnoista. Varhais- ja sydänkeskiajalla linnat olivat paljolti puisia eikä niistä ole säilynyt monia lähdemainintoja. Suomesta on useita ns. pikkulinnoja, joista ei tunneta yhtään mainintaa arkistolähteistä. Tällaisia ovat mm. Karjaan Junkarsborg ja Porvoon Borgbacken sekä ainakin jompikumpi itäisellä Uudellamaalla sijaitsevista Sipoon Sibbesborgista ja Porvoon Husholmenista – toinen niistä lienee kahdesti asiakirjoissa mainittu Vartholm (ks. Suhonen 1999). Ruotsista taasen löytyy 1200-luvun lopun kruunun linnoja kuten Konungsberg ja Sanda, joiden tarkkaa sijaintia ei tunneta. Sama pätee 1370-1380-luvuilla mainittuun Forsholmin linnaan. (Lovén 1996, 101-103, 160-161.)

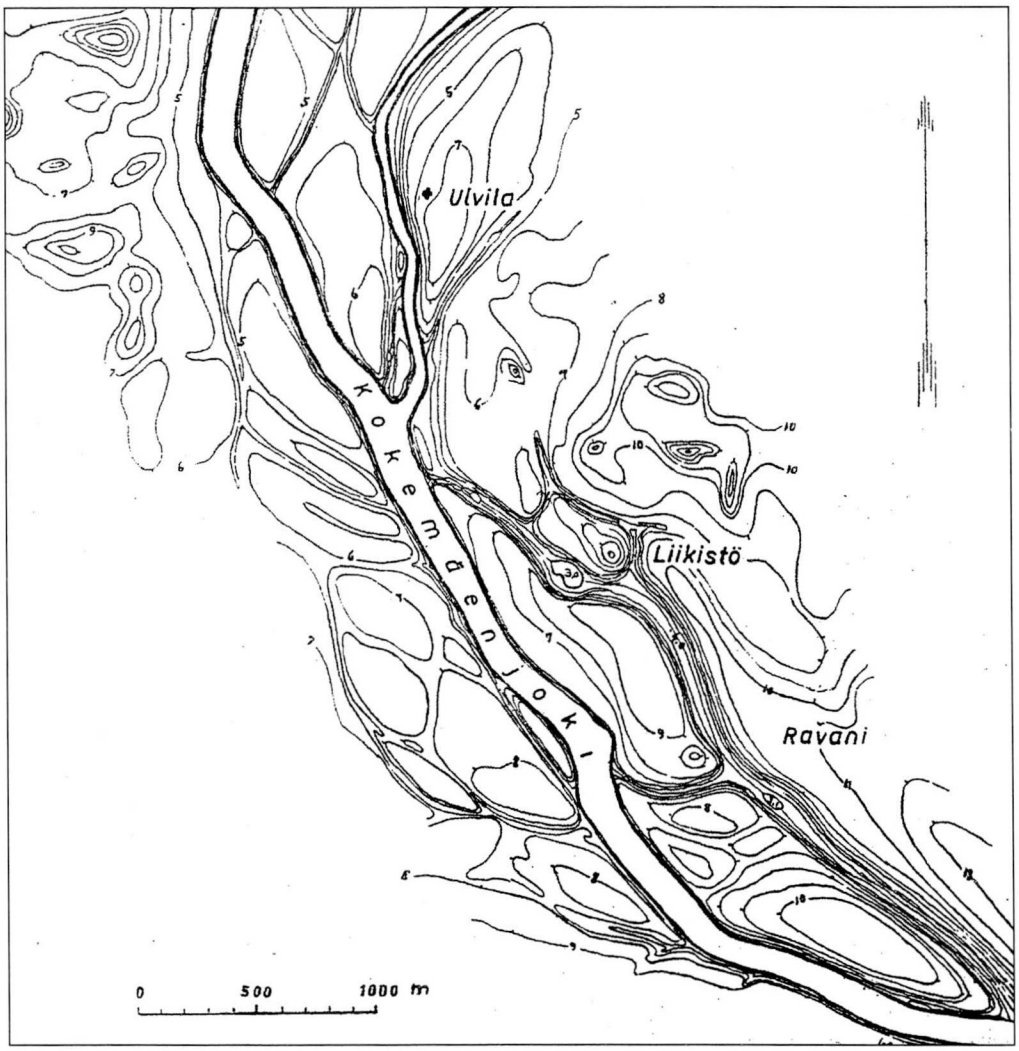
Tutkimus on viime vuosina nostanut Suomessa esiin vähän tunnettuja ja jopa unohdettuja keskiaikaisia linnoja. Niistä voidaan mainita esimerkkinä Porvoon Husholmen (Suhonen 1999). Hyvän vertailukohdan ja taustaa keskiaikaisten linnojen tutkimukselle tarjoaa Christian Lovénin vuonna 1996 ilmestynyt väitöskirja, jossa inventoidaan keskiaikaisen Ruotsin linnat. Mukana ovat myös Lovénin tuntemat suomalaiset kohteet.

Kuva 1. Iikka Kronqvistin kaivauksilla Liikistön hautausmaalta dokumentoidut haudat. (MV: RHOA)

Uuden kirjallisuuden ja tuoreiden tutkimusten nojalla perustalta nousevat kysymykset ja havainnot saattavat paljastaa uusia näkökulmia vanhoista tunnetuista muinaisjäännöskohteista. Esimerkin tällaisesta tarjoaa Ulvilan Liikistön kirkon paikka hautausmaineen. Paikkaa on tutkittu arkeologisin kaivauksin 1930-luvulla ja jälleen vuosina 2002 ja 2003. (Jäkärä 2003; Kronqvist 1930; ibid. 1938.)

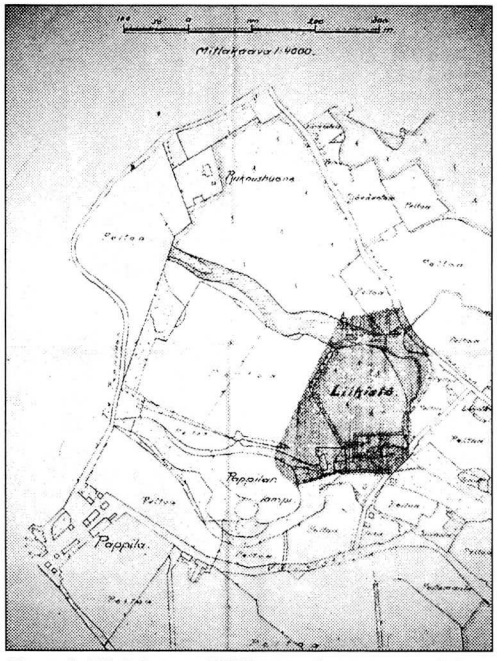
Tutkijat ovat olleet yksimielisiä siitä, että Liikistössä on keskiaikainen hautausmaa. (Kuva 1.) Lähes 300 dokumentoitua hautaa ei jätä sijaa epäilyille. Iikka Kronqvistin mukaan hautausmaan käyttö on

Kuva 2. Liikistön ja Ulvilan keskusalueen topografia 1900-luvulla. (Jaakkola 1958, 119)

alkanut 1200-luvulla ja päättynyt todennäköisesti 1300-luvun puolivälissä tai jälkipuolella. Ajoitus tukeutuu brakteaatteja sisältäneeseen rahapussiin, jonka sisältö tosin on kadonnut 1940-luvulla. (Kronqvist 1938, 54-55; Sjölund 2000, 96.) Anna-Kaisa Sjölund ja Tiina Jäkärä ovat hautojen ja löytöaineiston perusteella todenneet, että vanhimmat hautaukset ovat 1200-luvulta ja nuorimmat todennäköisesti 1400-luvun alusta. (Jäkärä 2000; Sjölund 2000.) Tämä kuva on vahvistunut vuoden 2002 kaivauksissa (Jäkärä 2003).

Liikistön hautausmaahan liittyvästä massiivisesta kivijalasta tai pikemminkin kivijalan katkelmasta on sen sijaan erilaisia käsityksiä. Kronqvistin mukaan paikalla on ollut puukirkko, jonka tilalle on 1300-luvun alkupuolella alettu rakentaa kivikirkkoa (Kronqvist 1938, 54). Markus Hiekkanen pitää Kronqvistin paljastamien kiinteiden rakenteiden kirkollista alkuperää kyseenalaisena, mutta toteaa, että Liikistössä on täytynyt olla kirkko. (Hiekkanen 1994, 195, 240-241.; Hiekkanen 2000, 22.) Onko Kronqvistin

Kuva 3. Yleiskartta Liikistön alueesta vuodelta 1931. (MV: RHOA)

paljastama perustus keskeneräisestä kivikirkosta, muusta kirkollisesta rakennuksesta vai keskiajan jälkeen rakennetusta pappilan ulkorakennuksesta? Rakenteen funktio ja ajoitus vaatii tarkempaa selvittämistä, mutta jo nyt on syytä todeta, että vuoden 2002 kaivauksissa löytynyt lyijypitoinen myrkynvihreä ikkunalasin sirpale viittaa lähistöllä sijainneeseen keskiaikaiseen rakennukseen ja todennäköisimmin kirkolliseen rakennukseen. (vrt. Jäkärä 2003, 31).

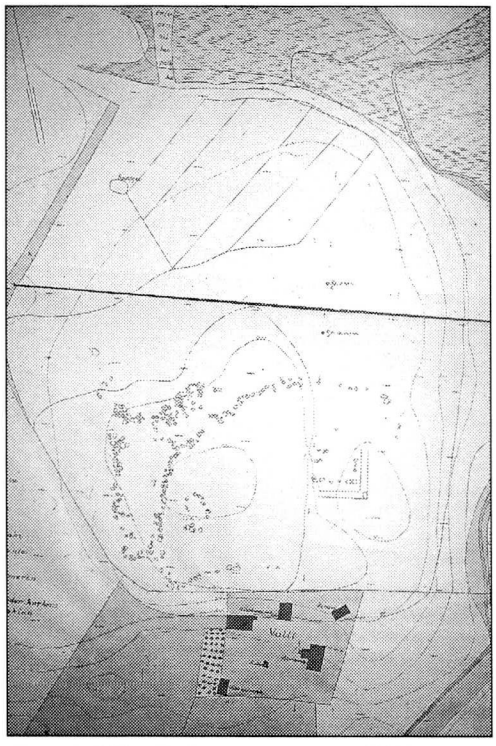
Liikistön tutkimukset ovat painottuneet hautausmaalle, muuta ympäristöä ei kirjallisuudessa ole käsitelty. Liikistöstä kirjallisuudessa julkaistut kartat keskittyvät hautoihin ja niiden yhteydestä löytyneeseen rakennuksen perustukseen. (ks. esim. Hiekkanen 1994, 240; Sjölund 2000, 92-93.) Paikalla on kuitenkin 1930-luvun tutkimusten yhteydessä laadittu laajan alueen kattava suurimittakaavainen yleiskartta. Siitä hahmottuu vallien ympäröimä kokonaisuus, jonka länsisivulla on mahdollisesti rakennuksen perustuksiin liittyvä pitkä kivirivi. Liikistöä onkin syytä tarkastella aiemmasta poikkeavalla kysymyksenasettelulla.

Iikka Kronqvist aloitti tutkimukset Liikistössä vuonna 1930. Hän keskittyi löytämiinsä ja kirkonperustuksina pitämiinsä rakenteisiin, mutta totesi tutkimusraporttinsa lopussa, että hautausmaasta länteen on kivirivi, jota ei voi pitää kirkkomaan aidan perustuksena. Kronqvist arveli, että kyse voisi olla linnoituslaitteiden jäänteistä. (Kronqvist 1930.) Tiina Jäkärä on äskettäin nostanut tämän kysymyksen linnoituslaitteista uudelleen esiin (Jäkärä 2003, 33). Myös Tapio Salminen on epäillyt, että Ulvilan alueella on keskiajalla saattanut olla varustuksia (Salminen 2000, 22).

KUIVILLE JÄÄNYT SAARI

Liikistön ja mahdollisten varustusten tarkastelu on syytä aloittaa paikan topografiasta sekä 1930-luvun yleiskarttoihin merkityistä havainnoista.2 (Kuvat 2, 3.) Liikistön hautausmaa sijaitsee runsaat 500 m Ulvilan pappilasta itään olevalla kumpareella. Alueen topografia on muuttunut melkoisesti viimeisten tuhannen vuoden aikana. Pappila on nykyisin Kokemäenjoen pohjoisrannalla, mutta aiemmin paikka on ollut vajaa kaksi kilometriä pitkän Pappilansaaren luoteisosaa. Saaren pohjoispuolelta on virrannut Kokemäenjoen pohjoisempi haara, joka on nykyään Pappilanlampea lukuun ottamatta lähes kokonaan umpeutunut. Tämä haara on ennen tunnettu nimellä Liikholmanjoki. (Hämäläinen 25-26/1860, FM Tapio Salmisen ystävällinen tiedonanto.)Vuolaan virran sijaan vanhassa uomassa kulkee nykyisin kaksi eri suuntiin laskevaa ojaa. (vrt. Kronqvist 1930.; MV: RHOA: Top. ark: Ulvila: Liikistö, K. Vohlonen 1931; K. Wohlonen 1931)

Pappilansaaren luoteispään pohjoispuolella on lisäksi ollut noin 200 x 400 m

Kuva 4. Liikistön kumpare vuonna 1931. Kumpareen länsi- ja pohjoisreunaa kiertää kivirakenne. (MV: RHOA)

laajuinen erillinen saari, jonka kaakkoispäässä Liikistön kumpare sijaitsee. Mäen korkein kohta on runsaat 11 m merenpinnasta. Itäpuolella mäkeä kiertää mutkitteleva oja, joka on nykyisin noin 5 m korkeudella merenpinnasta. Liikistön kumpareen pohjoispuolelle on karttaan merkitty vanhan sillan paikka. Siitä länteen päin jatkuu notkelma, joka syvenee pian uudelleen puroksi, joka yhtyy lopulta taas entiseen Liikholmanjokeen. (Jaakkola 1958.; MV: RHOA: Top. ark: Ulvila: Liikistö, K. Vohlonen 1931; K. Wohlonen 1931.)

Liikholmanjoki on aikoinaan ollut niin merkittävä, että ulkopuolisten on ollut kiellettyä kalastaa siinä. (Hämäläinen 25-26/1860, FM Tapio Salmisen ystävällinen tiedonanto.; vrt. Jaakkola 1958, 119.) Nykyisin Pappilansaaren ja Liikistön-Likholman mantereesta erottaneet uomat ovat maannousemisen ja jokiuomien liettymisen myötä kuivuneet. Porin alueella maa nousee nykyisin runsaat 7 mm vuodessa (Jones 1987, 14), joten Pappilan ja Liikistön välinen Pappilanlampi, joka nykyisin on noin 3,2 m mpy, on tasaisen maannousemisen mukaan laskettuna ollut vielä 1500-luvulla merenpinnan tasolla. Liikistö-Likholma on keskiajalla ollut saari. Vielä maanmittari Hans Hanssonin noin vuonna 1650 laatimassa kartassa Pappilansaaren ja mantereen väliin on Liikistön kohdalle merkitty pieni saari (KA: MMA: Karta över Björneborgs län, Hans Hansson ca. 1650. MH 9). Keskiajalla Liikistöä on kiertänyt luonnon muovaama vallihauta.

LIIKISTÖN LINNA?

Liikistön saari on ollut laajuudeltaan noin 200 x 400 m. Saaren korkein kohta oli kaakkoispään kumpare, jonka laki muodostaa nykyisin 10-11 m korkeudella olevan tasanteen. (Kuva 4.) Hautausmaa on tämän noin 100 x 100 m laajuisen laen itäreunalla. Pääosa maan pinnalle erottuvista kivirakenteista on puolestaan tasanteen länsiosassa. Laen itä- ja eteläpuolella rinteet viettävät hyvin jyrkästi 2-4 m alaspäin kohti Liikistöä kiertävää puroa. Rinteet muistuttavat ns. pikkulinnoille ominaisia valleja. (Kuvat 5, 6) Valleihin viittaa myös kumpareen etelälaidalla olleen torpan nimi Valli. Laen länsi- ja pohjoispuolta reunustaa 1930-luvulla laadittujen karttojen mukaan kaareva kivirivi, länsireunalla kivirivejä on kaksikin. (MV: RHOA: Top. ark: Ulvila: Liikistö, K. Vohlonen 1931; K. Wohlonen 1931.) Tulevan tutkimuksen haasteeksi jää selvittää, ovatko nämä kivirakenteet jäänteitä Liikistössä olleista varustuksista.

Liikistön kaivausten löytöjä tarkasteltaessa huomio on kiinnittynyt ensisijaisesti itse hautauksiin ja haudoista

Kuva 5. Liikistön kumpareen itäpuolen jyrkkä rinne nykyasussaan. (Foto G. Haggrén 2000)

löytyneisiin esineisiin. Kaivauksissa on kuitenkin talletettu myös useita paloja keramiikkaa. Löytöjen joukossa on sekä kivitavaraa että varhaista punasavikeramiikkaa. Lisäksi 1930-luvulla löytyi pari varsijousen nuolenkärkeä. (Jäkärä 2003, 31-32.; Sjölund 2000, 95-96.) Keramiikka ja panssarinuolenkärjet eivät ole tyypillisimpiä kirkkokaivausten löytöjä vaan viittaavat enemmän asuinpaikkaan tai linnaan. Nuolenkärjet tosin saattavat olla konkreettinen todiste vainajan kuolinsyystä.

Hautausmaakumpareen länsipuolella sijaitseva entisen Liikistön saaren länsiosa on 1900-luvun alussa ollut raivattuna pelloksi. Joko täällä tai Vallin torpan alueella on ollut Kronqvistin tallettaman muistitiedon mukaan ollut vanhoja rakennusjäännöksiä, jotka on jo paljon ennen 1930-lukua raivattu pois viljelysten tieltä. (Kronqvist 1930) Liikistössä on siis ollut laajalla alueella kiinteitä rakenteita.
Topografialtaan, maastoon sijoittumiseltaan ja rakenteeltaan Liikistö vastaa tyypillistä 1200-ja 1300-luvulle tyypillistä saari- tai niemilinnaa. (vrt. Lovén 1997 passim.)

Moni seikka viittaa siihen, että Liikistössä on kirkon ja hautausmaan ohella ollut myös varustus, kenties kruununlinna. Näiden rakenteiden ajoitus vaatii koekaivauksia. Vasta ajoitusten ja kohteen muinaisjäännösluonteen varmistumisen jälkeen voidaan alkaa tarkastella sitä, koskeeko jokin vuosilta 1367 ja 1395 olevista maininnoista Satakunnan linnoista mahdollisesti Liikistöä (REA 202, FMU 1037). Paljon tätä myöhäisempi varustus tuskin on, sillä 1400-luvun alusta Suomen linnoista ja niiden päälliköistä alkaa olla varsin runsaasti säilyneitä lähdetietoja (ks. Salminen 1993).

KAUPUNKI, KARTANO, PAPPILA – MAANOMISTUSSUHTEIDEN TARKASTELUA ULVILAN KESKUSALUEELLA

Ulvilan keskeinen kaupunkialue on nykyisin Isokartanon peltoa. Maanpin-

nalle ei erotu kaupunkiajan jäänteitä, mutta Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kaivaukset 1970-luvulla osoittivat, että kyntökerroksen alla on yhä kulttuurikerroksia ja rakennusten jäänteitä. (Pihlman 1982.) Kaupunkialueesta noin 400 m pohjoiseen sijaitsee Isokartanon talouskeskus. Kartano tunnetaan jo keskiajalta ja sen tiedetään 1400-luvun puolivälissä kuuluneen Svärd-suvulle.(Anthoni 1970, 352.; Suvanto 1973, 324-325., FMU 3275.) Isokartanosta pohjoiseen on Trumetarin talo, joka on alkujaan keskiaikainen rälssitila. (Salminen 2000, 20, 24.) Trumetarista edelleen pohjoiseen on Ulvilan keskiaikainen kivikirkko, Pyhän Olavin kirkko. Varsinainen Pappila – kuten myös Liikistö – on kirkolta runsaat 1,5 km ja kaupunkialueelta noin 700 m etelään. Pappilasta Liikistöön on noin 500 m. Kaikki nämä keskiaikaiseen Ulvilaan liittyvät paikat sijaitsevat runsaat 1,5 km pitkällä ja 0,5 km leveällä Kokemäenjoen itärannalla sijaitsevalla vyöhykkeellä. Lisäksi tällä alueella, nykyisen kirkon lähistöllä on ollut Ulvilan Vanhakylä, jossa oli puolenkymmentä taloa, joita ei koskaan ole luettu kaupunkiin kuuluviksi. (Salminen 2000, 19,24.; Kaupungin ja kylän erillisyydestä ks. esim. Kymmenysluettelo vuodelta 1548, KA 1935 s. 34-35v.)

Liikistö kuuluu Ulvilan Pappilan maihin. Pappilan kylän maat ovat Vanhakylän rajojen sisällä keskittyen kolmelle alueelle eli Pappilan-Liikistön aluelle, Pyhän Olavin kirkon pohjoispuoliselle alueelle ja jakokunnan takametsiin. Pappila on selvästi erotettu Vanhakylän maista. Ulvilan keskusalue onkin alkujaan koostunut laajasta Vanhakylän, Pappilan, Ravalan ja Haistilan muodostamasta jakokunnasta, johon myös Saaren kartano lienee kuulunut. Rajoja tarkastelemalla selviää, että jakokunnan eteläosassa on ollut pääosin Ravalan ja Haistilan isojen talonpoikaiskylien tiluksia. Haistilan kuuluminen jakokuntaan on tosin epävarmaa. Vanhakylä ja siitä erotettu Pappila ovat puolestaan muodostaneet tämän jakokunnan pohjoisosan, jossa sijaitsevat Isokartanon, Pappilan ja Liikistön ohella myös vanha kaupunkialue ja Pyhän Olavin kirkko. (Salminen 2000, 18.; Suvanto 1973, 179-180, 185.)

Kuva 6. Eurajoen Liinamaan linnan vallia syksyllä 2004. (Foto G. Haggrén)

Kustaa Vaasan ajan järjestelyt vaikeuttavat Ulvilan keskusalueen maanomistussuhteiden selvittämistä. Kun kuningas vuonna 1550 perusti Helsingin kaupungin, määräsi hän samalla, että Ulvilan porvarien on siirryttävä sinne. Uusi Vantaan kaupunki ei menestynyt odotusten mukaisesti, joten kuningas salli ulvilalaisten palata kotiseudulleen. He eivät enää asettuneet Ulvilaan vaan lähemmäs merta, jonne kuningas oli vuonna 1558 perustanut Porin kaupungin.

Samaan aikaan, kun kuningas lakkautti Ulvilan kaupungin, hän määräsi, että Ulvilan Pappila muutettaisiin kuninkaankartanoksi. Pappilasta tuli kruunun hallintokeskus. Paikalle asettuneen voudin hallintoalue laajeni vuonna 1553 kattamaan koko Ala-Satakunnan. Tätä kesti vain kolme vuotta, minkä jälkeen Kokemäenkartanon vouti sai vastatakseen suurimman osan Ala-Satakuntaa. Ulvilan porvarien palattua Kokemäenjoen varteen myös kuninkaankartano

siirrettiin vuonna 1559 Poriin. (Almqvist 1919, 431-432.) Pappila palasi Ulvilan kirkkoherran käsiin.

Ulvilan Pappilan muuttaminen kuninkaankartanoksi antaa aiheen epäillä, että paikalla on keskiajalla ollut kruunun maata, joka sittemmin on siirtynyt kirkon haltuun. Väinö Voionmaan mukaan vuoden 1352 regaalipitäjien luettelo viittaa siihen, että Ulvilassa on ollut kuninkaankartano. Samassa luettelossa mainituissa muissa pitäjissä on tiettävästi ollut kuninkaankartano tai kruununlinna. Jaakko Teitti väitti puolestaan 1550-luvulla, että Isokartano on alkujaan ollut kuninkaankartano. (Voionmaa 1911, 17-18.) Tätä on tutkimuksessa perustellusti epäilty, koska Isokartanon tiedetään jo varhain kuuluneen Svärd-suvulle. (esim. Salminen 2000, 23.; Suvanto 1973, 331.) Mahdollista on, että Teitti on sekoittanut Ulvilan Isokartanon ja Pappilan eli Gammelgårdin menneisyyden.

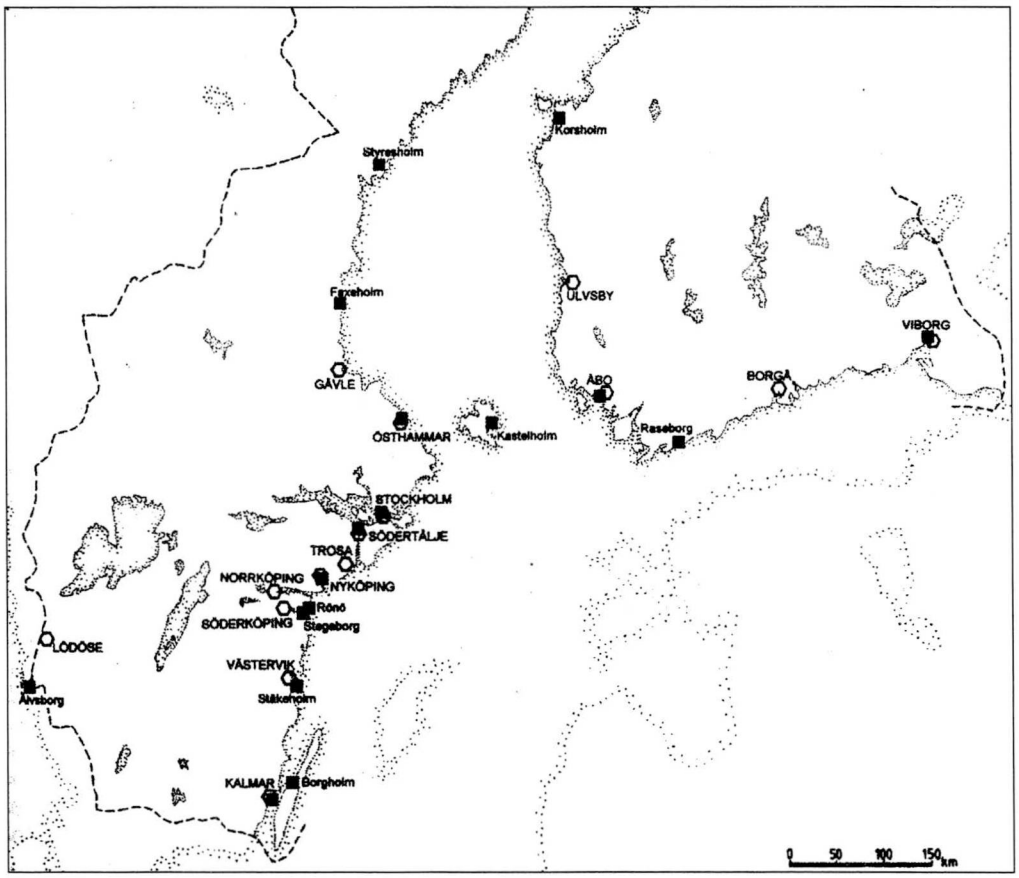
Kokemäenjoen varressa Kokemäen kartanon läheisyydessä on ainakin yksi ellei kaksikin noin 1300-luvulle ajoittuvaa pikkulinnaa. Sen sijaan Satakunnan sydämeen vievän joen suulta ei ole varmuudella tunnettu linnaa. Eräät tutkijat ovat esittäneet, että Porin kaupungin kupeessa olevalla Linnanmäellä, jonne Juhana-herttua suunnitteli linnaa 1550- ja 1560-lukujen vaihteessa, olisi olut vanha varustus. (Salminen 1993, 67; Suvanto 1973, 334.) Paikka on Porin kaupunkialueella eikä asiaa ei ole saatu varmuudella selvitettyä. Myös Liikistö sijaitsi keskiajalla lähellä Kokemäenjoen suuta, joten siellä sijainnut varustus pystyi paremmin turvaamaan Satakuntaa kuin muutaman kymmenen kilometrin päässä sisämaassa sijainnut linna. Muut Suomen rannikkomaakuntien linnat kuten mm. Turun, Raaseporin, Porvoon ja Viipurin linnat sijaitsivat jokisuissa tai meren saarilla. Miksi Satakunta olisi poikkeus maakuntien joukossa?

KAUPUNKI JA KAKSI KIRKKOA 1200-LUVULTA?

Ulvilan kaupan vilkkainta aikaa oli 1300-luku, jolloin sitä voidaan pitää Turun jälkeen merkittävimpänä Suomen kaupungeista. Emme tarkoin tiedä koska Ulvila on syntynyt, mutta kaupunkioikeudet sille vahvistettiin viimeistään 1365. Jo tätä ennen Ulvilassa oli kaupunkimaista asutusta ja kauppaa. Kaupunkilaiset mainitaan jo vuonna 1344, jolloin Pyhän Gertrudin kiltatupaa käytettiin käräjäpaikkana. (Salminen 2000, 19-20.; Suvanto 1973, 279-290.; Kaupasta ks. myös Haggrén 2000.; Pihlman 1982.)

Ulvilan osalta on vanhemmassa tutkimuksessa esitetty, että kaupungissa olisi ollut kaksi kirkkoa, joista Liikistö on hylätty 1300-luvun puolivälissä, kun tilalle on rakennettu uusi, nykyisellä paikalla sijaitseva kirkko. (esim. Kronqvist 1948, 15.) Sittemmin on esitetty, että 1300-luvulla olisi Liikistön rinnalle rakennettu toinen kirkko ja tämän jälkeen molemmat olisivat olleet käytössä yhtä aikaisesti. (esim. Suvanto 1973, 280-282). Kirkoista on jopa varhaista kirjallista lähdeaineistoa, mutta kyse on 1600-luvulla tehdyistä muistiinpanoista. Alkuperäisten asiakirjojen tuhoutumisen vuoksi tietoja on ollut mahdoton varmistaa. Näiden vahvistamattomien tietojen perusteella Ulvilassa on vuosina 1311 ja 1332 aloitettu kirkon rakentaminen tai korjaaminen. Piispa Hemmingin kerrotaan vuonna 1347 vihkineen Ulvilassa hautausmaan. Kolme vuotta myöhemmin hän antoi synninpäästön niille, jotka kävivät harjoittamassa hartautta Ulvilan kirkossa. (Hiekkanen 2000.; Salminen 2000, 20-21.; Suvanto 1973, 402.) Lisäksi Ulvilassa on 1300-luvulla ollut Pyhän Gertrudin kiltatalo ja sen yhteydessä mahdollisesti myös kappeli. (Salminen 2000, 21-22.; Suvanto 1973, 282.)

Edellä kerrotun pohjalta on selvää, että

Kuva 7. Ruotsin rannikkokaupungit ja niihin liittyneet kruununlinnat noin vuonna 1400. (Lovén

Ulvilassa on keskiajalla sijainnut kaksi kirkkoa. Niistä toinen on ollut Liikistössä ja sen yhteydessä on ollut hautausmaa, joka on ollut käytössä 1200-luvulta 1400-luvulle. Toinen kirkoista on nykyinen Pyhän Olavin kirkko, jonka paikalla on yleisesti katsottu olleen kirkko aikaisintaan vuoden 1332 jälkeen. Nykyinen kirkko on rakennettu vuosien 1480 ja 1495 välisenä aikana. (Hiekkanen 2000, 35.) Siinä on kuitenkin säilynyt ainakin kolme 1290-1310-luvuilta peräisin olevaa hautakiveä eli useampia sydänkeskiaikaisia hautakivipaasia kuin missään Turun ulkopuolisessa kirkossa. Neljännen kiven teksti on kulunut eikä sitä voi tarkoin ajoittaa. Lisäksi kirkosta tunnetaan hautakiviä läpi 1300-luvun. (Hiekkanen 2000, 23; Jaakkola 1958, 123, 153-158.) Tutkijat ovat yleisesti olettaneet, että kivet on siirretty jostain toisesta kirkosta, esimerkiksi Liikistöstä tai pyhän Gertrudin kappelista (esim. Kronqvist 1938, 60-63; Suvanto 1973, 280-282), mutta tämä päätelmä on varsin epävarmalla pohjalla. Vasta Markus Hiekkanen on epäillyt, että kiviä ei olisi siirretty kirkosta toiseen vaan ne ovat alkujaan Pyhän Olavin kirkon haudoista. (Hiekkanen 2000, 23).

Syksyllä 2004 Pyhän Olavin kirkon vierestä löytynyt 1300- ja 1400-lukujen vaihteeseen ajoittuva rahakätkö ja sen alla sijainnut kätköä vanhempi lapsenhauta osoittavat, että paikalla on ollut kirkko jo paljon ennen 1480-lukua. (Talvio, Tomanterä & Tulkki 2004). On todennäköistä, että myös Pyhän Olavin kirkon hautausmaa ulottuu ainakin 1290-luvulle eli vanhimpaan hautakivissä

mainittuun kuolinaikaan asti. Odotamme jännityksellä, mitä uutta kirkon korjaustöiden aikana talvikaudella 2004-2005 tehdyt tutkimukset paljastavat.

Ulvilassa oli 1300-luvun puolivälissä kaksi kirkkoa ja yksi kiltatalo. Lähes kaikissa muissa tuon ajan ruotsalaisissa ja suomalaissa rannikkokaupungeissa oli myös kruununlinna, joka tähän asti on näyttänyt puuttuvan Ulvilasta. (Kuva 7; Lovén 1997, 211-214.) Kirkollisen rakennuksen sijoittuminen linna-alueelle ei linnankappelia lukuun ottamatta ole yleistä. Asia saattaa Ulvilan kohdalla selittyä sillä, että eri osissa kaupunkia on ollut eri väestöryhmiä, mistä esimerkkinä voidaan esittää Tallinna, jossa yhä nykyään erottuu alakaupunkia hallitseva linnoitettu yläkaupunki. Toisaalta on syytä muistaa, että Koroisten piispankirkon aluetta on suojannut varustus, jonka valli ja vallihauta erottuvat yhä maastossa (Lovén 1996, 364-365).

TARKENTUVA KUVA SUOMEN 1300-LUVUN KAUPUNGEISTA

Suomesta voidaan erottaa neljä 1300-luvun kaupunkia: Porvoo, Turku, Ulvila ja Viipuri. Uudet tulkinnat Liikistöstä yhtenäistävät kuvaa Suomen 1300-luvun kaupunkirakenteesta. Turussa oli linnan ja tuomiokirkon ohella Koroisten kirkko ja useita kiltataloja. Myös 1300-luvun lopulla syntyneissä Porvoossa ja Viipurissa oli kirkon ohella linna. Kruunun ja kirkon silmä valvoi porvarien elämää. Etäisyydet Turun kaupungista mainittujen keskeisten paikkojen välillä olivat vielä suurempia kuin Ulvilassa. Ilman kaupungin voimakasta kasvua myöhäiskeskiajalla ja uudella ajalla Turun linna, kaupunki ja Koroisten alue saattaisivat Ulvilan tapaan yhä olla maalaismaisemasta nousevia erillisiä pisteitä.

Yleisen 1300-luvun kaupunkikuvan rinnalla Ulvila ja Porvoo muodostavat mielenkiintoisen paralleelin. Ulvila ja Kokemäenjoen suu sijaitsivat Ruotsin valtapiiriin 1200-luvulla kuuluneen Varsinais-Suomen ja Ala-Satakunnan asutuksen pohjoislaidalla. Vastaavasti Porvoon seutu oli Pähkinäsaaren rauhaan asti Ruotsin valtapiirin alle vakiintuneen rannikon asutuksen itäosaa. Sekä Ulvilasta että Porvoosta vei vesireitti sisämaahan, Hämeeseen. Molempien kaupunkien vieressä on linna, joka lienee hieman kaupunkia vanhempi, mihin Porvoon osalta jo kaupungin nimi – Borgå – viittaa. Mielenkiintoista on, että sekä Porvoon Borgbackenin että Ulvilan Liikistön lähistöllä on kaksi muuta pikkulinnaa: Itä-Uudellamaalla Sibbesborg ja Husholmen sekä Ala-Satakunnassa Eurajoen Liinamaa ja Kokemäen Forsbyn linnaluoto sekä mahdollisesti myös Isoluoto. (Lovén 1996, 152-155, 180-183.; Luoto & Pihlman 1980.; Salminen 1993, 122.; Suhonen 1999.; ibid. 2002.) Sen selvittäminen, mikä on niiden suhde kaupunkeihin ja kaupunkien vieressä sijainneisiin linnoihin jää tulevan tutkimuksen varaan.

Oma kysymyksensä on myös, miksi Ulvilan ja Kokemäenjoen laakson merkitys hiipui 1300-luvun loppua kohden. Se ainakin on selvää, että samaan aikaan Ruotsin kruunun kiinnostus kasvoi Viipurin ja Karjalan suunnalla. Puolensa pitäminen Novgorodin mahtia vastaan vaati jatkuvia ponnisteluja Ruotsilta. Satakunta oli samaan aikaan vakiintunut osaksi valtakuntaa.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto. Satakunnan voudintilit

Museovirasto. Kulttuurihistorian osaston arkisto. Iikka Kronqvist: Liikistön kirkonpaikan kaivaukset Ulvilassa (1930)

Museovirasto. Rakennushistorian osaston arkisto. Kartta-arkisto. Ulvila, Liikistö (Kelpo Vohlonen 1931, Kelpo Wohlonen 1931)

ESITELMÄT

Tuukka Talvio, Leena Tomanterä & Carita Tulkki: Ulvilan kirkon aarrelöytö. Vuoden 2004 kenttätöiden esittelytilaisuus, Kansallismuseo 25.11.2004.

KIRJALLISUUS

Joh. Ax. Almquist: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630 II. Meddelanden från Svenska Riksarkivet, ny följd II:6. Stockholm 1919.

Eric Anthoni: Finlands medeltida frälse och 1500-tals adel. Skrifter utg. av SLSiF 442. Helsingfors 1970.

Georg Haggrén. Rikkaan porvarin pöydästä – ja vähän köyhänkin. Lasinsirpaleita Ulvilan kaupunkiajalta. Satakunnan Museon vuosikirja SARKA 2000. s. 70-85.

Markus Hiekkanen: The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. SMYA 101. Helsinki 1994.

Markus Hiekkanen: Ulvilan kirkon ikä. Satakunnan Museon vuosikirja SARKA 2000. s. 20-39.

Jalmari Jaakkola: Porin historia I. Satakunnan varhaiskauppa ja Porin edeltäjät. Pori 1958.

Michael Jones: Landhöjning, jordägoförhållanden och kulturlandskap i Maxmo. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 135. Helsingfors 1987.

Tiina Jäkärä: Armställningar från tre finska medeltida begravningsplatser. Meta 3/2000. s. 56-63.

Tiina Jäkärä: Paluu Ulvilan Liikistöön – uusien tutkimusten satoa. SKAS 2/2003. s. 28-33.

Iikka Kronqvist: Varhaisen keskiajan hautamerkeistä. Suomen museo 1938. s. 54-63.

Christian Lovén: Borgar och befästningar i det medeltida Sverige. Stockholm 1996.

Jukka Luoto & Aki Pihlman: Ala-Satakunnan keskiaikaisten linnojen arkeologisesta taustasta. Turun historiallinen arkisto 34. Turku 1980. s. 37-51.

Aki Pihlman: Ulvila – myöhäiskeskiaikainen taajama Kokemäenjoen varrella. Historiallinen arkisto 78. Vammala 1982.

Tapio Salminen: Suomen linnojen ja voutikuntien hallinto vuosina 1412-1448. Tutkimus Suomen linnojen suhteesta keskushallintoon vanhemmalla unioniajalla. Suomen historian pro gradu –tutkielma, Tampereen yliopisto 1993 (painamaton).

Tapio Salminen: Karttojen kertomaa. Ulvilan kirkonseudun historiallisen kartta-aineiston inventointi ja analyysi. Sari Viertiö (toim.): Ulvila maisemassa. Tampere 2000. s. 17-52.

Anna-Kaisa Sjölund. Ulvilan Liikistön varhaisvaiheista. Satakunnan Museon vuosikirja SARKA 2000. s. 86-99.

V.-P. Suhonen: Porvoon Hushomenin alkuperä. Muinaistutkija 4/1999. s. 18-26.

V.-P. Suhonen: Aborg ja Vreghdenborg. Muinaistutkija 1/2002. s. 23-34.

Seppo Suvanto: Satakunnan historia III. Keskiaika. Satakunnan Maakuntaliitto r.y. 1973.

Väinö Voionmaa: Keskiajan kruununkartanot Suomessa. Historiallinen arkisto 21:1. Helsinki 1911.

Georg Haggrén
Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia
PL 59, 00014 Helsingin Yliopisto
georg.haggren@jippii.fi

1 Tämä artikkeli pohjautuu Historian hämärässä – historian hämärästä –seminaarissa Ulvilan Gammelgårdissa 5.2.2002 pidettyyn esitelmään. FM Tiina Jäkärällä ja FM Tapio Salmisella on ollut suuri merkitys esitelmän ja artikkelin syntyprosessissa, mistä heille kiitos.
2 Maanmittari Kelpo Vohlonen laati vuonna 1931 Liikistöstä useita karttoja, jotka on talletettu Museoviraston rakennushistorian osaston arkistoon. Niistä yksi on mittakaavaan 1:400 laadittu väritetty kartta Liikistön kummusta ja sieltä havaituista kiinteistä rakenteista (Wohlonen 1931). Toiseen karttaan on kuvattu hieman laajempi alue Liikistön kummusta. Samalla karttalehdellä on mittakaavaan 1:4000 laadittu yleiskartta Pappilan ja Liikistön alueesta (Vohlonen 1931).

KASVIJÄÄNNETUTKIMUS HÄMEEN LINNAN KELLAREISSA

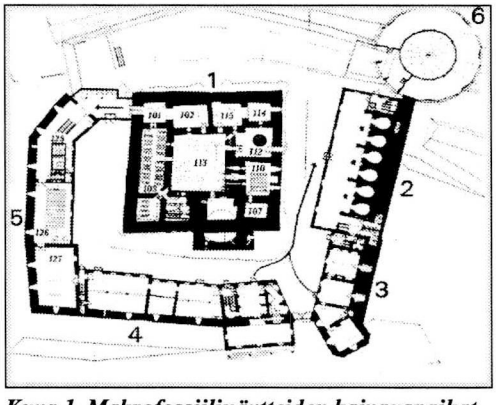
Terttu Lempiäinen

Hämeen linnan lounaisella linnanpihalla vuonna 1983 suoritettujen kaivausten yhteydessä Päivi Luppi löysi jyväaineiston aivan lounaisen ulkomuurin vierestä. Hiiltyneen jäänneaineiston tutki FM Johanna Onnela ja alustavat tulokset on julkaistu vuonna 2003 (Onnela 2003). Vajaan litran näyte sisälsi yli 25000 hiiltynyttä viljanjyvää, pääasiassa ohraa ja kauraa, mutta mukana oli myös ruista, vehnää, hamppua, pellavaa, tattaria ja hernettä, sekä suuri määrä esiteollisen ajan viljapelloilla kasvaneita rikkakasvien jäänteitä, kuten aurankukkaa, hukkakauraa, ruistankiota, peltorusojuurta ja ruiskaunokkia. Jäänneaineisto löytyi keskiajalla paikalla sijainneiden rakenteiden (asuinhuoneita, varastoja?) pohjamaasta. Pieni mutta kasvilajistoltaan hyvin kattava aineisto ajoitettiin radiohiilimenetelmällä 1400-luvun alusta 1500-luvun alkuun (Luppi 2003; Onnela 2003). Muita kasvijäännetutkimuksia Hämeen linnassa ei ole tehty. Linnan ympäristön lähimmät vastaavat selvitykset ovat Vanajaveden vastakkaisella rannalla sijaitsevasta Varikkoniemestä 1990-luvun alussa suoritettujen arkeologisten kaivausten maanäytteistä (Lempiäinen 1993; Kankainen et al. 1993).

Dosentti Kari Uotilan aloitteesta käynnistettiin keväällä 2004 hanke, jonka tarkoituksena olisi tarkentaa linnan eri osien historiaa poikkitieteellisin tutkimusmenetelmin. Lokakuun alussa 2004 otettiin linnasta ensimmäiset maanäytteet kasvijäännetutkimuksiin leipomorakennuksen ja luentosalin alla sijaitsevista kellareista

(Kuvat 1-2). Tutkimuksiin sopivia maakerroksia löytyi aivan sattumalta syksyllä 2003 pidetyn SKAS:in Hämeenlinnan syysseminaarin linnakierroksen yhteydessä. Maanäytteitä otettiin alustaviin tutkimuksiin neljästä kohteesta:

Kuva 1. Makrofossiilinäytteiden kaivauspaikat leipomorakennuksen (nro 2) (näytteet 1 – 9, 11 – 14) ja luentosalin (nro 5:126) alla (näyte 10) sijaitsevissa kellareissa. (http://www.nba.fi/fi/hlinna_pohjakartta)

Kuva 2. Hämeen linnan leipomorakennuksen kellarin piha- tai katukiveystä, jonka kivien alta otettiin maanäytteitä kasvijäännetutkimuksiin. (Foto T. Lempiäinen)

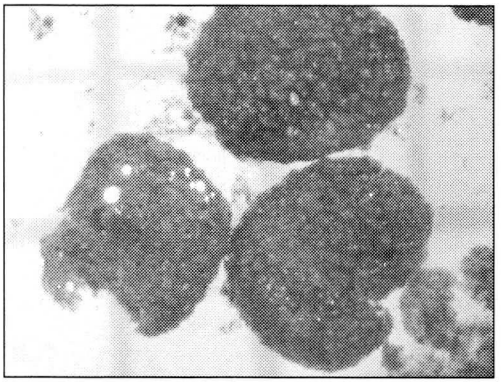
1 Leipomorakennuksen kellari
- n. 1 m:n korkuinen profiiliseinämä (8 näytettä)
- katu-/pihakiveys (3 näytettä)
- palokerros kellarin seinämän aukko (2 näytettä)

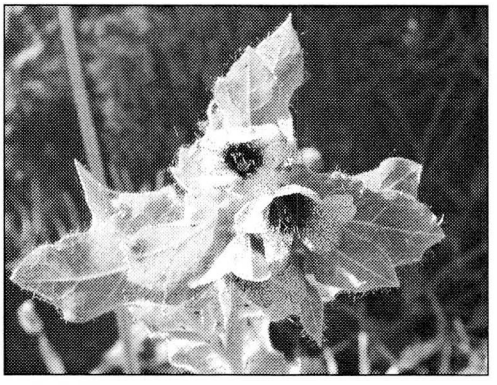
2 Luentosalin alustan kellari
-keskiosan kulttuurimaakerros (1 näyte)

Maanäytteet olivat n. litran suuruisia. Kasvijäänteet erotettiin mullasta kelluttamalla kukin näyte kyllästetyssä suolaliuoksessa, joka erottaa kevyen kasviaineksen mineraaliaineksesta. Suolaliuoksen pinnalle kertyneestä kasvimassasta jäänteet poimitaan mikroskoopin avulla.

ALUSTAVIA TUTKIMUSTULOKSIA

Kasvijäänteitä poimittiin yhteensä satakunta, joista eri kasvilajeja määritettiin seitsemän (Taulukko 1). Mielenkiintoisin kohde oli leipomorakennuksen alla oleva katu-/pihakiveys ja sen lähellä sijainneen maaprofiilin ylimmät kerrokset, joista löytyi useita kymmeniä hullukaalin (Hyoscyamus niger) siemeniä. Kasvi ei kuulu Suomen alkuperäiseen kasvilajistoon. Se on ollut tärkeä lääkekasvi keskiajalla koko Euroopassa. Kasvi on paitsi hengenvaarallisen myrkyllinen, myös tehokas lääke. Sitä käytettiin etenkin kipuihin, hammassärkyyn, puudutukseen mm. sotamiesten raajojen amputoinneissa, tuholaisten torjuntaan ja myös noitavainojen aikaan huumaus-

Kuva 3. Hullukaalin siemeniä löytyi runsaasti Hämeen linnan kellarin maa-aineistosta, varsinkin leipomorakennuksen katu- tai pihakiveyksen kivien alta kaivetusta maasta. (Foto T. Lempiäinen)

aineena. Kasvi tunnettiin Suomessa jo viikinkiajalla ja vanhimmat siemenet on löydetty Sääksmäen Rapolan linnavuoren juurelta. Hämeenlinnan kellarin siemenet ovat ensimmäiset ja alueen varhaisimmat. Varikonniemestä hullukaalia ei 1990-luvulla tutkimuksissa löydetty. Kasvin merkitys on kulttuurihistoriallisestikin huomattava.

Muita kellareista löytyneitä kasvijäänteitä olivat pähkinän (Corylus avellana) kuoren kappaleet, katajan (Juniperus communis) siemenet, kuusen (Picea abies) hiiltyneet neulaset ja kulttuuririkkaruohojen, jauhosavikan (Chenopodium album) ja sinisavikan (Chenopodium glaucum) siemenet. Ko. rikkaruohot ovat nykyisinkin yleisiä piharikkaruohoja. Muita jäänteitä olivat pienet sienten rihmastopahkat, joita on runsaasti kulttuurimaissa, sekä pieniä kalojen suomuja ja luita ja kotieläinten luiden kappaleita.

Kasvijäänteiden avulla voitiin myös päätellä mm. leipomorakennuksen kellarin katukiveyksen alusmaan ja profiilin ylimpien kerrosten olevan samaa kerrosta. Erityisesti kiveystä kannattaisi tutkia systemaattisesti. Kari Uotilan mukaan kerrokset ajoittuivat arkeologisesti n.1400-luvulle, mutta tarkempi ajoitus olisi mahdollista tehdä suoraan kasvijäänteitä ajoittamalla.

LÄHTEET

Kankainen, Tuovi & Lempiäinen, Terttu & Vuorela, Irmeli 1992: Die Siedlungsgeschichte und Umweltentwicklung von Hämeenlinna Varikkoniemi im Lichte archäometrischer Untersuchungen. Suomen Museo 1992: 87 – 108.

Lempiäinen, Terttu 1993: Pflanzliche Makroreste von der wikingerzeitlichen – frühmittelalterlichen Siedlung Varikkoniemi in Hämeenlinna. Suomen Museo 1992: 109 – 128.

Luppi, Päivi 2003: The outer bailey of Häme Castle. Teoksessa: Mikkola, T., Vilkuna, A-M (eds): At home within stone walls. Life in the late medieval Häme castle. AMAF VIII: 145 – 150.

Onnela, Johanna 2003: Crop plants in Häme Castle in 16th and 17th century. – Teoksessa: Mikkola, T., Vilkuna, A-M (eds): At home within stone walls. Life in the late medieval Häme castle. AMAF VIII: 151 – 164.

Dos. Terttu Lempiäinen
Biodiversiteetti- ja ympäristötutkimusosasto
Turun yliopisto
terlem@utu.fi

Taulukko 1. Hämeen linnan kellareiden maanäytteistä löytyneet kasvijäänteet.

Kasvilaji	Näyte No.														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Yht.
Betula pendula rauduskoivu			1o											1s	2
Calluna vulgaris kanerva										1					1
Cerealia viljat									1*						1
Chenopodium album jauhosavikka	15	1				4			4						24
Chenopodium glaucum sinisavikka										1					1
Corylus avellana pähkinäpensas									1*				1*		2
Juniperus communis kataja										1*					1
Hyoscyamus niger hullukaali	8								13				2	2	25
Picea abies kuusi									1*	2*					3
Rubus idaeus vadelma									1	2*					3
Yht.	23	1	1	-	-	4	-	-	21	7	-	-	3	3	63
Muut kasvijäänteet															
Puuhiili	+	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+	+	-
Sienten rihmastopahkat									1	35			1		37
Muut jäänteet															
Kalan suomut + luu	30	+				+	+				+	+	+	+	-
Luu		+	+	+	+			+	+			+		+	-
Tiilen/laastin palat														+	-

o - oksa, s – siemen, * - hiiltynyt

HISTORIALLISEN AJAN ALUN
ARKEOLOGIAA SUOMEN ETELÄKÄRJESSÄ

HANGON GUNNARSÄNGENIN TUTKIMUKSET VUOSINA 2003 JA 2004

Henrik Jansson

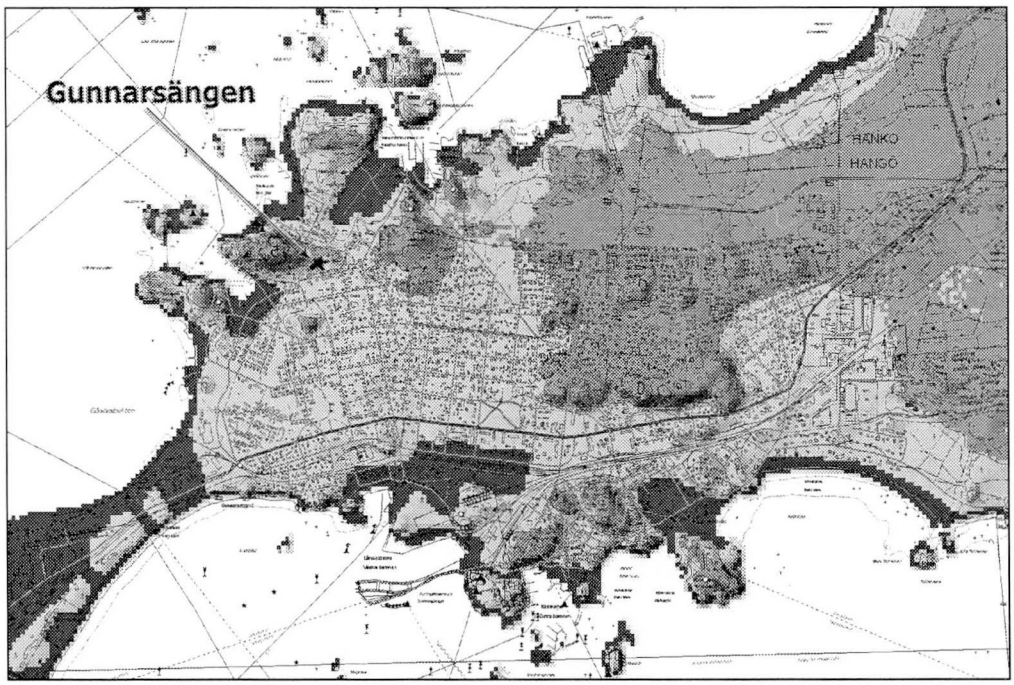

Uudenmaan rannikkoa ja saaristoa oli ennen vuosituhannen vaihdetta tutkittu hyvin niukasti. Joitakin alueita oli inventoitu aikaisemmin ja joitakin yksittäisiä kaivauksia oli tehty, mutta suurin osa näistä tehtiin jo 1900-luvun alussa. Perinteisesti asutuksen on tulkittu keskittyneen rautakauden lopulla kahteen alueeseen eli Karjaan Lepinjärven ympäristöön ja Tenholan Bonäsin alueelle, jotka autioituivat viimeistään 900-luvun puolivälissä. Varhaiskeskiajalla, 1100-1200-luvuilla alueen on katsottu tulleen uudelleen asutetuksi ruotsalaisten siirtolaisten toimesta. Vasta 1300-luvun alussa alue alkaa seurakuntineen ja pitäjineen esiintyä kirjallisissa lähteissä. Tässä välissä alueen on oletettu olleen lähinnä erämaana, jota sisämaan asukkaat ovat käyttäneet metsästykseen ja kalastukseen (Forsén & Moisanen 1995, Rask 1991, 22-32).

Tällaisista lähtökohdista käynnistettiin Merellinen Perintömme – Vårt Maritima Arv -hanke vuoden 2001 lopulla. Hankkeen tavoitteena oli, arkeologian ja historian popularisoinnin lisäksi, kartoittaa Länsi- ja Keski-Uudenmaan rannikon ja saariston muinaisjäännökset painopisteenä rautakausi ja keskiaika. Erityisesti pyrittiin löytämään asutukseen ja elinkeinoihin liittyviä jäänteitä jo olemassa olevien hautaraunioiden lisäksi. Jo ennen varsinaisten kenttätutkimusten aloittamista oli selvä, että olimme ottaneet haasteellisen tehtävän itsellemme. Merellinen Perintömme -hanke pystyi kartoittamaan muinaisjäännökset, mutta tutkimukset vaativat laajempaa lähestymistä ja yksityiskohtaisempaa tietoa. Tämän johdosta perustettiin jo vuonna 2003 jatkohanke nimeltä "Uudenmaan saaristo ja rannikko rautakaudella ja keskiajalla". Tämä Koneen säätiön rahoittama projekti jatkuu nyt kolmatta vuotta.

GUNNARSÄNGEN

Hangon luoteisosassa sijaitseva Gunnarsängen -niminen niitty oli yksi tutkimusalueen harvoista kohteista, josta oli aikaisemmin löytynyt tutkittavan aikakauden esineistöä. Paikalliset harras-

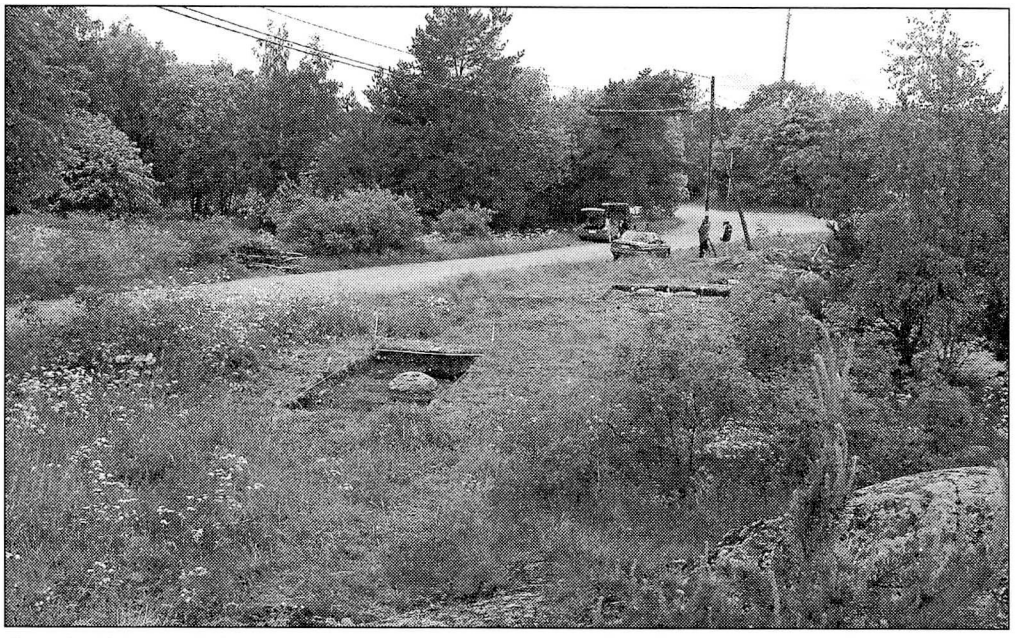

Kuva 1: Gunnarsängen sijaitsee Hangon luoteisosassa niemen kärjen tuntumassa olevan lahden pohjoispuolella. Maastomallin tummanharmaa alue seuraa 1200-luvun rantaviivaa. (© Maanmittaushallitus lupa nro 49/myy/02)

taja-arkeologit inventoivat Hangon kaupungin sekä Tvärminnen alueella 1990-luvun loppupuolella. Tällöin he löysivät yhdestä Gunnarsängenille tekemästään koekuopasta karkeaa rautakautista keramiikkaa, palanutta luuta ja pronssiesineitä (neulan katkelma, pronssispiraalin katkelma sekä koristeltu veitsennuppi). Ennen Merellinen Perintömme -hanketta oli tutkimusalueelta samantyyppinen kohde löytynyt Gunnarsängenin lisäksi ainoastaan Snappertunan Kullåkersbackenilta, mutta sitäkään ei ollut aiemmin julkaistu (Haggrén et al. 2003).

Gunnarsängen sijaitsee keskellä nykyistä asuinaluetta, mutta on kaavoitettu puistoksi. Koska alue on säilynyt alkuperäisessä muodossaan eli niittynä, on kohde säilynyt tuhoutumatta nykypäivään saakka. Suurin häiriö on Kalastajakatu, joka kulkee Gunnarsängenin läpi. Alueella on sijainnut historiallisella ajalla Hangon kylä, jonka talomäärä on vaihdellut kolmen ja seitsemän välillä. Vielä 1950-luvulla alue on ollut niittynä, josta nimitys Gunnarsängen. Sen kaakkoisosassa on sijainnut tila, josta on edelleen näkyvissä asuintalon perustukset sekä kivetty maakellari.

Rautakautiset löydöt Kalastajakadun eteläpuolelta keskellä vanhaa niittyä ja alueella sijaitseva historiallinen Hanko, jonka juuret johtavat keskiaikaan, tekivät alueesta hankkeen kysymyksenasettelun kannalta erittäin mielenkiintoisen. Hankoniemi mainitaan ensimmäisen kerran nk. Tanskalaisessa itinerariossa 1200-luvun puolivälistä kaksoisnimityksellä "Hangethe-Cumionpää" (Zilliacus 1994:76-79). Ensimmäinen maininta meillä säilyneissä keskiaikaisissa lähteissä on vuoden 1395 paikkeilta, jolloin Hangon satama mainitaan (FMU 1043). Sen jälkeen Hangosta on yksittäisiä mainintoja läpi keskiajan. Vanhin kartta

Kuva 2: Yleiskuva kohteesta. Edessä näkyy pienempi kaivausalue ja takana suurempi, joka sijoitettiin vuoden 2003 koekuopan ympärille. Kaivausalueiden välissä on matala kalliopaljastuma ja niiden eteläpuolella kulkee Kalastajakatu. Kadun toisella puolella sijaitsee alkuperäinen löytöpaikka ja vuoden 2003 kaivausalueet. Foto Henrik Jansson.

Hangon kylästä on Hans Hanssonin käsialaa vuodelta 1647 (KA: MMA: Tenhola Hanko B1a 2).

Hangon kaupungin alueelta on myös muita arkeologisia löytöjä mm. neljä arabialaista hopearahaa 800-luvun puolestavälistä urheilukentän alueelta, huonosti säilynyt keihäänkärki Esplanadilta, pronssinen rannerengas Länsi-sataman kupeesta sekä palanutta luuta Kasinon alueelta. Ne osoittavat, että jo rautakaudella Hangon niemi oli käytössä ainakin maihinnousupaikkana. Osa löytöpaikoista tarkistettiin koekaivauksilla vuoden 2002 kartoituksen yhteydessä, mutta mitään sellaisia löytöjä ei tehty, jotka olisivat viitanneet kiinteämpään asutukseen. Näiden lisäksi on myös olemassa tieto kappelista, jota ei kuitenkaan arkeologisesti ole pystytty varmuudella enää paikallistamaan.

VUODEN 2003 KOETUTKIMUKSET

Gunnarsängenin merkitys kasvoi paikallisesti siis entistä suurempaan arvoon, koska sieltä olivat ainoat löydökset, jotka viittasivat mahdolliseen asuinpaikkaa Hangossa. Se, että historiallisten lähteiden perusteella se sijaitsi erittäin potentiaalisella alueella, ei ainakaan vähentänyt odotusarvoa. Vuonna 2003 alueella tehtiin tästä johtuen ensimmäiset koekaivaukset. Kaivaukset olivat sinä vuonna ja ovat olleet siitä lähtien sekä Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineen opetuskaivaukset että avoimet kaivaukset, joille kuka tahansa on voinut ilman ennakkokokemusta osallistua. Kaivausten yhtenä tavoitteena onkin ollut tuoda arkeologia ja alueen historia kaikkien alueella liikkuvien tai asuvien ihmisten saavutettavaksi. Kohteen sijainti edesauttaa tässä tehtävässä ja osallistuminen, varsinkin naapurissa asuvien ihmisten osalta on

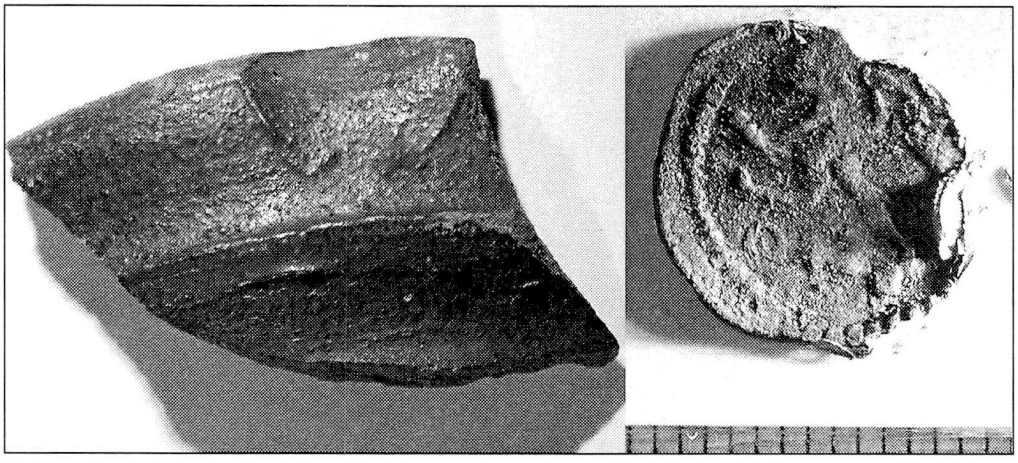
Kuva 3: Kiveys näkyvissä kuvan keskiosassa ja vasemmassa osassa. Valitettavasti osa kiveyksestä ehti tuhoutua ennen kuin se havaittiin. Kuvan alaosassa näkyy kalliopaljastumaa vasten oleva avoin kuoppaliesi. Foto Henrik Jansson.

ollut runsasta, mistä olemme erittäin kiitollisia.

Vuoden 2003 kaivausten tavoitteena oli selvittää löytöpaikan luonne ja tutkia alueella sijaitsevan mahdollisen muinaisjäännöksen ajoitusta ja rajoja. Ensimmäisen vuoden tulokset olivat lievä pettymys, koska hyvistä lähtökohdista huolimatta emme paikallistaneet mitään yksiselitteistä asuinpaikkaa, joka olisi vanhempi kuin 1600-luvun loppu. Ainoa kiinteä rakenne oli palanut talon perusta, josta löytynyt hyvin säilynyt keramiikka ja muu aineisto ajoittuu 1600-luvun loppupuoliskolle ja 1700-luvun alkupuoliskolle. Hankkeen kysymyksenasettelun kannalta se oli kuitenkin liian nuori.

KESÄN 2004 KAIVAUKSET – HANGON KESKIAIKA ALKAA PALJASTUA

Yhdestä koekuopasta Kalastajakadun pohjoispuolelta eli alkuperäisen löytöpaikan suhteen vastakkaisella puolella tietä löytyi kesällä 2003 kaksi hyvin pientä palaa kivitavaraa, joille annettiin epävarma keskiaikainen ajoitus. Tästä johtuen päätettiin jatkaa kaivauksia vielä vuonna 2004. Historiallisten lähteiden perusteella oli selvää, että alueella pitäisi olla suurempi tutkimuspotentiaali kuin ensimmäisen vuoden kaivaukset olivat antaneet ymmärtää. Tiesimme myös vuoden 2002 ja 2003 inventointikokemusten perusteella miten pienialaisia ja niukkalöytöisiä alueen maaseudun keskiaikaiset asuinpaikat ovat. Tämä mielessä paikalle palattiin seuraavana

Kuva 4: Vasemmalla protokivitavaraa, astian reunapala, jossa sormipainanne ja oikealla Maunu Eerikinpojan hopearaha. Foto Henrik Jansson.

vuonna ja avattiin kaivausalue koekuopan ympärille sekä toinen pienempi alue noin kymmenen metriä edellisestä itään. Kaivausalueet sijaitsivat matalan kalliokumpareen kahdella puolella sekä isomman avokallion juurella.

Hyvin nopeasti kaivausten alkamisen jälkeen todettiin, että tällä kertaa tulokset olivat edelliseen vuoteen verrattuna aivan toisenlaiset. Koekuoppaa ympäröivästä kaivausalueesta löytyi noin 10 cm paksun pintamaan alta ainakin osittain säilynyt keskiaikainen asuinpaikka. Alueelta löytyi suorakulmainen kiveys, joka koostui tiiviistä nyrkin kokoisista tai pienemmistä kivistä ladottuna yhtenä kerroksena hiekan päälle. Kiveys on tässä vaiheessa tulkittu asumuksen perustaksi. Tämän kulmasta löytyi avoin kuoppaliesi, jonka keskellä oli pieni palaneista kivistä koostuva liesikiveys. Muuten liesi oli rakenteeton. Kuoppalieden maa otettiin kokonaisuudessaan talteen makrofossiilianalyysiä varten. Siitä saatiin myös talteen hiiltyneitä puun kappaleita, joista on tarkoitus selvittää dendrokronologisen ajoituksen mahdollisuutta. Jos tämä on mahdollista se selkiinnyttää lieden kronologista yhteyttä, joka kenttähavaintojen perustella stratigrafisesti näytti olevan samanaikainen kuin kiveys, josta löytyi ajoittavia löytöjä. Löytöinä alueelta oli nelisenkymmentä palaa protokivitavaraa, jotka ajoittuvat 1200-luvun lopulle tai 1300-luvun alkupuolelle. Myöhempi keskiaikainen aineisto puuttuu kaivauslöydöistä.

Toisella pienemmällä kaivausalueella osuttiin pintamaan alla kiveykseen, joka osoittautui tienpohjaksi ja siitä tulleiden löytöjen perusteella ajoittuu uudelle ajalle. Sen alta paljastui kuitenkin musta, sitkeää orgaanista maata oleva kerros, josta oli runsaasti palanutta savea. Sitä tuli niin paljon, että, vaikka kaivausalue oli pieni, takymetrin piti muisti tyhjentää kesken työpäivän, kun jokainen pala mitattiin paikalleen ennen talteenottoa. Ainoat muut ajoittavat löydöt olivat kaksi palaa Itämeren tyypin keramiikkaa sekä Maunu Eerikinpojan hopeakolikko ajalta 1320-1340. Kaivausalueen pohjalta löytyi oja, joka jätettiin kaivamatta, koska emme halunneet koskea suurempaan kokonaisuuteen ennen kuin voidaan avata laajempi alue seuraavalla tutkimuskaudella.

UUTTA KENTTÄTYÖKAUTTA ODOTELLESSA

Tällä hetkellä tutkimushanke Hangon Gunnarsängenilla on hyvin mielenkiintoisessa vaiheessa. Meillä on varmuudella paikallistettu asuinpaikka, joka ajoittuu maaseudun osalta vielä heikosti tunnettuun varhaiskeskiaikaan. Tämän hetkisten tulosten mukaan varsinainen asuinpaikka ajoittuu noin välille 1250-1350 j.Kr, mutta ei saa unohtaa alueelta olevia rautakautisia löytöjäkään. Vielä kesken olevista tutkimuksista voidaan tehdä alustava tulkinta, että Hangon niemi on ollut käytössä maihinnousupaikkana ja satamana rautakaudelta alkaen. Varsinainen kiinteä asutus muodostui todennäköisesti 1200-luvun aikana, mutta sen myöhemmät keskiaikaiset vaiheet ovat edelleen tuntemattomat. Alue, johon asutus on syntynyt, on hyvin looginen, kun katsoo sen topografiaa. Se sijaitsee nimittäin aivan Hankoniemen kärjessä sijaitsevan lahden pohjoispuolella noin 300-400 m varhaiskeskiaikaisesta rannasta. Nykyään Kappelisatamaksi kutsuttu, luonnon voimilta suojattu lahti on ollut looginen paikka hakea suojaa ja sen pohjoisrannalta löytyy kalliomäen kupeessa alueen harvoja tuulelta suojattuja paikkoja, jonka ympäristö on soveltunut sen ajan elinkeinoille.

Vuoden 2005 aikana on tarkoitus viedä kohteen tutkimukset loppuun avaamalla isompi alue, jolloin pystyisimme kaivamaan suurta osaa asuinpaikasta. Tuleva kausi on sikäli kiitollinen, että nyt tiedämme ensimmäistä kertaa, mitä kohteelta voi odottaa. Olemme jo suunnitteluvaiheessa paljon pidemmällä kuin kahtena aikaisempana kautema. Tulevat kaivaukset kesäkuussa ovat myös osa Helsingin yliopiston opetuskaivauksia ja avoimet kaivaukset kaikille kiinnostuneille. Toivommekin runsasta osallistumista.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA)

Maanmittaushallituksen kartta-arkisto (MMH)

PAINETUT LÄHTEET

Finlands medeltidsurkunder (FMU) I. Utg. af Reinh. Hausen. Helsingfors 1910.

KIRJALLISUUS

Forsén, Björn & Moisanen, Jukka. Svartån och bebyggelsen runt denna. Finskt Museum 1993, 26-49.

Haggren, Georg Jansson, Henrik, Pihlman Aki Snappertunan Kullåkersbacken - Unohtunut tutkimuskohde unohdetulla alueella. Muinaistutkija 3/2003, 13-24.

Rask, Henry. Snappertuna - en kustbygds hävder. Del I. Forntid-1809. Tammisaari 1991.

Zilliacus, Kurt. Orter och namn i "finska skären". Föreningen konstsamfundets publikationsserie XV, Helsinki 1994.

Henrik Jansson

Kulttuurien tutkimuksen laitos,
Arkeologia
PL 59, 00014 Helsingin Yliopisto
henrik.jansson@helsinki.fi
Länsi-Uudenmaan rannikko rautakaudella ja keskiajalla -projekti

VIRTUAALIASIA ELÄMYKSIÄ, TIETOKANTOJA JA VERKKO-OPETUSTA KESKIAJASTA – KUULUMISIA VIRTUALLY MEDIEVAL -SYMPOSIUMISTA

Terhi Mikkola & Hannele Lehtonen

Glossa ry järjesti yhteistyössä Mirator-verkkojulkaisun kanssa Turussa 10. – 11.12.2004 symposiumin, jossa käsiteltiin virtuaaliteknologian soveltamista ja kehittämistä keskiajan tutkimuksessa ja sen popularisoinnissa. Koolla oli reilu 50 eri aloja edustavaa keskiajantutkijaa, virtuaaliopettamisessa ja -mallintamisessa mukana olleita tutkijoita ja muita aiheesta kiinnostuneita. Kahden päivän aikana esitelmiä pidettiin yhteensä kaksitoista. Esitelmien teemoina olivat virtuaaliarkeologia, virtuaaliset elämykset, tekstitietokannat ja virtuaalinen opetus.

Symposiumin avasi Glossa ry:n puheenjohtaja Anu Lahtinen, joka totesi avaussanoissaan, että keskiajantutkimus ei yksin elä suurta renessanssiaan vaan keskiaika on monin tavoin läsnä myös arkipäivässä erilaisten tietokonepelien maailmoina, museoissa on tarjolla virtuaalisia kiertokävelyitä ja erilaisia arkistoaineistoja voi hakea netistä tai cd-rompuilta. Tämän symposiumin tarkoituksena on toimia keskustelun herättäjänä tietotekniikan ja eri sovellusten tarjoamista mahdollisuuksista niin tutkimukseen kuin esittämiseenkin, sekä pohtia niiden mielekkyyttä sekä hyötyjä ja rajoituksia.

VIRTUAALIARKEOLOGIA

Avaussanojen jälkeen allekirjoittaneet yhdessä Kirsi Majantien kanssa esittelivät SuVi (suomalainen virtuaaliarkeologia) –projektia kertomalla uuden teknologian mahdollisuuksista niin arkeologisissa kaivauksissa, rakennusten ja esineiden tutkimuksessa kuin myös tutkimustulosten popularisoinnissa. Lehtonen kertoi miten teknologia on tuonut uusia ja tehokkaampia menetelmiä kenttätöiden dokumentointiin ja jälkitöihin, sekä kaivausten ja niiden tulosten esittämiseen mallinnosten keinoin. Mallinnokset eivät pelkästään ole kauniita kuvia, vaan auttavat myös tutkijoita testaamaan erilaisia tulkintoja ja teorioita.

Majantie kertoi kaakeliuunien tutkimuksesta ja siitä miten uusi digitaalitekniikka tuo aivan uuden ulottuvuuden kaakeleissa

esiintyvien kuva-aiheiden tutkimiseen ja niistä tehtävien rekonstruktioiden tekemiseen. Kaakeleiden ja kaakelimuottien 3D-skannaus mahdollistaa mm. sen selvittämisen onko kaakelit tehty samoilla muoteilla vai onko osa kaakeleista tehty kopioimalla kuva-aiheita vanhoista kaakeleista. 3D-mittauksilla Majantie on selvittänyt esim. Turusta löydettyjen kaakeleiden alkuperää, joista osa on tuontia Euroopasta ja osa omaa valmistusta.

Mikkola esitteli aluillaan olevaa Läpi linnan portin – Hämeen linnan mallinnettu menneisyys -projektia, jossa on tarkoitus vanhoja ja uusia tutkimustuloksia kriittisesti tarkastelemalla ja yhdistelemällä luoda kokonaisvaltainen mallinnos linnasta ja sen lähiympäristöstä. Uuden tutkimuksen lisäksi tavoitteena on tuottaa multimedia-julkaisu museokäyttöön. Mikkola itse on tutkinut sisätilankäyttöä Hämeen linnassa ja pohti esitelmässään, kuinka monimutkaisia ja laajoja tilajärjestelmiä voisi mallintamisen avulla esitellä selkeästi niin tutkijoille kuin muulle yleisölle. Eri aikaisten rakenteiden toisistaan erottamisen lisäksi linnan sisätilojen mallintamisen ongelmana on yksityiskohtien runsaus, joka tekee mallintamisesta sekä suuren haasteen että aikaa vievän prosessin. Tästä syystä Mikkola on käyttänyt tilajärjestelmien esittämiseen yksinkertaisia "laatikkomalleja", joiden tarkoitus on mahdollisimman havainnollisesti kuvata yhtä tutkimuskysymystä tai tulkintaa kerrallaan.

ELÄMYKSELLISYYS

Päivän toisena teemana oli virtuaalinen elämyksellisyys, jossa pohdittiin, miksi ja millä tavalla tietokoneita ja uutta teknologiaa voidaan käyttää tutkimuksessa ja tulosten esittämisessä, sekä mitä hyötyä niiden käyttämisessä on. Suurta keskustelua herätti se, millaisen kuvan tietokonepelit antavat käyttäjälleen keskiajasta. Isto Vatasen esitelmässä pohdittiin juuri tätä tietotekniikan ja tutkimustulosten esittämisen suhdetta. Tietotekniikka antaa esim. museoille lukuisia mahdollisuuksia esittää erilaisia asioita yleisölle. Museoissa tavallisesti on niin runsaasti esineistöä, ettei kaikkea voi laittaa esille. Eräs mahdollisuus on tehdä tietokanta kokoelmista ja laittaa se esille museoyleisön käytettäväksi. Tavallisesti, ainakin arkeologisissa museoissa, säilyneet esineet ovat usein pieniä esineiden katkelmia, joiden alkuperäisen ulkomuodon selvittäminen vaatii joko asiatuntijan tai vilkkaan mielikuvituksen. Tässäkin virtuaaliteknologia antaa ratkaisun eli tekemällä mallinnos esineestä – herättämällä esineen katkelma uudelleen henkiin, esinekulttuuriin vihkimätönkin saa esineen palasta aivan uudenlaisen kuvan. Tietotekniikan avulla voidaan visuaalisesti tehokkaasti esittää myös abstrakteja aiheita kuten esim. lapsuus keskiajalla.

Petri Saarikosken aiheena oli Tolkienin tarinoiden antama kuva "keskiajasta" tietokonepeleissä. Hän totesi, että useiden keskiaikaa kuvaavien pelien maailman voi helpommin liittää Tolkienin tarinoihin kuin tutkimustuloksiin keskiajasta. Todellisuus ei ole tarpeeksi vetovoimainen ja jännittävä tietokonepelien taustoiksi, vaan peleiltä odotetaan seikkailuja ja elämyksiä, joissa on mukana erilaisia velhoja ym. taruolentoja. Esitelmän jälkeen keskusteltiin pitkään siitä pitäisikö pelien olla enemmän totuuden mukaisia, mutta todettiin, että pelaaja itse ei sitä kaipaa eikä välttämättä edes tiedosta, että näiden pelien mallina on keskiaika.

Perjantaipäivän päätti Historiska Museetin Henrik Summasen esitelmä kulttuuriperinnön uudenlaisesta esittämistavasta internetin, multimedian ja digitaalisen opastusjärjestelmän avulla. Esimerkkeinä hän käytti Historiska Museetin näyttelyjä: Historiska världar vuodelta 2001, johon kuului multimedia ja osio

myös www-sivuilla ja Viikinki-näyttelyä samalta vuodelta, johon taas toteutettiin materiaalia cd-romille ja digitaaliseen opastussysteemiin sekä tulevaa näyttelyä esihistoriasta (2005). Ongelmia vielä tuolloin olivat mm. 3D-animaatioiden "alkeellisuus", internetin rajallisuus tiedon siirrossa ja se, että sähköinen tieto ja tietokannat olivat erillään näyttelystä. Parissa vuodessa ollaan menty huimasti eteenpäin. Nyt on jo osittain toteutettu ns. "museo lähellä sinua" -palvelu, joka nivoo yhteen digitaalisen opastusjärjestelmän edut erilaisten tietokantojen käyttämiseen, toimitettujen tietosivujen ym. lukemiseen ja erilaisten pelien pelaamiseen. Museot ovat tulevaisuudessa suuria tietopankkeja, joista kukin kävijä voi omien intressiensä mukaan valita mitä haluaa katsoa, oppia ja kokea.

TEKSTITIETOKANNAT

Symposiumin toisen päivän aloitusteema oli tekstitietokantojen tekeminen ja käyttö. Ensimmäisenä meille esitteli dosentti Claes Gejrot pohjoismaissa eri tavoin nettiin vietyjä keskiaikaisia arkistoaineistoja, erityisesti Ruotsin Valtionarkiston keskiaikaisten lähteiden kokoelmaa, joka on vapaasti tutkijoiden ja muiden kiinnostuneiden käytettävissä. Kokoelman pääkortistossa on noin 40 000 eri tekstiä, joita voi hakea niiden arkistointinumeron, päiväyksen, tekstissä esiintyvän paikannimen, henkilönnimen tai sanan perusteella. Kaikista saa esille vähintään tiivistelmän nykyruotsilla ja arkistotiedot, usein myös sisällön puhtaaksi kirjoitettuna ja kuvauksen sinettien tai muiden erikoispiirteiden ulkomuodosta. Jotkut teksteistä on myös skannattu tai kuvattu niin hyvälaatuisesti, että niitä voi yrittää itsekin tulkita näyttöpäätteellään, ehkä kuitenkin helpommin jonkin kuvankäsittelyohjelman kautta kuin suoraan arkiston sivuilta aukeavina kuvina.

Gejrot totesi, että erot Pohjoismaiden arkistoaineiston digitoinnin laadussa ja kattavuudessa johtuvat etupäässä saadusta rahoituksesta. Perusteellisimpana hän piti Norjassa tehtyä työtä. Suomessa aiemmin paperimuodossa julkaistuja keskiajan lähteitä on viety verkkoon opetusministeriön ja kulttuurirahaston rahoittaman Diplomatarium Fennicum –hankkeen puitteissa. Linkkilistan Pohjoismaiden verkossa julkaistuihin arkistoaineistoihin löytää esimerkiksi sivulta http://www.jyu.fi/gammalsvenska/linkit.htm, joka kuuluu symposiumissa myöhemmin samana päivänä esitellyn Runebergistä - Riimuihin – verkkokurssin sisältöön.

Kriittisiä mielipiteitä keskiaikaisten lähteiden verkkoversioiden kokoamistavoista ja tavoitteista kuulimme Renvall-instituutin tutkijalta Mikko Piipolta. Hän kertoi omakohtaisista kokemuksiensa pohjalta, kuinka turhauttavaa ja turhaa on esimerkiksi asiakirjojen skannaus, jos tulos on huonolaatuinen ja työtapa niin hidas, että samassa ajassa tekstin olisi kirjoittanut puhtaaksi käsin. Samoista ongelmista ovat kärsineet monet hankkeet varsinkin siinä vaiheessa, kun tietotekniikkaa suurilla lupauksilla lyötiin läpi koko yhteiskunnan: näkymät helposti haettavasta informaatiosta olivat huikeat, mutta tekniikka ja taito ei riittänyt toteutukseen. Piippo ei myöskään luottaisi verkkoon ainoana julkaisumuotoina vaan suosittelisi rinnalle aina tekstiversiota, mikä onkin varteenotettava vaihtoehto, jos ei muuten niin yhtenä varmuuskopion muotona.

Arkistolaitosten verkkojulkaisujen päämääränä on tehdä aineisto helposti saavutettavaksi mahdollisimman monelle tutkijalle välittämättä maantieteellisistä rajoista ja samalla varmistaa aineiston säilyminen tulevaisuuteen. Aineisto julkaistaan esimerkiksi jokin tietty kokoelma kerrallaan tai ikäjärjestyksessä.

Hieman erityyppistä, aiheen mukaan valikoitua ja julkaistavaa aineistoa esitteli Helsingin yliopiston Englannin kielen vaihtelun ja muutoksen tutkimusyksikön tutkija Martti Mäkinen. Hän kertoi yksikön valmisteilla olevasta 1375-1750 –lukujen englanninkielisten lääketieteellisten kirjoitusten kokoelmasta, joka tullaan julkaisemaan CD-rompulla.

VERKKO-OPETUS

Alkuperäisiä ja toimitettuja lähdeaineistoja löytyy verkosta runsaasti, ja tätä nykyä on mahdollista päästä helposti käsiksi fyysisesti kaukanakin sijaitseviin aineistoihin. Käytännössä minulla ei ole konkreettista tietoa kuinka paljon kirjallisia lähdeaineistoja ensisijaisena lähdemateriaalinaan käyttävät tutkijat arkistojen tarjoamia hakupalveluja käyttävät, vai ovatko ensisijaisena lähteenä edelleen kirjoina julkaistut kokoelmat ja alkuperäiset tekstit. Vaikka verkon tarjoamat palvelut eivät ehkä vielä yksinään ammattitutkijalle riitä, niin opiskelijat voivat niiden kautta helposti tutustua erilaisiin lähdeaineistoihin. Esitelmässään verkosta kielen tutkimisen ja opetuksen työvälineenä Umeån yliopiston kielitieteen ja pohjoismaisten kielten dosentti Jonas Carlquist kertoi, kuinka hän käyttää opetuksessa ja suosittaa opiskelijoitaan käyttämään opinnäytetöissään laajasti erilaisten verkkojulkaisujen tekstejä. Sivujen alkuperä ja tuottaja täytyy kuitenkin aina ennen lähteenä käyttöä varmistaa.

Muut verkko-opetusta käsittelevät esitelmät olivat kotimaisia. Laajimpia hankkeita olivat Tapio Onnelan esittelemä Suomen virtuaaliyliopiston valtakunnallinen historian verkko-opetushanke ja Henri Terhon ja edellä mainitun koordinoima eHLEE, verkko-opetuksen evaluointihanke. Historian verkko-opetus hankkeen tavoite on tuottaa yliopistotasoisia opintokokonaisuuksia verkkoon, tarjota opiskelijoille joustavia ja monipuolisempia opintomahdollisuuksia ja valmentaa luennoijia valmistamaan verkkomateriaalia. Se on myös osa eHLEE-hanketta, jossa tarkoitus on arvioida ja luoda käytäntöjä historian verkko-opetukselle Euroopassa. Partnereita hankkeella on kuudesta maasta ja he aikovat kokeilla yhteistyötä käytännössä valmistamalla Eurooppalaista kulttuuria ja identiteettiä käsittelevän pilottikurssin, jonka on tarkoitus alkaa tämän vuoden lokakuussa. Varsin houkuttelevilta kuulostivat myös tavoitteet, jotka tuottaisivat mahdollisuuden suorittaa tutkintoja ulkomaalaisissa yliopistoissa verkkoliittymän kautta.

Jo käytännössä toteutuneesta verkko-opetuksesta luennoi Suomen Akatemian tutkijatohtori ja Tampereen historiatieteen laitoksen dosentti Jussi Hanska. Hän on koonnut ja pitänyt keskiajan latinan kurssin verkossa. Oppimisen kannalta positiivista kurssissa oli, että kaikki opiskelijat joutuivat osallistumaan kurssiin aktiivisemmin kuin perinteisessä luokkaopetuksessa, jossa oppilas voi helposti omaksua pelkän kuuntelijan roolin. Kurssiaineisto jaettiin verkossa, usein parempilaatuisena ja lukukelpoisempana kuin perinteiset paperikopiot. Oppilaat saattoivat keskustella teksteistä ja esittää kysymyksiä kurssin keskustelupalstalla, ja opettaja puuttui keskusteluun, jos oppilaat eivät omin voimin päässeet eteenpäin. Opettajan kannalta verkkokurssin järjestäminen voi olla työläämpi prosessi kuin äkkiseltään saattaisi olettaa. Materiaalin kerääminen, julkaisulupien tiedustelu ja sivujen kasaaminen on työlästä, ja siitä maksettava korvaus harvoin vastaa käytettyä aikaa. Toivottavasti verkko-opetuksen yleistymisen myötä saadaan myös tämä asia kuntoon.

Hanskan esittelemä kurssiaineisto on vain Tampereen yliopiston opiskelijoiden käytössä. Kaikille avointa, mutta vielä keskeneräistä, vanhan ruotsin opetusma-

teriaalia esittelivät Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen dosentti Marko Lamberg, saman laitoksen tutkija Jari Eilola ja Helsingin yliopiston pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuden laitoksen lehtori Seija Tiisala. He vastaavat yhdessä kurssin sisällöstä ja opetuksesta. Materiaalin on tarkoitus jäädä pysyvästi verkkoon kaikkien halukkaiden käytettäväksi, opiskelua tukevat erilliset kurssit aloitetaan syyslukukaudella 2005. Sivut näyttävät keskeneräisinäkin houkuttelevilta, ja niille on varmasti käyttöä opiskelijoiden, tutkijoiden, sukututkijoiden ja muiden historiasta kiinnostuneiden kesken.

LOPUKSI

Virtually Medieval? –symposium oli monipuolinen ja ääneen pääsivät arkeologit, digitaalisen kulttuurin tutkijat, museotyöntekijät, kielitieteilijät ja historiantutkijat. Esitelmät olivat hyviä. Vaikka monet niistä olivat menneiden tai tulevien projektien esittelyjä, niin puheenvuoroihin sisältyi asiallista kritiikkiä omaa työtä kohtaan ja arvioita ja mielipiteitä tietotekniikan ja verkon käytön merkityksestä omalle tieteenalalle. Jokaisen esitelmän jälkeen loppukeskusteluun oli varattu ruhtinaallisesti aikaa - kahdestakymmenestä minuutista puoleen tuntiin - ja se myös käytettiin, josta kuuluu kiitos loistaville puheenjohtajille: Anu Lahtiselle, Marko Lambergille ja Seija Tiisalalle. Muutenkin symposiumissa oli mukava tunnelma, niin kuin usein vuoden viimeisissä tapahtumissa, kun ihmiset jo valmistuvat rentoutumaan joulun ja vuodenvaihteen juhlintaan. Kiitos tapahtuman järjestäjille ja kaikille osanottajille!

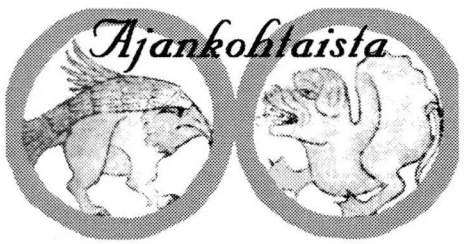
Hannele Lehtonen
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi

Terhi Mikkola
terhi.mikkola@helsinki.fi

Kirjoittajat työskentelevät SuVi –projektissa

NORDISK KIRKESYMPOSIUM – ESITELMIÄ, EKSKURSIOITA JA UPEITA MAISEMIA

Tiina Jäkärä, Tanja Ratilainen, Jouni Taivainen

Kahdeksas kirkkoarkeologinen symposiumi järjestettiin 6.-9.9.2004 Norjassa, Kristiansandin lähellä, Sögnen vanhassa pappilassa. Symposiumin järjestäjinä toimivat Vest-Agderin muinaismuistohallinnon yksikkö (VAFK)[1] ja Suomen museovirastoa vastaava Norsk institut for kulturminneforskning (NIKU)[2]. Tapahtuma oli houkutellut nelisenkymmentä osallistujaa Ruotsista, Norjasta,Tanskasta ja Suomesta. Kotimaasta matkaan olivat lähteneet Knut Drake, Markus Hiekkanen, Jyrki Knuutila ja allekirjoittaneet.

Ensimmäinen kirkkoarkeologinen symposiumi järjestettiin vuonna 1981 Tanskassa ja siitä lähtien kirkoista kiinnostuneet arkeologit, taidehistorioitsijat, arkkitehdit, antropologit jne. ovat muutaman vuoden välein vuorollaan kokoontuneet kuhunkin pohjoismaahan. Suomessa symposiumi on järjestetty kaksi kertaa, Turussa vuonna 1987 ja Kauniaisissa vuonna 2001.

SEMINAARIPÄIVÄT SÖGNEN VANHASSA PAPPILASSA

Tällä kertaa teemana oli "Kirker i kystlandskapet" eli rannikkoseutujen kirkot, mutta mikä tahansa muukin kirkkoon liittyvä esitelmän aihe oli käypä. Aikataulu oli melko tiukka, kunkin puheenvuoro sai kestää 20 minuuttia, mutta tehokkaasti puheenvetäjät Jan Brendalsmo ja Frans-Arne Stylegar pitivät esiintyjät aisoissa. Jotkut esitykset herättivät vilkastakin keskustelua, mutta esitysessioiden väliset tauot näyttivät olevan kommenttien pääasiallinen foorumi.

Tanskalaisten ja norjalaisten esitykset keskittyivät ensimmäiseen päivään, mikä ainakin ryhmän nuorisojaostolle oli ymmärtämisen kannalta hieman liikaa. Jaossa kun ei valitettavasti ollut esitelmien seuraamista helpottavia lyhennelmiä. Esitelmät tullaan kaikki julkaisemaan artikkeleina Hikuin-julkaisusarjassa, joten niihin voi tarkemmin halutessaan perehtyä aikanaan.

Artikkelikokoelma Hikuin on ilmestynyt vuodesta 1974 lähtien saman nimisen kustantamon julkaisemana. Toimituksesta vastaa Århusin keskiajan arkeologian oppiaineen apulaisprofessori Jens Vellev. Sarjassa on noin kerran vuodessa julkaistu arkeologiaa, taidehistoriaa tai kulttuurihistoriaa käsittelevä teemanumero. Tähän mennessä sarjassa on ilmestynyt 29 osaa, josta suuri osa käsittelee kes-

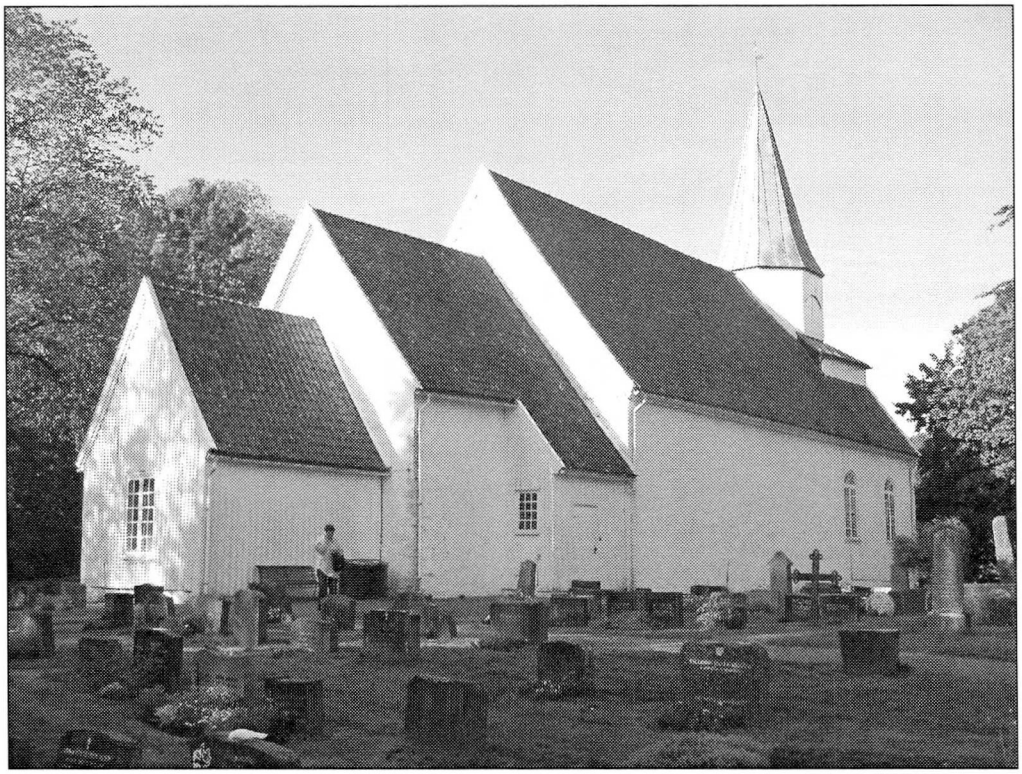

Kahvitauolla vanhassa pappilassa.

kiajan arkeologiaa. Osissa 9, 12, 17, 20, 22, 24 otsikolla Kirkearkeologi i Norden on julkaistu edellisten symposiumien esitelmät. Itse kustantamo julkaisee paljon muutakin alan kirjallisuutta. Hikuin ei muuten ole mikään kirjainlyhennelmä, vaan Århusin kaivauksilta vuonna 1964 löydettyyn kampaan (noin 900-luvulta) riimuin kirjoitetun miehen nimi.

Ensimmäisen seminaaripäivän iltana söimme tervetuliaisillallisen Sögnen vanhassa pappilassa, joka nykyään toimii modernina kurssikeskuksena. Paikalla oli myös Norjan kulttuuri- ja kirkkoministeri Valgerd Svarstad Haugland. Ministerin salkun nimitys kertonee jotakin kirkkojen merkityksestä norjalaisille. Ennen ateriaa kävimme katsastamassa Sögnen 1700-luvulla rakennetun pienen ja kauniin puukirkon, jossa saimme nauttia musiikinnista ja tarinaltaan julmistakin kansanlauluista. Iltaa istuttiin varmaan vielä majapaikassakin Agderin kurssikeskuksessa, mutta ainakin kukonlaulun aikaan Turusta lähtenyt nuoriso valmistautui seuraavan päivän koetuksiin nukkuen.

Seminaarin toisen päivän ohjelmassa oli pääasiassa ruotsalaisia ja suomalaisia esitelmiä, mutta joukossa oli muutama tanskalainen ja norjalainenkin. Päivän aloitti Christer Westerdahl (VAFK) puhumalla pohjolan rannikkokappeleista tai kappelisatamista "merellisinä kulttuurikeskuksina" (Kystkapeller i Norden). Mukana tarkastelussa oli myös Suomen rannikon kappeleita. Sigtunan museoitten Sten Tesch kertoi Sigtunan varhaisimmista kristillisistä vaiheista jo ennen 1247 vihittyä dominikaaniluostaria (På fast grund – om det äldsta stenkyrkobyggandet i Sigtuna).

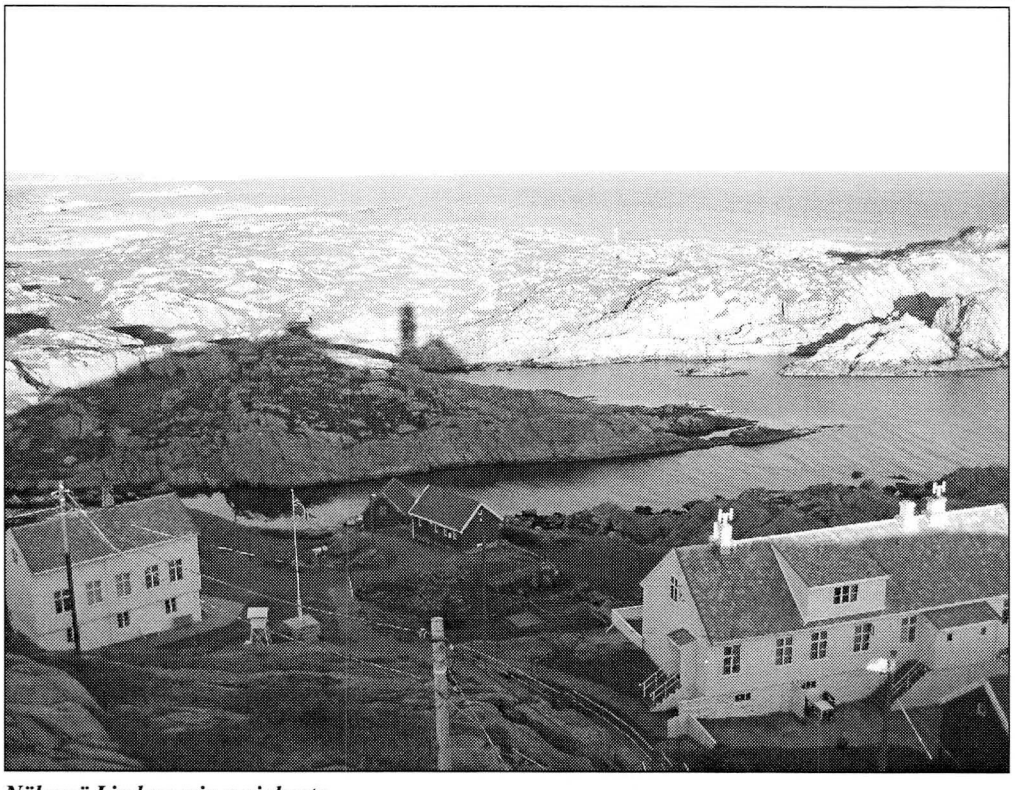

Tveitin kirkko.

Sigtunasta on löydetty useita varhaisia kristillisiä hautausmaita, mutta niiden kirkkoja ei ole pystytty paikantamaan. Osa hautauksista on riimukirjoitusten avulla ajoitettu viimeistään 1000-luvun puoliväliin.

Suomalaisista ensimmäisenä vuorossa oli Knut Drake, jonka esitelmä käsitteli Turun tuomiokirkon sakariston kolmea rakennusvaihetta (Åbo domkyrkas tre sakristior). Upplannin museon Ronnie Carlsson esitteli kaivausprojektia, jossa oli tutkittu tuomiokirkon eteläpuolisia Pyhän Eerikin kappelin jäänteitä (S: t Eriks kapell i Uppsala). Kappelista jäi mieleen erikoinen pelkästä kalkkilaastista tehty lattia. Skänningenin dominikaanikonventtien tutkimuksista kertoi SKAS:n Ruotsin retkeläistenkin tapaama Hanna Menander (Skänninges två dominikankonvent: S:ta Ingrid och S:t Olov). Pyhän Olavin luostaria käsittelevä osuus oli tuoreinta mahdollista tietoa; pelastuskaivaukset olivat yhä käynnissä.

Lounaan jälkeen koitti perinteinen symposiumin diasessio, jossa Jens Vellev näytti kuvia aikaisemmista tapaamisista. Valitettavasti Christian Lovènin (Hagioskop) esityksen sisältö jäi hieman hämäräksi, koska sen jälkeen sattui olemaan tämän osuuden kirjoittajan esitys, joka käsitteli Hattulan Pyhän Ristin kirkon terrakottanaamioita (Terracotta masks of St. Cross Church of Hattula in Häme. Where and why). Seuraavana vuorossa oli Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian professori Jyrki Knuutila, joka puhui Pyhän Olavin alttareiden tunnistamisen vaikeudesta keskiaikaisissa kirkoissamme (Identifiering av Olavsaltaren i Finland som metodologiskt problem).

Näkymä Lindesnesin majakasta.

Turun yliopiston jatko-opiskelija Jouni Taivainen esitteli Vehmaan Kappelmäen (Excavations in Vemo Chapel Hill. Churchplace and Cemetery) ja Tiina Jäkärä Ulvilan Liikistön (A Case re-opened: the Medieval Cemetery of Liikistö in Ulvila Parish) arkeologisia tutkimuksia. Seminaarin viimeisenä esiintyjänä oli dosentti Markus Hiekkanen, joka puhui 1600-luvun hautauksista löytyneistä esineistä mm. lasihelmistä tehdyistä kaulanauhoista (Gravar med gravföremål från 1600-talet).

Toisen seminaaripäivän päätteeksi nautimme illallisen hienon merimaiseman äärellä Agderin kurssikeskuksessa ja jatkoimme keskustelua illan pimetessä majapaikkamme terassilla.

EKSKURSIOPÄIVÄT AGDERIN MAAKUNNASSA

Keskiviikkona ja torstaina pääsimme tutustumaan lähialueen kirkkoihin. Isäntämme olivat valinneet ohjelmaamme kirkkoja 1100-luvulta 1800-luvulle. Opastuksista huolehtivat norjalaiset Frans-Arne Stylegar, Jan Brendalsmo sekä Jens Christian Eldal. Päivät olivat tiiviydestään ja pituudestaan huolimatta sopivan rentoja, pahempaa kiirettä ei retkillä tullut. Ajokkina meillä oli tilava kaksikerroksinen bussi, jonka ikkunoista oli mukava tirailla mahtavia vuonomaisemia, pieniä kyliä peltoineen, merenrantakaupunkeja kujasineen ja lähestyviä kirkkojakin.

Spangereidin kirkko sisältä.

Ensimmäinen retkikohteemme oli Mandalin puinen kirkko, joka on rakennettu vuonna 1811. Kyseinen kirkko on valkoiseksi maalattu, kuten suurin osa norjalaisista kirkoista näyttää olevan. Mandal on pieni kaupunki meren rannalla, jonka kaikki pienet puiset talot on maalattu valkoisiksi. Valkoinen kaupunki, valkoinen kirkko, kirkas aamu. Jäi valoisat muistot. Olisiko retki voinut paremmin alkaa.

Seuraava kirkko oli toiveita herättävästi jo hieman vanhempi. Bjellandin pienessä kylässä sijaitseva puinen kirkko on rakennettu upeaan paikkaan joen rannalle vuonna 1783. Tämä kirkko oli huomattavasti pienempi kuin edellinen. Nyt olimme ajaneet kymmeniä kilometrejä pohjoiseen, eli sisämaahan. Kirkon ympärillä, aidan ulkopuolella, oli muutamia pienehköjä luonnonkiviä, jotka ilmeisesti olivat kirkkoa vanhempia hautamuistomerkkejä. Bjellandista jäi lisäksi mieleen kaunis vuorien välissä sijaitseva pieni kylä peltoineen sekä pellolla rehua korjaavien miesten ja traktorien ympärillä liehakoiva mustavalkea koira.

Matka jatkui edelleen sisämaahan kohti luodetta. Lopulta saavuimme Eikenin kylään, joka sijaitsee melko suuren järven pohjoispäässä. Kirkkoniemessä sijaitseva puinen kirkko on rakennettu vuonna 1817, mutta ensimmäinen tiedossa oleva jo vuonna 1417. Paikan arvellaan olleen jonkinlaisessa käytössä jo esihistoriallisista ajoista. Tähän viittaa kirkon pohjoispuolella aidan ulkopuolella sijaitsevat kaksi kalmistokumpua, joista toinen on tutkittu ja jossa on 500-luvun hautaus. Näiden kumpujen ääressä oli hyvä nauttia isäntiemme tarjoamia retkieväitä; sämpylöitä, kahvia, banaaneja ja virvokkeita.

Eikenin jälkeen bussin nokka käännettiin kohti etelää. Ajoimme reilun matkan aina meren ääreen asti. Lyngdalissa jalkauduimme nähdäksemme vuonna 1848 rakennetun puisen kirkon. Aivan sen kirkkomaassa kiinni oli suurehko viikinkiaikainen kumpukalmisto todistamassa paikallisen asutuksen syvyyttä. Tämä alkoi jo tuntua tutulta; melko uusi kirkko vanhassa ympäristössä. Missähän ne oikein vanhat sauvakirkot piileksivät. Odottavan aika alkoi käydä pitkäksi.

Asia korjaantui seuraavassa kohteessa, ainakin iän puolesta. Pohjanmeren äärellä sijaitseva Vansen kirkko on nimittäin peräisin 1100-luvulta. Tämä jykevä valkoiseksi rapattu kivinen ja punatiilikattoinen kirkko sijaitsee alueella, jonka arvellaan olevan Norjan varhaisimmin kristillistynyttä aluetta. Vanhin kirkollinen maininta on vuodelta 1037. Euroopan hulluna vuotena 1848 kirkkoon rakennettiin kaksi lisäsiipeä, mutta vielä pahempaa oli tulossa, sillä vuonna 1872 iski salama kirkon torniin ja koko kirkko paloi poroksi. Onneksi perustukset ja rakenteet sallivat kirkon uudelleen rakentamisen ja kun vuonna 1953 koko kirkko vielä restauroitiin, niin 1100-luvun henkeä on kyllä kuritettu ja silitetty moneen kertaan, mutta on se silti vielä aistittavissa.

Päivän viimeinen kirkko sijaitsi Spangereidissa, mikä olikin erittäin mielenkiintoinen paikka. Itse kirkko oli peräisin 1100-luvulta. Se oli rakennettu kivestä ja kalkittu valkoiseksi. Kirkon sisältä jäi mieleen hieno luonnonvalon luoma utuisuus, rosoisen kalkitut seinäpinnat ja jonkinlainen kadonneen ajan ajaton tunnelma. Kirkon ympäristössä oli arkeologisissa kaivauksissa tutkittu mm. rautakauden lopun suurta kalmistoaluetta ja löydetty todisteet kapean kannaksen poikki kulkeneesta viikinkiaikaisesta kanavasta, josta paikallinen perimätietokin oli osannut kertoa.

Sielut oli ravittu ja tuli vatsan vuoro. Ajoimme bussilla Norjan eteläisimpään kärkeen, jossa sijaitsee Lindesnesin majakka. Ensin tietysti kapusimme majakan torniin ja tiirailimme sekä merelle että alas. Merellä näkyi aava joka suunnassa; Englanti siellä jossain kaukana lounaassa ja Tanska paljon lähempänä etelässä. Varhaisimmat tiedot majakasta ovat vuosisatojen takaa, jolloin niemellä poltettiin jonkinlaisia tervatulia. Kehitys toi tullessaan uusia laivoja ja tehokkaampia majakkavaloja, mutta paikka säilyi merenkulun kannalta tärkeänä pitkään. Näissä aatoksissa kävelimme viereiseen ravintolaan, jossa kyllä kelpasi syödä norjalaista turskaa nälkäänsä ja katsella majakan, natsien rakentamien bunkkereiden ja rantakallioiden silhuettia tummenevaa iltataivasta vasten.

Torstai oli jo kotiinlähtöpäivä, mutta siitä huolimatta ehdimme vielä aamupalan jälkeen pienelle kiertoajelulle Kristiansandin itäpuolelle. Kohteinamme oli kolme 1100-luvulta peräisin olevaa kirkkoa. Näistä ensimmäinen oli Oddernesissä, jossa jo kirkon eteisessä herättää huomiota yli kolme metriä korkea riimukivi, jonka teksti voidaan tulkita seuraavasti: "Eyvind, Pyhän Olavin kummipoika rakensi tämän kirkon hänen muistolleen". Pääosin kivestä tehdyn kirkon vanhimman osan arvellaan rakennetun noin vuoden 1040 tienoilla. Kuorin seinällä on kivinen romaanista tyyliä edustava pää, jonka uskotaan kuvaavan juuri Pyhää Olavia. Oddernesin kirkkoa pidetäänkin yhtenä vanhimmista "Olavin kirkoista".

Retken itäisin piste saavutettiin Fjaeren kirkolla, jonka ympäristössä on runsaasti viikinkiaikaisia muinaisjäännöksiä 800-luvulta alkaen. Sen arvellaan olleen pakana-aikainen kulttikeskus ja kuuluneen myös Norjan varhaisimman kristillistymisen piiriin. 900-luvun lopulla arvellaan nykyisen kirkon kuorin paikkeilla olleen pienen puisen kirkon.

Nykyisen kivikirkon alttaria pidetään 900-luvun lopulta peräisin olevana ja sen arvellaan olevan perua em. vanhemmasta kirkosta. Vanhaan kirkkoesineistöön kuuluu myös vuolukivinen kastemalja, joka on ajoitettu noin 1250-luvulle.

Fjaeren jälkeen olikin ohjelmassa enää yksi kirkko; Tveit, loppui kirkot meilt, voisi sanoa. Eikä se ollutkaan hullumpi paikka kääntyä kotimatkalle. Kahden retkipäivän aikana oli jo nähty sen verran, että kohteiden yksityiskohdat alkoivat mielissämme sulautua yhdeksi erittelemättömäksi möykyksi.

Seminaari oli tunnelmaltaan varsin rento, kuin "vanhat ystävät koolla taas", ja uudetkin kasvot otettiin siellä lämpimästi vastaan. Seuraava symposiumi järjestetään muutaman vuoden kuluttua Tanskassa ja sinne ovat kaikki kirkkoarkeologiasta kiinnostuneet tervetulleita osallistumaan ja mielellään myös esitelmöimään.

Tiina Jäkärä
tiina.jakara@utu.fi

Tanja Ratilainen
tratilainen@yahoo.com

Jouni Taivainen
jounitai@dnainternet.net

Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, suomalainen ja vertaileva arkeologia

LÄHTEET

http://www.niku.no
http://www.nijos.no
http://odin.dep.no/kkd/norsk/idrett/043071-990009/index-dok000-b-n-a.html
http://www.raa.se/uv/skanninge2002/04_v43.htm
http://www.hikuin.dk/

1 VAFK= Vest-Agder fylkeskommune on NIJOS:n(Norsk institut for jord og skogkartelegning) alainen yksikkö. NIJOS taas on Norjan maatalousministeriön rahoittama tutkimusyksikkö).
2 NIKU kuuluu kuuden tutkimusinstituutin ryhmään Miljöalianssen A/S, joka kääntyy englanniksi the Environmental Research Alliance of Norway (ENVIRA) ja jota rahoittaa Norjan ympäristöministeriö.

KÄSIKIRJA SUOMEN MAATALOUDEN HISTORIASTA

Georg Haggrén

Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Suomen maatalouden historia. Osa 1. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 914:1. Jyväskylä 2003. 646 s.

Eino Jutikkalan Suomen talonpojan historia, joka ilmestyi vuonna 1942, kuuluu eittämättä suomalaisen historiankirjoituksen klassikoihin. Monilta osin teos on yhä vielä ollut aihepiirinsä paras käsikirja. Uusien tutkimustulosten ohella paljon on kuitenkin ehtinyt muuttua suomalaisessa yhteiskunnassa ja maataloudessa kuuden vuosikymmenen aikana. Useimpien 1940-luvun alun viljelijöiden olisi varmasti vaikea tunnistaa tilojaan ja peltojaan sellaisina kuin ne nyt ovat. Myös ihmiset ovat muuttuneet: valtaosa 1940-luvun väestöstä tunsi omakohtaisesti maanviljelyn. Nyt moni ei erota edes ohraa rukiista. On siis korkea aika saada uusi perusteos suomalaisen maatalouden historiasta.

Suomen historiallisen seuran ja SKS:n julkaisema kolmiosainen Suomen maatalouden historia on monessa mielessä suurteos. Pelkästään ensimmäisessä niteessä, joka yltää esihistoriasta 1870-luvulle on lähes 650 sivua. Myös sisältö koostuu vankasta tiedosta. Kirjassa on 36 artikkelia ja joukko tietoiskuja. Kirjoittajat ovat maatalouteen perehtyneitä asiantuntijoita. Ensimmäisen osan toimittajista professori Viljo Rasila on väitellyt torpparilaitoksesta, akateemikko Eino Jutikkala läntisen Suomen kartanoista ja dosentti Anneli Mäkelä-Alitalo uuden ajan alun autioitumisesta. Useimmat muistakin kirjoittajista ovat varttuneita tutkijoita, jotka ovat väitelleet nyt käsittelemästään teemasta. Tämä tarjoaa teokselle vahvan pohjan, mutta samalla siinä piilee vaara, ettei tuoreille tuulille, mullistaville tulkinnoille tai suurille yllätyksille jää sijaa.

Teoksen käsittelytapa on pääosin kronologinen. Kirja jakautuu kolmeen päälukuun, joista ensimmäinen käsittelee esihistoriaa ja keskiaikaa, toinen valtiojohtoisen talouden aikaa (1520-1720), kolmas maatalouden nousukautta Ruotsin ajan lopulla (1720-1810) ja neljäs perinteisen maatalouden loppukautta (1810-1870). Lisäksi kirjan lopussa tarkastellaan eräitä vuosisataisia kehityslinjoja kuten maatalouden vuodenkiertoa, talonpoikaispurjehdusta, poronhoitoa, karjatauteja ja muuttuvaa maalaismaisemaa.

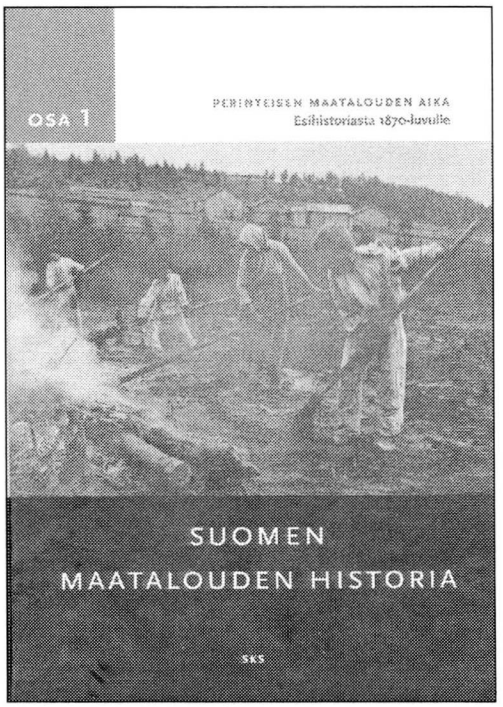
Maatalouden alkua esihistoriallisella ajalla esittelee Matti Huurre kahdessa artikkelissa. Huurre sijoittaa suomalaisen kehityksen laajempaan eurooppalaiseen taustaan. Suomessa viljanviljely on alkanut viimeistään kivikauden lopulla,

runsaat 4000 vuotta sitten. Tämä ei koske pelkästään Etelä-Suomea vaan yksittäisiä todisteita on Turun saaristosta Kainuuseen asti. Alussa oli kaski, mutta Huurteen mukaan peltoviljelyyn siirryttiin paikoittain jo pronssikaudella.

Tiedot esihistoriallisesta maataloudesta ja viljanviljelystä lisääntyvät koko ajan. Erityisesti uudet siitepölytutkimukset täydentävät tietojamme. Kirjassa esitetty kokonaiskuva perustuu vuoteen 1999 mennessä kertyneisiin vajaaseen sataan näytteeseen. Tämän jälkeen on saatu uusia merkittäviä tuloksia ainakin Itä-Suomesta ja Uudeltamaalta.

Esihistoriallisen viljanviljelyn kuten myös rautakautisten asuinpaikkojen tutkimuksen osalta Suomessa on tapahtunut paljon viimeisten runsaan 20 vuoden aikana. Ensimmäiset arkeologisesti tunnistetut pellot löytyivät vasta 1980-luvulla – tosin jo vuonna 1951 Maarian Kärsämäessä on dokumentoitu kyntöjälkiä, mutta niiden tulkinta varmistui vasta vuosikymmeniä myöhemmin. Muinaispelloista ehkä tunnetuin on Rapolan linnavuoren kupeessa sijaitseva pelto. Erityisen merkittävinä voidaan pitää Mikkelin Orijärven nuoremmalle rautakaudelle ajoittuvia löytöjä, sillä paikalta on vuodesta 2000 alkaen tavattu useita peltoja, joista osa päällekkäin. Ilahduttavana uutisena voidaan todeta, että Orijärven tutkimuksia jatketaan jälleen kesällä 2005.

Maatalouteen liittyvää esihistoriallista – tai keskiaikaista esineistöä tunnetaan Suomesta varsin vähän. Esimerkiksi puisia koukkuauran vantaita on löytynyt vain kaksi eikä rautaista auranteriäkään ole kuin puolenkymmentä. Tunnistettujen löytöjen joukossa on lisäksi tusinan verran lähinnä ristiretkiaikaisia kuokanteriä. Kaikki nämä löydöt ajoittuvat viikinkiajalta varhaiskeskiaikaan. Rautaisia sirppejä ja viikatteita on löydöissä ajanlaskun alusta lähtien. Jo läntisestä naa-

puristamme on löytynyt huomattavasti enemmän rautakautista ja keskiaikaista maatalouteen liittyvää esineistöä. Siellä tarjoutuu mahdollisuuksia monen esineryhmän kehityksen analysointiin siinä, kun meillä joudutaan tyytymän yksittäisten esineiden esittelyyn.

Keskiajan maataloutta ja yhteiskuntaa esittelee Eljas Orrman kolmessa artikkelissa. Hän tarjoaa vankan paketin ja kokoaa yhteen tutkimustuloksia, joita hänelle on itsekin runsaan 30 vuoden ajan ehtinyt kertyä keskiajan asutusta ja maataloutta koskevissa julkaisuissa. Käsittely pohjautuu pääosin historiantutkimukseen, tosin arkeologialla ja maaperägeologialla höystettynä. Valitettavan vähäiseksi jää keskiaikaisen kuvamateriaalin käyttö. Jo Codex Aboensis olisi tarjonnut paljon nyt käsiteltyä enemmän aineistoa, samoin kirkkojen kalkkimaalaukset. Kumpaakaan ei ole kokonaan unohdettu, mutta verrattaessa viisi vuotta sitten ilmestyneeseen Janken Myrdalin Det svenska jordbrukets historia 2 -teokseen aikalaiskuvien analyysi ja käsittely

ovat jääneet paljon vähemmälle. Suomen maatalouden historiassa ne toimivat enemmän kuvituksena kuin tutkimuksen lähdeaineistona. Toisena puutteena on laajan makrofossiileista julkaistun tutkimusaineiston jättäminen keskiaikaa koskevan käsittelyn ulkopuolelle.

Historiallisen ajan arkeologian kannalta mielenkiintoisia ovat Ilkka Nummelan ja Jorma Wilmin artikkelit uuden ajan alun maataloudesta ja sen tuotantotekniikoista, Anneli Mäkelä-Alitalon artikkeli verotuksesta ja autioitumisesta, Eino Jutikkalan artikkelit aatelisvallasta ja kartanoista sekä Anna-Maria Vilkunan kuninkaankartanoista. Teppo Korhosen kaksi artikkelia puolestaan tarjoavat kansatieteen näkökulmasta läpileikkauksen perinteiseen maatalouteen ja myös sen orastavaan koneellistumiseen 1800-luvulla.

Teos on huolellista ja ammattitaitoista työtä, virheet jäävät vähiin. Lukuisista kirjoittajista ja runsaasta sisällöstä johtuen teokseen on kuitenkin päässyt piiloutumaan joitain ristiriitaisuuksia ja pieniä virheitä. Esimerkiksi Erik Pommerilaisen maakirja ei ole 1450-luvulta (s. 136) vaan vuodelta 1413.

Vaikka teos on laaja ja perusteellinen, löytyy käsittelystä aukkojakin. Tämä johtuu paljolti tutkimustilanteesta. Esimerkiksi kuninkaankartanoita lukuun ottamatta kartanoiden maataloudesta keskiajalta 1500-luvulle puuttuu perustutkimus eikä sitä 1600-luvultakaan paljon ole. Kyse ei ole pelkästään lähdeaineiston puuttumisesta – yksittäisten kartanoiden ja aatelisten arkistoja löytyy toki. Suuria lähes tutkimattomia aineistoja on erityisesti 1500-luvun jälkipuolelta ja 1600-luvulta, mutta myös myöhäiskeskiajalta. Niitä tarkastelemalla paljastuu, että osa Kustaa Vaasan kuninkaankartanoiden myötä tulleiksi uskotuista innovaatioista kuten kääntö- tai kehäaura sekä rautapiikkinen äes löytyy jo 1500-luvun alun rälssikartanosta.

Muista suurista maataloutta ja maanomistusta koskevista kysymyksistä esimerkiksi reduktion ja isojaon vaikutus maatalousyhteiskunnan kehitykseen ovat suomalaisessa tutkimuksessa jääneet valitettavan vähälle analyysille. Nämä ovat merkittäviä kysymyksiä, mutta niiden selvittäminen on hyvin työlästä. Juhani Saarenheimo toteaakin isojakoa seuranneiden kyläyhteisöjen hajoamisen ja vainiopakosta luopumisen osalta (s. 357), että aiheesta ei ole mahdollista antaa täsmällistä vastausta, sillä sitä on käsitelty vain yhdessä laajaa aluetta koskevassa yksityiskohtaisessa tutkimuksessa. Kyläyhteisöjen synty ja hajoaminen sekä tonttimaiden yleiskehitys vuosisatojen kuluessa ovat myös maaseudun arkeologisen tutkimuksen kannalta oleellisia kysymyksiä.

Teoksessa on runsas ja monipuolinen kuvitus. Sitä tämän tyyppinen perusteos kaipaakin. Kirjan formaatti on kuitenkin kovin pieni, minkä vuoksi monet kuvat jäävät vain hieman postimerkkiä suurempaan kokoon. Väljempi taitto ja kirjan koon kasvattaminen olisi tehnyt oikeutta kuvitukselle.

Kaiken kaikkiaan Suomen maatalouden historia 1 on perusteos, joka tulee pitkään säilyttämään sijansa käsikirjana. Kirjan käytön kannalta on ikävä, että se kuuluu kolmiosaiseen teokseen, jonka yksittäiset osat eivät ole erikseen ostettavissa. Yksittäisestä osasta kiinnostuneelle hankintahinta kohoaa kohtuuttomaksi, kun täytyy ostaa koko sarja. Toivoa sopii, että tämä kirja leviää kirjastojen kautta laajan lukijakunnan käsiin.

Georg Haggrén
Kulttuurien tutkimuksen laitos,
Arkeologia
PL 59, 00014 Helsingin Yliopisto
georg.haggren@jippii.fi

Castella Maris Baltici 8

International conference of the castle research
in Latvia, 5th - 10th September 2005.

"Castles in the age of the first fire weapons (15th - 16th century)"
Järjestäjät: Institute of History of Latvia ja Turaida Museum

Alustava ohjelma:

Maanantai 5.9.2005
Saapuminen Riikaan. Klo 15.00 kierros Riian Vanhassa kaupungissa. Illalla linja-auto Turaidaan.

Tiistai 6.9.2005
Seminaari.

Keskiviikko 7.9.2005
Ekskursio Vidzemen linnoihin.

Torstai 8.9.2005
Seminaari.

Perjantai 9.9.2005
Ekskursio Semgallian linnoihin.

Lauantai 10.09.2005
Lähtö Riiasta.

Konferenssipaikka: Sigulda (52 km Riiasta), Turaida Museum.

Osallistumismaksu: Ls 70 = 100 Euro (sisältää lounaan, päivällisen ja ekskursiot).

Majoittuminen (5 yötä):
Hotel "Sigulda" - Sigulda, Pils iela 6 (http://www.hotelsigulda.lv)
Ls 75 - 120

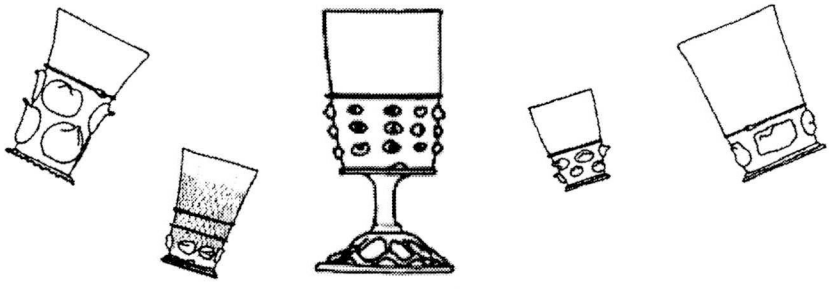
Ilmoittautuminen 15.1.2005.

Organising committee:
Andris Caune, Ieva Ose, Roberts Spirìis Latvijas vçstures institûts, Akadçmijas laukums 1 LV-1050 RÎGA, Latvija Tel. (371) - 7 226 934 Fax (371) - 7 225 044
e-mail: lvi@lza.lv

Lisätietoja myös Kari Uotila (kari.uotila@kolumbus.fi)

SKAS ry:n kevätkokous

pidetään 5.3.2005, klo 10.00 Suomen lasimuseossa (Tehtaankatu 23) Riihimäellä.

Kokouksen jälkeen klo 11 alkaa seminaari "Keskiaikaista lasia - Medieval Glass". Seminaari liittyy 4.3.2004 avattuun näyttelyyn, joka tarjoaa ainutlaatuisen mahdollisuuden tutustua keskiaikaiseen lasiesineistöön.

Maailman ehkä hienoin keskiaikaisen saksalaisen lasin kokoelma Die Sammlung Karl Amend on 4.3.-28.8.2004 esillä Suomen lasimuseossa Riihimäellä. Näytteillä on kymmeniä ehjiä keskiaikaisia ja uuden ajan alun lasiesineitä.

Seminaarin hinta on 20 e (opiskelijat 15 e) ja se sisältää lounaan, kaksi kahvia ja sisäänpääsyn museoon. SKAS järjestää yhteiskuljetuksen Turusta Riihimäelle. Kuljetuksen hinta määräytyy osallistujamäärän perusteella. Seminaariin ja kuljetukseen ilmoittaudutaan seuran sihteerille pe 25.2 mennessä (mia.lempiainen@utu.fi, puh. 0400-539279). Jos tulet pelkkään kokoukseen omalla kyydillä niin ei tarvitse ilmoittautua.

Suomen keskiajan arkeologian seura järjestää 21.-23.4.2005 kevätretken vanhaan Viipuriin. Kaupungissa on viimeisen viiden vuoden aikana tehty paljon arkeologisia tutkimuksia, jotka ovat muuttaneet kuvaa yhteisön menneisyydestä. Vierailemme näillä kaivauspaikoilla, joiden tuloksiin tohtori Aleksanteri Saksa on luvannut meidät perehdyttää. Voimme myös kaivaustulosten taustaa vasten uusin silmin tutustua kaupungin muihin keskiaikaisiin ja uuden ajan alkupuolen kohteisiin kuten kolmeen kivikirkkoon, torialueeseen, linnaan ja kaupunginmuurin kulkuun. Matkalla Viipuriin tutustumme Suomen puolella Pernajassa tehtyjen kaivausten tuloksiin sekä kirkkoon, josta on ehkä löydetty Viipurin linnanpäällikköön Krister Nilsson Vaseen liittyvä muisto. Matkanjohtajaksi on lupautunut dosentti Markus Hiekkanen.

Matkan hinta on 200 euroa ja se kattaa linja-automatkat Turusta lähtien, majoituksen kahden hengen huoneissa hotelli Druzhbassa Viipurissa, aamiaiset ja ryhmäviisumin sekä ammattitaitoisen opastuksen. Linja-auto kiertää Helsingin kautta ja toki matkan varreltakin voi sopia tulevansa kyytiin.

Ilmoittautuminen 1.3.2005 mennessä Hannele Lehtoselle sähköpostitse osoitteeseen hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi tai puhelimitse 0400-537 670. Ilmoittautuminen on sitova ja mikäli matkan tämän päivämäärän jälkeen peruuttaa, peritään peruuntumismaksu. Varmistaakseen pääsynsä mukaan Viipuriin kannattaa varata paikkansa heti!

Suomen lasimuseo ja Suomen keskiajan arkeologian seura SKAS
järjestävät Suomen lasimuseolla Riihimäellä seminaarin

KESKIAIKAISTA LASIA
MEDIEVAL GLASS

5.3.2005 klo 11-16.

Seminaariesitelmät

Dr. Ingeborg Krueger, Rheinisches Landesmuseum Bonn
Bestseller in the Middle Ages –
On the Group of Enamelled Glasses Spread from Murano

FT Georg Haggrén, Glass from the Middle Ages in Finland

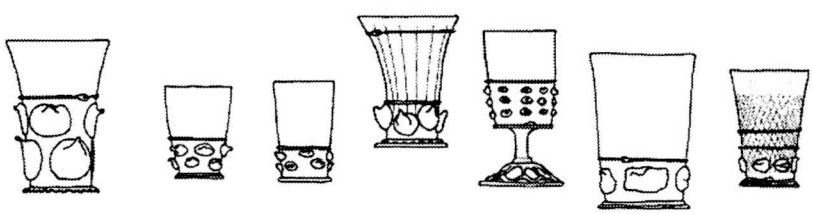
FT Markus Hiekkanen, Stained Glass and Medieval Churches in Finland

FT Heikki Matiskainen, The Medieval Glass Kilns in Europe

Lasimuseon näyttelyn KESKIAJAN LASIA - Die Sammlung Amend,
esittelee Dr. Helmut Ricke

Osallistumismaksu 20/15 e (sis. lounaan, 2 x kahvin ja museon sisäänpääsyn)

Lasimuseossa on esillä 4.3.-28.8.2005
KESKIAJAN LASIA –
Die Sammlung Karl Amend,
maailman hienoimpiin kuuluva kokoelma keskiaikaista lasia Saksasta.
Näyttelyaikana lasimuseolla on runsaasti tapahtumia.

Suomen lasimuseo, Tehtaankatu 23, 11910 Riihimäki,
www.finnishglassmuseum.fi

Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen. Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto) tai sähköpostitse seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla). Jäsenmaksu on 16 euroa ja opiskelijoilta 10 euroa. Osoitteenmuutokset pyydetään tekemään seuran sihteerille (yhteystiedot alla). Seuran kotisivut ovat osoitteessa http://org.utu.fi

Puheenjohtaja: Kari Uotila
Suovillankatu 3
20780 Kaarina
050-5287360
kari.uotila@utu.fi tai kari.uotila@kolumbus.fi

Sihteeri: Mia Lempiäinen
p. 0400-539 279
mia.lempiainen@utu.fi

Rahastonhoitaja: Hanna-Leena Salminen
p. 050-5845222
hanna-leena.salminen@utu.fi

ISSN 1455-0334

DIGIPAINO
Turun yliopisto 2005

.GB50
PRESS M

SKAS 4/2004

SKAS c/o Arkeologia,
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto